

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Risby

*-en gammel by
i en ny skov*

Lokalhistorisk Samlings Venner . Albertslund 1996

Risby

– en gammel by i en ny skov

Lokalhistorisk Samlings Venner
Albertslund
1996

Risby – en gammel by i en ny skov.

Udgivet af Lokalhistorisk Samlings Venner.

Albertslund 1996.

Redaktion: Henning Sørensen

© Copyright Risbygruppen.

Tryk: Special-Trykkeriet, Viborg a-s

2. oplag 2003

Forside, øverst: Indkørslen til Risby fra syd, 1916. Foto i Lokalhistorisk Samling Albertslund.

Forside, nederst: Risbymotiv, 1993. Foto: Casper Lindemann.

Bagside: Flyfoto af Risby fra stor højde 9. maj 1954. Foto: Kort- og Matrikelstyrelsen.

Indhold

Forord	7
<i>Niels Tulinius: Risby – fra slettelandsby til levested i skoven</i>	9
<i>Kaj Hansen: Risbys historie</i>	12
<i>Ebbe Rosengaard: Gartnerier</i>	37
<i>Henning Sørensen: Fællesopgaver og transport</i>	42
<i>Tove Nielsen: Kvinder og børn</i>	46
<i>Jytte Nielsen og Birthe Tulinius: Risbyfolk fortæller</i>	59
<i>Jytte Nielsen og Frits Beck Kristensen: Risby teglværker og deres ejere</i>	89
<i>Svend Ole Nielsen: Risby-studierne</i>	117
<i>Annie Brøgger Andersen: Risby i avisen</i>	133
<i>Kaj Hansen og Henning Sørensen: En by i skoven</i>	144
Kilder	147
Noter	150

Forord

Albertslund Kommune består af én trediedel by og to trediedele skov. Hovedparten af byen er kun nogle få årtier gammel. Det samme gælder for skoven, for begge dele er et led i det 20. århundredes store planer om udbygningen af Københavns forstadskommuner – og rummet mellem dem. Men ind imellem forstæderne ligger stadig små landsbyer som er tegn på den tusindårige bosættelse på egnen. Én af disse byer er Risby.

For nogle år siden – helt præcist den 9. september 1992, blev nogle albertslundere enige om, at de ville udforske Risbys historie. De dannede »Risbygruppen«, som de følgende år ihærdigt granskede og studerede, gravede i arkiver, i hukommelsen, i jorden og ikke mindst: Stillede nysgerrige spørgsmål. Og til sidst havde de skrevet en bog!

Bogen er blevet en blanding af gamle og nye kapitler af Risbys historie. Vi kommer langt omkring: Fra bondesamfund til liebhaverkvarter. Fra murstensproduktion til filmindspilning. Fra gartnerkoloni til nyplantet skov. Naturligvis kan man spørge: Hvorfor har I ikke skrevet noget om ...? Men bogens temaer er et udtryk for, hvad de enkelte medlemmer af forfattergruppen havde lyst til at skrive om – og ikke et forsøg på at give et totalt dækkende billede af alle risbyhistoriens forskellige sider.

Lad mig præsentere bogens forfattere og

de enkelte kapitler: *Niels Tulinius* bor i Risby. Han byder os velkommen til landsbyen og fortæller om det landskab, den ligger i. *Kaj Hansen*, som er tilknyttet Lokalhistorisk Samling i Albertslund, har udarbejdet en registrant over Risby-ejendommene og deres ejere gennem tiden. Med den som baggrund trækker han en linie gennem byens historie, fra dens grundlæggelse i vikingetiden til udskiftning og udflytning i årene omkring 1800. *Ebbe Rosengaard* bor i Risby og har gennem interviews kortlagt områdets karakteristiske erhverv i dette århundrede: Gartnerbruget. I kapitlet »Fællesopgaver og transport« fortæles bl.a. om Risbys vandværk, på baggrund af en gennemgang af vandværkets arkiv ved *Inger Jakobsen*, Risby. Lokalhistorien beskæftiger sig ofte udelukkende med lokalsamfundets mandlige medlemmer, mens kvinder og børn lever i glemslen. Det råder *Tove Nielsen*, Albertslund, bod på. Hendes kapitel er dels et nærbillede af Risby i året 1787, hvor der første gang holdtes mandtal over såvel mænd, kvinder og børn i byen. Og dels giver det en mere generel beskrivelse af kvindernes og børnenes livsvilkår på landet før i tiden. Vilkår som risbyfolkene bestemt har delt. *Birthe Tulinius* fra Risby og *Jytte Nielsen* fra Albertslund har interviewet en lang række nuværende og tidligere beboere i Risby. Her i bogen gengives kun nogle kortere udpluk af

de mange timers optagelser, men kapitlet giver alligevel et fint indblik i risbyborgernes tilværelse i stort og småt, det sidste halve hundrede år. At Risby har haft en teglværks-industri af anseelige dimensioner er de færreste klar over. Men Lokalhistorisk Samlings arkivstudie-medarbejder, *Frits Beck Kristensen*, har sammen med *Jytte Nielsen* udforsket historien om de tre forskellige teglværker, der har eksisteret nord for Risby. Deres samarbejde præsenteres nærmere ved kapitlets start. Filmstudierne i Risby er vel det, der har gjort landsbyen kendt landet over. Deres historie er aldrig tidligere skrevet, men *Svend Ole Nielsen*, København, har gravet i filmhistorien, talt med centrale personer og beskrevet hele filmeventyrets udvikling. Landsbyens nyeste historie skildres af *Annie Brøgger Andersen*, Albertslund. Hun har gennemlæst lokalavisen uge for uge, og noteret dens behandling af det lille samfund. Og det er ganske mange gange, byen har været i avisen de sidste ca. 30 år. *Kaj Hansen* og *Henning Sørensen* runder bogen af, med et kig ind i fremtiden. Iøvrigt skal det også nævnes, at *Erling Pultera*, Albertslund, har været Risbygruppens fotograf.

Hvert enkelt kapitel bygger på massevis af oplysninger fra såvel skriftlige som mundtlige kilder. Det vil være umuligt at referere til hver enkelt oplysnings ophav, men bagest i bogen findes en kort gennemgang af den enkelte forfatters baggrundsmateriale. Ind imellem henvises der i teksten til noter, der ligeledes findes bagest.

Bogen udgives af *Lokalhistorisk Samlings Venner* der er en støtteforening for Albertslund Biblioteks lokalhistoriske arkiv. Foreningen fik i 1992 et godt økonomisk »rygstød« da Vridsløselille Brugsforening lukkede, og dens bestyrelse donerede noget af brugsforeningens tiloversblevne kapital til udgivelse af lokalhistoriske publikationer i Albertslund. Disse penge er en del af det økonomiske grundlag for bogen. Udgivelsen har imidlertid heller ikke været mulig uden økonomisk støtte fra Albertslund Kommune, Skov- og Naturstyrelsen samt Nordisk Film A/S. På foreningens vegne takker jeg alle for velvillige bidrag.

Henning Sørensen
Lokalhistorisk Samling Albertslund

Risby – fra slettelandsby til levested i skoven

af Niels Tulinius

Den tilrejsende ville opleve Risby marker og landsby ganske anderledes for 50 år siden end i dag. I den mellemliggende tid er kulturlandskabet ændret radikalt. Afhængigt af, fra hvilket verdenshjørne den tilrejsende kom fra, ville Risby ligge åben på kanten af St. Vejleådal. Denne placering har den haft siden slutningen af jernalderen. Navnet Risby skal i denne ellers skovløse egn tillægges den kratbevoksning, der uden tvivl har eksisteret i eng- og mosedragene vest og nord for landsbyens vange.

Landskabets oprindelse

Undergrunden fra før istiderne består af skrivelid, der hæver sig jævnt fra Køge bugt til Ledøje. Skurestriber frembragt af en formodentlig tynd, men endnu levende is fra 12.000 år siden, antyder at den baltiske is' sidste fremrykning er stoppet ved en linie fra Hedehusene over Risby/Herstedvester. Det materiale denne levende is afsatte i en tykkelse fra 2-15 meter over den flade, vi i dag kalder »Heden«, er fed moræne med et lerindhold på 15-25%. Manglen på spor af smeltvand på fladen tages som tegn på, at isen var tynd og måske er bortsmeltet hurtigt. Risby ligger ved den tunneldal, der som den eneste, gennemskærer egnen mellem Roskilde og København. Denne dal har under isen ført

smeltvand med sand og grus mod nordvest til Roskilde Fjord. Nord for Risby har en dødisblok ligget og forhindret en aflejring af sand. Efter afsmeltning er her opstået et område med stenfrit issø-ler, som senere er blevet udnyttet.

Efter sidste nedisning skete en landhævning og i perioder også klimaforandringer til et varmere niveau. Planter, dyr og mennesker indfandt sig og slog sig ned ved den ferskvandssø der opstod i området mellem Risby, Vridsløsemagle og Ledøje. Vi må formode, at de ernærede sig som jægere, med skiftende levesteder afhængigt af bytte- og boligmuligheder. Landskabet har været dækket af fyrretræer og krat. Ved den stadige afsmeltning af den baltiske is er der sket en havstigning. Nye klimaændringer bragte ændringer i skovens arter. Vi får egeblandingsskoven. På dette tidspunkt i yngre stenalder begynder bønder at rydde skråninger for skov, en skov der i disse egne først skal genopstå i vor tid. Vi må forestille os at bebyggelsen i tusinder af år flyttes indenfor landsbygdens jord, som i denne egn er klart afgrænset i vest og nord af St. Vejleådal og Risby Å.

Risbys placering på kanten af morænefladen kan ses som et udtryk for flere sammenfaldende betingelser i den lange periode fra jernalder til nutid. Placeringen mellem ager og eng er ideel for markarbejdet. Det nødven-

Risbys marker var hovedsagelig placeret på den højliggende moræneflade (tæt skravering), mens landsbyens engarealer og tørveskær lå i de lavere områder. Lidt sydvest for byen ligger vandskellet, hvor Støre Vejleå løber mod syd til Køge Bugt og Nybølle Å løber gennem Porsemosen og videre mod Roskilde Fjord. Kort: Niels Tulinius.

dige store dyrehold for at kunne dyrke den stive, genstridige lerjord har haft gode fodermuligheder i engene. Over tid har gødskningen gjort jorden optimal. Den bynære beliggenhed har givet fået bonden til at tænke i afsætning indenfor købstadens mure. Allerede før svenskekrige og længe før der ved udskiftningen blev ryddet småskove og krat, var Hedeboegnen totalt dyrket eller med vedvarende græsfælle. Inden den nutidige ændring af arealudnyttelsen, opleves en sen udflytning af enkelte gårde til den udskiftede jord. Fra dette århundredes begyndelse har oprettelsen af gartnerbrug været omfattende, men det har ikke haft anden indflydelse på landskabet end oprettelsen af mange levende hegn.

De største forandringer før vor periode sker i vådområderne, hvor først lerafgravning i Hedeenge og siden tørvegravning i Porsemosen har ændret i overfladens beskaffenhed. Fredningen af mosen har dog medført

tilgroning, så den efterhånden er riset og uvejsom. Opkøbet af Risbys jorder til Vestskov-formål har ændret landskabet på flere måder. Først og fremmest er slettepræget ændret. Man ser ikke længere den lille landsby hæve sig på vej fra Herstedvester. I Vestskoven er der dog adskillige steder, hvor fordums moræne- og englandskab kan opleves. I de mindre detaljer sker der også ændringer bl.a. ved anlæg af kunstige høje op mod Ballerup, og tildækning af Risby losseplads. Desuden graver skovvæsenet nogle gamle vandhuller op, og stopper dræningen for at skabe vandhuller og småsøer.

Det kan virke paradoksalt, at tusinder af års bondekultur og virke på nogle få årtier ændres med vor tids maskinelle muligheder. En kommende tid må fælde dom over de dispositioner, der blev udført ved starten til Vestskoven. Måske forhindrede den samme beslutning, at egnen ikke bliver kvalt af det omgivende bysamfund.

Risbys historie

af Kaj Hansen

Bebyggelsens alder

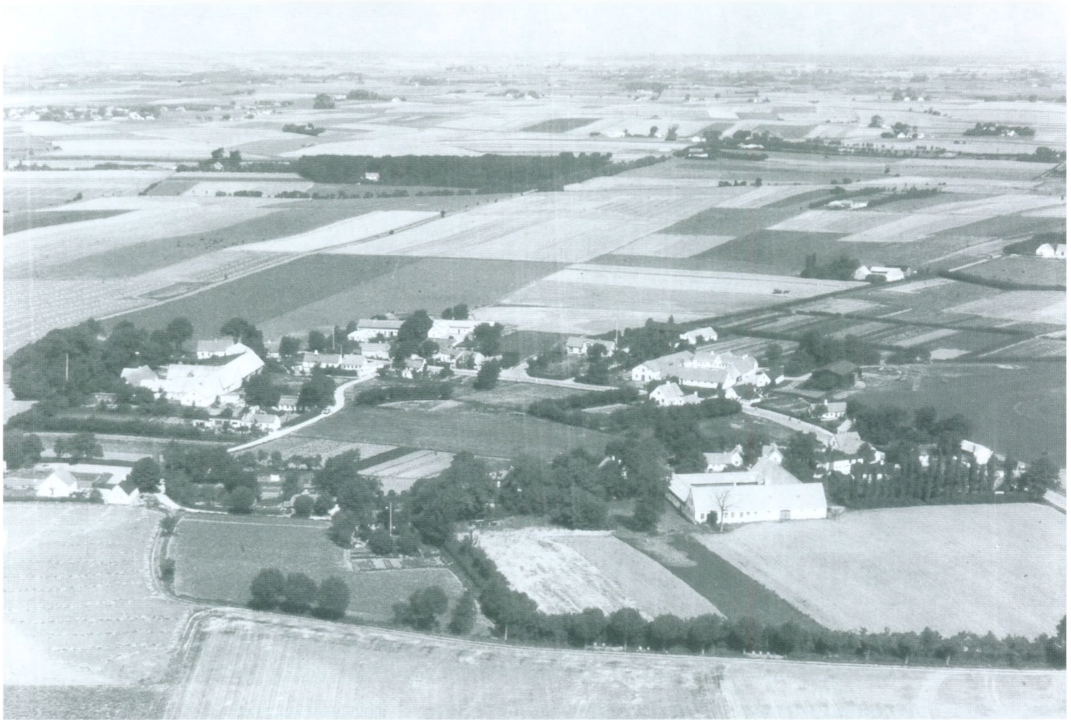
Engang i en svunden tid blev der grundlagt en lille bygd af en vandrende stamme fra en ældre boplads. Om stedet har heddet Risby dengang er tvivlsomt, men at det har været smukt og velegnet, kan vi se den dag i dag. Der er selvfølgelig sket forandringer i landskabet, men med lidt fantasi kan man ane områdets struktur fra den forlængst svundne tid. Der er på Risbys marker fundet flintredskaber, økser m.m., som vidner om menneskelig aktivitet. F.eks. er en bronzealderøkse fundet på Risby Mark, og Tinghøjen nord for Risby kan dateres til bronzealderen. Fra at være en bygd, har byen udviklet sig til at være en lille landsby, der i 1600-tallet havde 10 gårde og 8 huse.

En nøjagtig datering af Risby er kun mulig ad arkæologisk vej, da Risby er ældre end de ældste skrevne beretninger. Stednavneforskningen kan dog hjælpe os på vej. Man mener nemlig, at bynavne med endelsen *-by* stammer fra ca. år 800-1000 e.Kr. Dvs. at Risby formodentlig stammer fra vikingetiden. Forstavelsen *Ris-* peger på en bevoksning. Ris optræder i en del danske landsbynavne, der har eller har haft tilknytning til skov. Ris betegner også nogle steder et krat el.lign. Navnet Risby findes flere steder i Danmark, og måske er det vandret op gennem Danmark. Risby på Sydsjælland er det ældste kendte

navn (nævnes første gang i 1310), og navnet findes også i Nordsjælland, i Jylland, og på Bornholm.

Før landboreformerne i slutningen af 1700-tallet boede størstedelen af landbefolkningen i Østjylland og på øerne i landsbyer. I det øvrige Jylland og på Bornholm lå bebyggelsen spredt. I Risby lå gårdene rundt om *forten* (også kaldet »gaden«), som var det store åbne areal midt i byen. Husene lå i den sydlige ende af fortens og langs den. På fortens kunne smådyr græsse, og der lå også et par gadekær, hvor dyrene kunne vandes, og hvor man kunne hente vand i tilfælde af ildebrand.

Rundt om landsbyen lå bymarkerne. På denne egn var de som regel delt op i tre *vange*. Én af disse vange lå hvert år hen med græs, for at jorden kunne hvile. På de andre to vange blev der sået rug og byg. I egne hvor jorden var dårligere, hvilede en større del af jorden hvert år. Risbys tre vange hed *Østervangen*, *Lillevangen* og *Ellevangen*. I hver vange var der et antal *åse*, der igen var inddelt i *agre* – en for hver gård i byen. På den måde fik hver bonde del i både den dårlige og den gode jord, men til gengæld kunne den enkelte gård have mere end 50 jordstykker i alt. På Risbys marker var der 556 agre.¹ Agrene var lange jordstrimler, der kun var nogle få meter brede, men meget langstrakte. Det var af hensyn til plovene, som kun vanskeligt kunne

Risby set mod nordvest i midten af 1940'erne. Man ser tydeligt landsbyens struktur, med gårde og huse placeret rundt omkring forten. Foto: Sylvest Jensen Luftfoto.

vendes, så det var praktisk at kunne pløje et langt lige stykke ad gangen.

Mellem landsbyerne lå store områder uopdyrket land, der kaldtes overdrevet eller almindingen. Her gik byens kreaturer på græs under opsyn af en fælles byhyrde. Også husmændene havde ret til at lade deres dyr græsse på overdrevet. I Risby var der uopdyrkede arealer langs St. Vejleåen og mod nord i de såkaldt *Hede Enge*. Desuden var der rundt omkring forskellige områder med vandhuller, krat o.lign.

Risby – en skovlandsby?

Nogle kilder kan tydes således, at egnen omkring Risby har været skovbevokset i tidligere tider. Det er omdiskuteret, hvor grænsen mellem *Heden* – altså det skovløse land mellem Roskilde og Øresund – og de mere skovrige egne nordpå, har ligget.² Men sandsynligvis er skovgrænsen gået syd for Ledøje, hvilket en række marknavne i Ledøje sogn og på Risbys marker tyder på: I Ledøje har vi Risbjerg, Lundspiel, Kratengen, Skovagre, Bøllemose, Ved Egene osv. På Risbys mark

Kort tegnet af Johannes Meier, 1649. Lidt til venstre for midten ligger Risby. Kortet er ikke præcist, og nogle byer er placeret forkert i forhold til hinanden. Man skal lægge mærke til signaturen for skov - runde »klatter« - der øjensynlig breder sig syd for Ledøje (på kortet benævnt: Ledø).

nord for byen, findes navnet *Skovledsagre* nævnt i 1682. Dette henviser sandsynligvis til de skovstrækninger, der har været mellem Ledøje og Risby.³ Ledøje skov var en del af det mægtige skovareal, der strakte sig fra Hareskov over Måløv, Smørumnedre Mark og over den østlige del af Ledøje Bymark helt ned til Risby.⁴ På et – ganske vist upræcist – kort fra 1669, ses skovgrænsen også syd for Ledøje, hvis man skal tage kortets signaturer for skov for pålydende. Desværre er en del byer anbragt forkert, så man kan ikke bruge det til andet end at bestyrke antagelsen om, at

Risby i middelalderen lå i udkanten af et skovområde.

At området har været langt mere skovklædt end i dag – når der ses bort fra Vestskoven – tyder også oplysningen om, at der i 1601 blev opført et hus i Risby til en tilforordnet *Hederider* mellem København og Roskilde.⁵ Det var – i hvert fald i Sønderjylland – brugt som benævnelsen på en skov- og jagtbetjent.⁶ Man ville vel næppe placere hederideren her, hvis han ikke var i nærheden af den skov, han skulle føre opsyn med. Det er også bemærkelsesværdigt, at der i 1660 blev

holdt en synsforretning i *Vridsløselille*, hvor »dygtige og bekvemme mænd« skulle undersøge om skovene i Smørum Herred var »ved magt« eller forhuggede (dvs. misligholdt). Efter krigen mod svenskerne 1658-1660 blev der konstateret store ødelæggelser i Københavns amts skove. Vi gjorde nu også selv en kraftig hugst, fordi vi brugte meget træ til f.eks. huse, skibe og brændsel.

Man skal desuden huske på, at landskabet før udskiftningen af landsbyerne så væsentlig anderledes ud end efter landboreformerne. Imellem de enkelte byers marker var der overdrev, hvor der kunne være en del småskove og krat. Disse kan have givet anledningen til de fornævnte stednavne. Ved middelalderens slutning er der i hvert fald næppe større skovstrækninger tilbage. 11. juni 1574 får Morten Venstermand⁷ en befaling om at lade bønderne i Risby få fri rishugst i Hareskoven til hegn. Der var altså på dette tidspunkt ikke større mængder skov omkring Risby.⁸ I 1585 fik herredsfoged Mads Olufsen i Risby adgang til at holde sine svin i kongens skove (hvor de åd olden).⁹ Det skovløse område gjorde det vanskeligt at få den fornødne mængde brænde, men Risbys beboere fik en særlig tinglyst ret til at hente brænde i Hareskovene. Denne ret eksisterede helt ind til 1866, hvor der blev lavet en aftale om, at rettigheden i stedet blev erstattet af, at staten udbetalte bønderne et beløb på 1486 rigsdaler en gang for alle.

Risbys kirke

Risby ligger i Herstedvester sogn. I byen Herstedvester 1 km mod sydøst, har Risbys

beboere deres kirke. Herstedvester kirkes skib er fra starten af 1200-tallet, men det er sandsynligt, at der har været en trækirke før den nuværende. Kirken er ombygget nogle gange, men den har været en herskabskirke med et pulpitur i skibets vestende.¹⁰ Noget særligt ved Herstedvester kirke er, at den har to våbenhuse hhv. mod syd og nord. Det nordlige er det ældste, og det vender mod Risby. Kirken har i ældre tid været bygget sammen med en stor gård, så i kirkens storhedstid har den formentlig ikke bare været et anneks til Herstedøster kirke, men en selvstændig herskabskirke.

Risby træder ind i historien

Den ældste bevarede skrevne kilde, der nævner Risby, er fra 1314. Det er et dokument udstedt af en Skjelm Poulsen, og omhandler pantsætning af gods til en borger i Roskilde.¹¹ Vi ved ikke meget om, hvem der ejede jorden i Risby i begyndelsen af middelalderen. Roskilde Domkirke besad meget jord på Sjælland, også i Herstedvester sogn. Til aflønning af domkirkens kanniker (præster), var oprettet et antal *præbender*, dvs. områder med jordegods, der var i kirkens besiddelse. Ét af disse præbender hed *Prebenda Herstede*, og det er antagelig grundlagt år 1074-88. Sandsynligvis har store dele af jorden i Risby allerede på dette tidspunkt tilhørt domkirken, og de indtægter jorden gav, tilfaldt en af kirkens kanniker. Op gennem middelalderen kan man med mellemrum se Risby-bønder nævnt i de historiske kilder, men det er stadig vanskeligt at danne sig et billede af, hvem der har ejet

jorden i landsbyen. Og kilderne til byens historie på denne tid er i det hele taget sparsomme.

En by i Smørum Herred

Begreberne herred og herredsting går tilbage til den skriftløse tid, og det er derfor ikke til at sige, hvornår de opstod, men at de hørte sammen, er der ingen tvivl om, for herredstinget havde den dømmende myndighed inden for herredets grænser. Herredernes opståen kan skyldes militære, administrative, religiøse, territoriale eller andre hensyn. Allerede i Skånske Lov og Jyske Lov var det foreskrevet, hvordan et ting kunne holdes lovligt, f.eks. at de nødvendige tingfolk skulle være tilstede på det lovlige tingsted og på den lovlige tingdag. I den ældste tid var det folket selv, som ledede tinget, mens kongens repræsentant, ombudsmanden, havde en fuldmægtig eller stedfortræder på tinget. Efterhånden fungerede herredsfogeden som leder af tinget

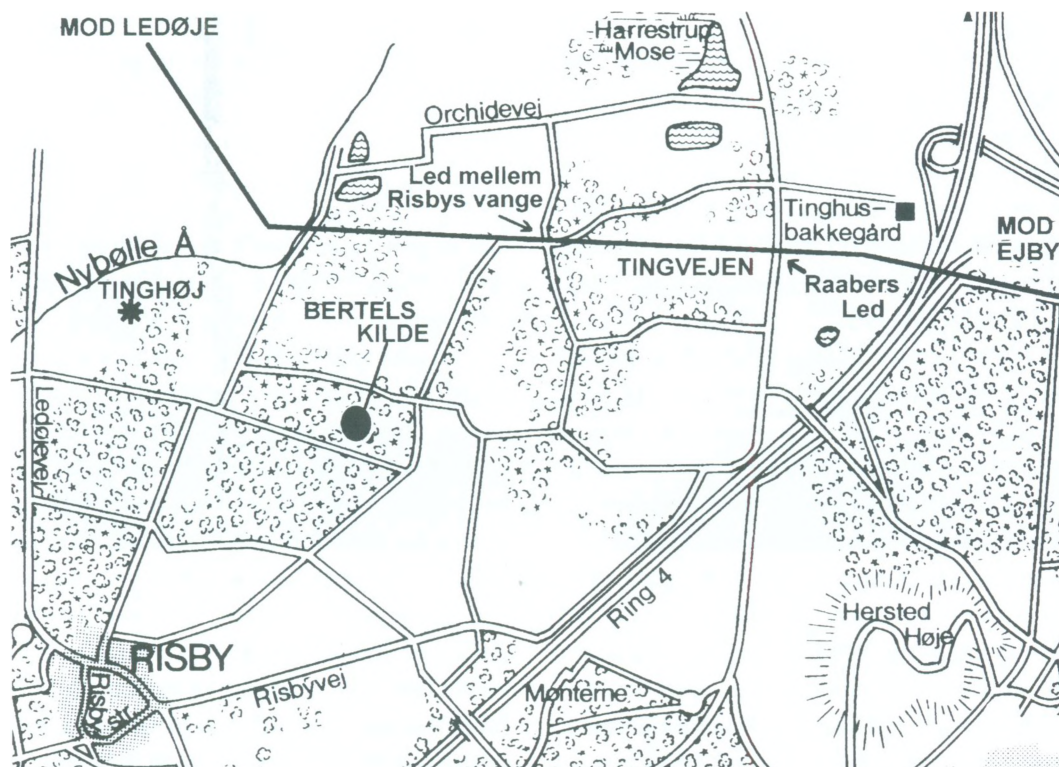

Smørum Herreds segl

og som dommer. Risby hører til *Smørum Herred*, der oprindeligt omfattede Brøndbyvester, Brøndbyøster, Glostrup, Herstedvester, Herstedøster, Vallensbæk, Ledøje, Smørum, Ballerup, Måløv og Værløse – samt Herlev, Rødovre og Hvidovre indtil 1370 hvor de tre sidste sogne kom under Sokkelund Herred. Fra 1577 blev herredet udvidet, da dets naboherred mod vest *Lille Herred*, som bestod af 4 sogne, Thorslundemagle, Ishøj, Taastrup og Sengeløse, blev nedlagt og lagt ind under Smørum Herred. Dermed kom Risby således til at ligge omtrent midt i herredet. Smørum herred har navn efter sognebyen Smørum, der omtales så tidligt som 1085.¹² Smørum Herred nævnes på skrift første gang i 1145.

Tinget og tingvejene

Tingfolkene bestod af de mest ansete mænd, herredsfogeden, tingskrivere og stokkemænd. De sad på træplanker (stokke), der var anbragt over nogle store sten, i hvert fald da tinget blev holdt under åben himmel og ude på marken. Der var også tingsvidner, som fik tingpenge for at møde op hver mandag, som dengang var tingdag i Smørum herred. Domme, der blev afsagt på tinget, kunne appelleres til Sjællands Landsting i Ringsted. De ældste herredsting blev holdt under åben himmel, dvs. på marken. For Smørum Herreds vedkommende ved vi, at der på reformationstiden har været holdt ting i Ejby Lund i Glostrup sogn. Omkring 1577 blev Lille herred lagt sammen med Smørum herred, og tinget flyttede fra Ejby Lund. Det er mest sandsynligt, at tinget flytter til tinghøjen nord for

Tingvejens formodede forløb. Kort: Henning Sørensen, på basis af grundkort tegnet af Jenny Back Kristensen, Danmarks Naturfredningsforening.

Risby, men der er ingen skriftlige kilder, der giver belæg for dette.

Tingene holdtes normalt på eller ved en gammel gravhøj. Ofte blev tinget flyttet hen i nærheden af, hvor herredsfogeden boede. Tinghøjen nord for Risby har sandsynligvis været benyttet fra 1577 til 1622, hvor det er flyttet til den gamle landevej ved Herstedøster, ikke langt fra Trippendals Galge. I 1683 blev Smørum, Ølstykke og Sokkelund herreder lagt sammen til et birkedommerembede med hjemsted i Ballerup. Derfor blev

tinget flyttet hertil, hvor det formentlig er kommet permanent under tag. I 1803 blev tinget flyttet fra Ballerup til Blåtårn ved Langebro i København, og siden har herredets ting været holdt i København.

For at alle uhindret skulle have adgang til tinget, skulle det som regel holdes under åben himmel og kun undtagelsesvis under tag. En undtagelse måtte man dog gøre den 15. december 1634, »da man for Frost og Kulde ikke kunde skrive på Tinget«. ¹³ Om der har været holdt ting ved Tinghusbakke, på græn-

sen mellem Risby, Harrestrup og Herstedøsters marker, er ikke sandsynligt, da Tinghusbakke ikke er nævnt før 1898. I 1780 nævnes dog i markbogen for Harrestrup *Tingbæksmosen*, men det navn stammer enten fra den tid, da tingvejen gik fra Ledøje til Ejby eller fra den tid, da tinget var i Ballerup, for i begge tilfælde har vejene til tinget passeret Tingbæksmosen.

For at komme til tinget, benyttede bønderne de såkaldte tingveje. Vejen har ikke været som de veje, vi har idag, men et nedtrampet spor i landskabet. Vi ved fra en retssag i 1630, at der gik en tingvej fra Ledøje til Ejby Lund. Denne vej er, efter tinget flyttes i 1577, torvevej. I 1630 prøvede bønderne i Ejby at lukke torvevejen, men de tabte en retssag mod Ledøje-bønderne, og Ejby-bønderne måtte åbne den gamle tingvej igen. Fra retssagen i 1630 ved vi omtrent, hvor den gamle tingvej har gået. Vejen gik fra Ledøje gennem *Hedeled*. Hedeled var et led, der lå mellem Ledøjes marker. Derfra gik den gennem *Stolpeled*, der lå imellem to af Risbys vange, Lillevang og Østervang. Så igennem *Raabers led*, der lå imellem Risbys, Harrestrups samt Herstedøsters marker, og herfra til Ejby Lund. Videre mod øst gik vejen gennem *Lundsled*, der lå imellem Ejbys og Hvissinges marker, så gennem *Flemmeled*, som var det led, der lå imellem Hvissinge og Rødovres marker, og derfra til den gamle landevæg til København. Tingvejen var oprindelig blot udlagt som tingvej, men blev senere stærkt benyttet som torvevej, ikke alene fra Ledøje, men også fra Nybølle, Hove, Gundsømagle og Jyllinge. Selv adelige herskaber fra det

sydlige Hornsherred lod sig færge over fjorden til Jyllinge for derefter over Ledøje og ad tingvejen, at forsætte rejsen til København.

Herredsfogederne

Det er ganske påfaldende, at så mange bønder fra Risby har beklædt den vigtige stilling som herredsfoged. Risby kan altså kalde sig en herredsfoged-by! Ganske vist var herredsfogederne næsten altid bønder. De blev udnævnt af lensmanden og efter enevældens indførelse, af kongen. Der stilledes ikke krav om nogen højere uddannelse, heller ikke nogen særlig form for juridisk indsigt, men man forlangte at personen var uberygtet, samt at han kunne skrive og læse, en kunst der dengang var sjælden blandt bønder. Desuden skulle han have kendskab til de almindeligste love. Det lyder jo ikke af så meget i dag, men der har alligevel ikke været mange bønder, der i de tider kunne opfylde betingelserne. I de ældste tider valgtes herredsfogederne fortrinsvis blandt selvejende bønder og senere navnlig blandt kronens fæstere. De fik som løn fritagelse for visse ydelser af deres gårde.

1581-1600 var *Mads Olufsen* i Risby herredsfoged i Smørum Herred. Han fik den 28. november 1585 bevilling på – sålænge han var herredsfoged – at have fri olden til sine svin i kronens skove, og årligt have 10 læs brænde kvit og frit.¹⁴ Den 14. juli 1591 får han desuden fuld frihed for landgilde og andre afgifter af sin gård. At han har været en efter tidens forhold velhavende og anset mand, kan man se af, at han i 1592 sammen med præsten Hans Lauritsen ved Frue Kirke i

Ligsten for herredsfoged Mads Olufsen og hans kone, der ligger begravet i Herstedvester Kirke. Foto: Jens Nielsen.

København havde Smørum kirketiende i fæste af Universitetet. *Peder Olsen* i Risby var herredsfoged 1600-1609.¹⁵ *Peder Olsen* og *Mads Olufsen* er begravet i Herstedvester Kirke, hvor man kan i kirkens gulv se gravstenene for dem. Endvidere kan der på to gavle af stolestaderne læses indskårne initialer: MADS OLSEN KIRKEVÆRGE 1583 og på den anden JØRGEN OLSEN KIRKEVÆRGE 1583. Fra 1609-1622 hed herredsfogeden *Peder Lauritsen*. Han boede også i Risby, og senere i Vallensbæk.¹⁶ 1622-1628 var *Christoffer Hansen* i Herstedøster herredsfoged, og det er sandsynligt, at tinget i denne periode flyttes hen i nærheden af Trippependals galge. Fra 1630 er det usikkert, hvem der er herredsfogeden, men det ligger fast, at han fra 1632 hed *Hans Høgh*, og at denne

mand ikke boede i Risby. I 1660 blev *Hans Mikkelsen* herreds- og skifteskriver i Smørum herred. Han ansøgte i 1679 om, at han foruden sit embede som herredsskriver i Smørum herred, som han havde haft i 19 år, tillige måtte overtage embedet som herredsfoged i Sokkelund herred. Når de to små embeder blev slået sammen, kunne han bedre ernære hustru og små børn. Han ansøgte endvidere om, at han vedblivende måtte bo i det hus, han selv havde ladet bygge i Risby. Det blev ham bevilget.

Bertels Kilde

På Hedemarksgårdens jorder nordøst for Risby har der ligget en hellig kilde, *Bertels kilde*. Navnet Bertel kommer af det tyske Bertold,

Udsnit af udskiftningskort, tegnet 1780 af landmåler Steuben. Det firkantede markstykke i midten bærer navnet »Bertels Kilde«, og den runde signatur til venstre for, er formentlig selve kilden. Kopi i Lokallhistorisk Samling Albertslund.

der betyder »strålende hersker«. Bertel var en katolsk helgen. Om kilden er en før-kristen kilde er ikke undersøgt, men navnet kunne godt tyde på det. Der findes ikke ret meget skriftligt om Bertels kilde, men vi ved fra markbogen i 1682, at der på stedet lå en ager kaldet *Bertelskilde ager*. I 1780 er Bertels kilde igen nævnt på udskiftningskortet og i det taksationspapir, der omhandler udskiftningen.¹⁷ Den gård, der får jorderne, hvor

Bertels kilde lå, får navnet Kildegård. Det hedder den i 1800, men senere kommer den til at hedde Hedemarksgården. Allerede i 1840'erne, drænedes Hedemarksgårdens jorder, og derved forsvandt formentlig Bertels kilde. Man har fortsat dræningen indtil omkring 1965, men drænene virker endnu. Hvis man stoppede afvandingen ville Bertels kilde måske genopstå i Vestskoven!

Der er enkelte personer, der i 1995 har

kunnet huske, at der på Hedemarksgårdens jorder lå en kilde, og at man ikke blev syg, hvis man drak af dens vand. Det skulle have været før 2. verdenskrig. Det er meget sandsynligt, for overtro og varsler levede i folks bevidsthed helt op i 1930'erne. I ældre tid har der været mange kilder over hele landet, og der har knyttet sig forskellige sagn til kilderne. Der er desværre ikke overleveret sådanne sagn fra Bertels kilde, så vi må bruge fantasien til at belyse, hvad der kan være foregået ved Bertels Kilde.

Kilden lå ikke langt fra den gamle tingvej fra Ledøje til Ejby, så det er sandsynligt at man har drukket vand ved Bertels kilde, når man har været på rejse. Måske har den været et yndet udflugtstede. Skt. Hans aften, da man troede kildevandet havde en særlig helbredende kraft den ene gang om året. Kilden blev besøgt af både syge og raske mennesker. De syge kom for at blive helbredt, og de raske kom for at feste. De hellige kilder havde naturligvis vidt forskelligt udseende efter deres beliggenhed. Ved de meget besøgte kilder blev hyppigt bygget et kildehus med tag over. Bertels kilde har nok været et almindeligt vandhul ...

Rytterdistriktet

Da Christian den 5. kom på tronen i 1670, iværksatte han næsten omgående en reform af landets forsvar. Der blev oprettet et antal rytterregimenter, som skulle finansieres af bønderne på krongodset, altså i de områder hvor kongen ejede jorden. Krongodset var i 1600-tallet stadig spredt over det meste af

landet, men for at lette organiseringen af hæren, samlede Frederik den 4. krongodset i nogle bestemte områder, de såkaldte rytterdistrikter. Fra omkring 1720 fandtes 12 distrikter i Danmark, som hver havde pligt til at underholde et rytterregiment. Risby kom til at ligge i det Københavnske rytterdistrikt. Oprindeligt var tanken med det nationale rytteri, at hver bonde skulle deltage i landets forsvar. Men det var dog næppe bønderne selv, der steg til hest for at værne konge og fædreland. For hver 8 tønne hartkorn skulle der stilles en ryttersoldat. Som regel var det gårdens karl, der måtte holde for. I Københavns amt blev bønderne dog ikke udsat for at skulle have ryttersoldaterne boende i landsbyerne. I stedet blev de indkvarteret på kaserner i de større byer.

I 1721 gav Frederik den 4. ordre til at bygge 240 skoler rundt om i landets 12 rytterdistrikter. Der blev anvendt den samme grundtegning til dem alle, så de blev stort set ens. Alene i det Københavnske rytterdistrikt blev der opført 19 skoler, heraf to i hhv. Herstedøster og -vester. Risbys børn fik altså fra omkring 1721 mulighed for at gå i skole, selv om de måtte gå hele vejen til Herstedvester. Skolebygningerne var grundmurede og de fleste steder forsynet med tegltag. Hver skole var 7,5×13 meter i grundplanen og bestod af to halvdele. Når man kom ind ad indgangsdøren, der var placeret midt på facaden, lå skolestuen til højre og lærerens bolig til venstre. I skolestuen var borde og bænke fastgjort til gulvet. Drengene og pigerne sad hver for sig, men blev undervist sammen. Der var skolepligt for rytterbøndernes 5-8 årige børn.

Børn over 8 år måtte forældrene holde hjemme den halve dag, hvis deres arbejdskraft behøvedes på gården.

Det meste af skoledagen gik med kristendomsundervisning. Desuden skulle børnene lære »hvordan de til sin tid kunde tjene konge og fædreland« – dvs. bl.a. om landets love. Skrivning og regning var frivillige fag. Hvis børnene skulle lære at skrive, måtte forældrene betale 8 skilling om måneden for skrivematerialerne. I Herstedvester rytterskoles håndskrevne skoleprotokol, kan vi se, at ikke alle børn, modtog undervisning hver dag. Det var vigtigere for deres forældre at beholde den arbejdskraft, de nu kunne levere hjemme. Et eksempel fra 1792:

»*Jørgen Larsens, Christen fra Risby ej gået i skole.*« (Christen Jørgensen var gårdmandssøn). »*Hans Hendrick Larsens, Anne, Risby, ligeså.*« (Anne Hansdatter, var gårdmandsdatter fra Ydergård). »*Peder Pedersens Søren, Risby, ej gået.*« (Søren Pedersen var gårdmandssøn fra Østbakkegård). Det var dog ikke kun på gårdene, man havde brug for børnene som arbejdskraft. Også husmand Peder Skounings Birthe og Mads Larsens Søren, fra Risby blev noteret i protokollen som fraværende på denne (tilfældigt valgte) dag. Først et stykke op i 1800-tallet blev der tvungen skolegang.¹⁸

Selvejrbønder

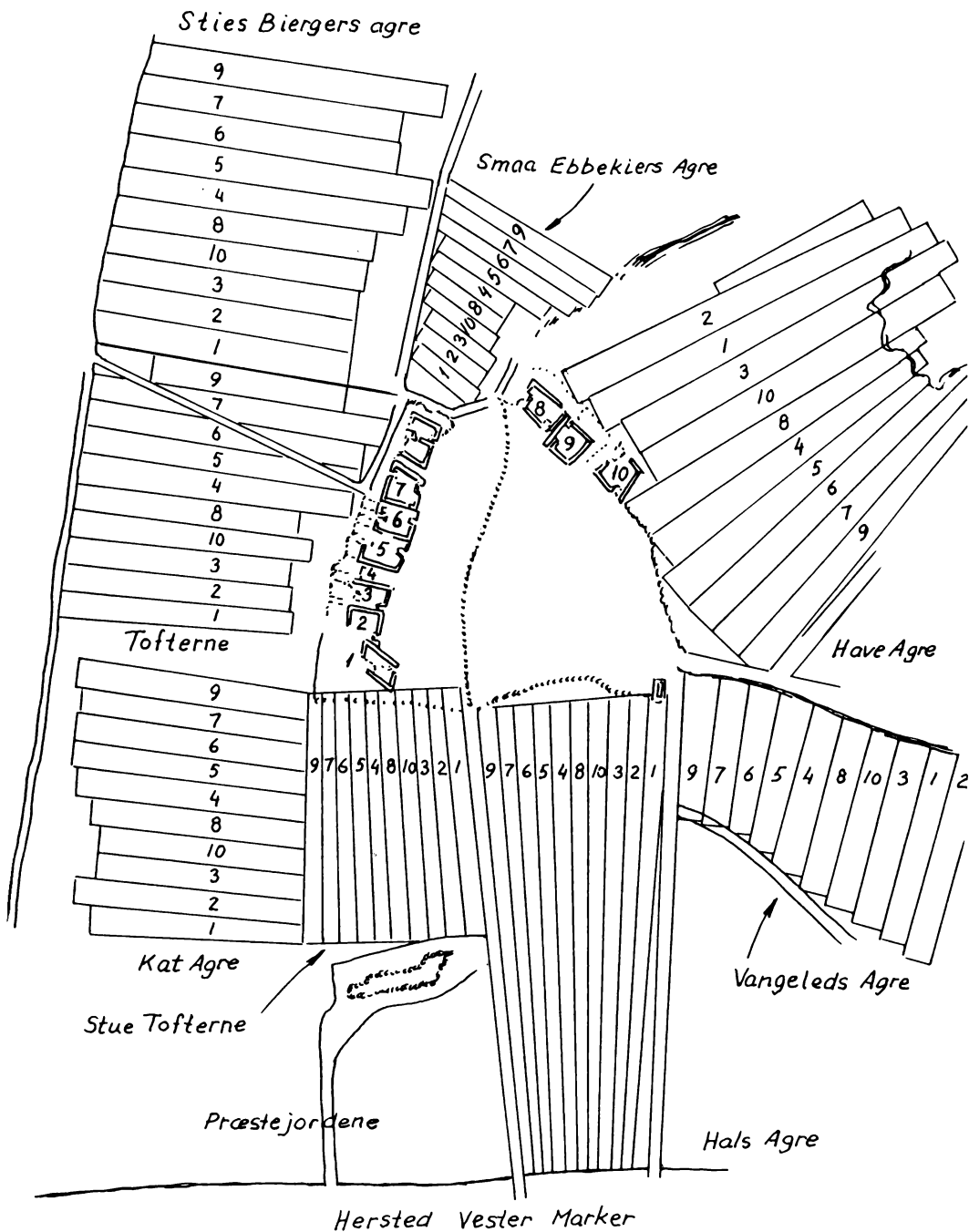
Siden 1500-tallet havde Risby-bønderne været kongens bønder, dvs. at de var fæstebønder på kronens gods og ejede altså ikke selv den jord, de dyrkede. Det havde stor betyd-

ning, at bønderne ikke var fæstere hos en privat godsejer. Den voldsomme udnyttelse af fæstebøndernes arbejdskraft i form af hoveriarbejde på herregårdene, har der nok ikke været tale om. Selvfølgelig skulle bønderne yde noget som betaling for at drive deres gårde, men i reglen har de kunnet nøjes med at betale sig fra ydelserne med penge. De skulle altså ikke selv møde op og præstere et stykke arbejde, og så har der været bedre tid til at dyrke jorden ordentligt. Bønderne havde sandsynligvis nogenlunde samme rettigheder på deres gårde, som hvis man bor til leje. De havde med andre ord ikke ejendomsretten, men dispositionsretten til den ejendom de boede på. Så længe afgifterne blev betalt, blev de ladet i fred, og de kunne f.eks. i en række tilfælde selv bestemme, hvem der skulle efterfølge dem som fæstere.¹⁹

Udskiftningen

I 1766 fik fæstebønderne og husmændene i Københavns amt skøder på deres gårde af kongen. Disse skøder var såkaldte *arvefæsteskøder*, udstedt i anledning af Christian den 7.'s tronbestigelse. Bønderne blev ikke i

Før udskiftningen lå gårdene tæt sammen inde i landsbyen. I byens vestlige del var en hel række gårde omtrent bygget sammen med hinanden. Hver gård havde en smal strimmel i hver eneste af byens mere end 50 forskellige agre. Fordelingen fulgte et indviklet system. Rækkefølgen var den samme i næsten alle agrene, som det ses på kortet, hvor et par af markerne nærmest byen er tegnet op. Kort: Gurli Thuneby. ►

egentlig forstand selvejere, men fik såvel jorden som gårdene overdraget på vilkår, der svarede til selveje. Fællesskabet var dog stadig grundlaget for bøndernes liv. Driftsformen gjorde, at man måtte samarbejde om markarbejde og andre praktiske ting, men det betød også, at man havde et stort fællesskab.

I 1769 blev der åbnet mulighed for, at den enkelte lodsejer kunne få sin jord, som hidtil havde været spredt mange steder, udlagt i én samlet lod (eller i hvertfald nogle få lodder) på grundlag af opmåling og taksation. Næsten alle udskiftninger af landejendomme i de danske landsbyer foregik i perioden 1770-1830. Med udskiftningen i 1791 forsvandt 3-vangsbruget i Risby. Dette dyrkningssystem havde da omkring 400 år på bagen, men primitivt kunne man ikke kalde det, for 3-vangsbrugets var struktureret ned til mindste detalje. Systemet skulle forebygge, at jorden ikke blev udpint. Over en 3-årig periode blev der først dyrket byg, siden rug og det tredje år hvilede jorden, dvs. den blev brugt som fælle og blev dermed gødet af det græssende kvæg. Desuden var vangebruget udtryk for en meget retfærdig jordfordeling. Bønderne i landsbyen fik alle del i både den gode muldjord og i de stenede sandsletter.

En pioner

I 1779 søgte *Niels Nielsen* på gård nr 2 i Risby om udskiftning og udflytning. Når en enkelt person ønskede at bryde fællesskabet, må vi betragte ham som en pioner, idet den endelige lov om udskiftning af landsbyerne

først blev underskrevet af Christian den 7. i 1781. Ansøgningen var stilet til regimentskriver *Nørager*, men dette valg af adressat synes ikke at have været heldigt. *Nørager* havde nemlig erfaret, at der var mangel på de landmålere som skulle stå for opmålingen, så han syltede sagen i ca. et halvt år. Først sidst i oktober indstillede han til Hr. geheimeråd og amtmand *Scheel Plessen* om at få en landmåler sendt ud. *Nørager* formodede, at både de øvrige risbybønder og nabobyen Herstedvesters bønder ville forlange at få deres gårde udskiftet.

På grund af forretningens omfang skulle den derfor begyndes tidligt næste forår, så den forventede totale udskiftning af Risby kunne være afsluttet inden kornhøsten. Sidst i november kunne rentekammeret meddele amtmanden, at landmåler *von Steuben* var tilsagt om så snart som muligt i kommende forår at opmåle Risby og Herstedvester til udskiftning. Den lange ventetid har sikkert været årsag til, at det lykkedes de 11 andre risbymænd at overtale *Niels Nielsen* til at frafalde sin ansøgning og i stedet at indgå en aftale med de andre landsbybeboere om, at de »var og fremdeles ville være fornøjet med den jord, de tilforn havde haft.« Denne aftale lovede de ubrydelig at overholde. Tilsyneladende betragtede bønderne den som en garanti mod udskiftning. Det vakte derfor stor bestyrtelse, da regimentskriveren pludselig underrettede dem om, at landmålerne ville indfinde sig i Risby inden 3 dage. 11 af de 12 bønder (*Niels Nielsen* undtaget) henvendte sig til kongen med en anmodning om, at blive fritaget for den udskiftning som opmålingen

efter deres mening ville føre til. Mangel på græsning var deres vægtigste argument for ikke at kunne acceptere udskiftningen. Med denne henvendelse opnåede bønderne Rentekammerets resolution på, at de i første omgang kun skulle have deres jorder opmålt. Spørgsmålet om udskiftning skulle derimod først afgøres på nærmere indberetning fra amtmanden. På foranledning af amtmanden afgav Nørager en betænkning. Han havde ingen indvendinger mod bøndernes ønske om at forblive i fællesskab, da Risby ikke havde et stort behov for udskiftning. Dels var det kun en lille by, dels var den placeret midt i de omgivende marker, så der var andre byer i distriktet, der trængte mere til udskiftning end denne. Dog skulle Niels Nielsen og hvem der ønskede det, fortsat have mulighed for at komme ud af fællesskab på forlangende. Derefter besluttede man i Rentekammeret, at bønderne kunne forblive i fællesskab indtil videre, men eventuelle liebhavere skulle have mulighed for at komme ud af fællesskabet. Nu var der imidlertid ikke nogen, der ønskede at blive udskiftet.

Hvorledes bønderne reagerede på den opmåling, der blev gennemført, findes der kun få kilder til at belyse. I anledning af en klage fra bønderne over landmålerens forbrug af rejser under opmålingen, bad amtmanden Rentekammeret undersøge, om landmåleren, ved at kræve flere rejser end berettiget, havde »... misbrugt eller betjent sig af bøndernes enfoldighed ...«. ²⁰ I den afkrævede redegørelse, hvor landmåler Steuben for øvrigt havde svært ved at bortforklare de mange rejser, karakteriserede han risbybønderne som væren-

de meget »egenartige til trættekærhed og selvrådighed ...«. Da Steuben anvendte dette udsagn for at rense sin adfærd, kan man i denne sammenhæng ikke tillægge det alt for stor vægt. Sagen sluttede med, at Steuben blev tildelt en næse. I den skrivelse, amtmanden fik til bekendtgørelse blandt risbybønderne, nævntes imidlertid ikke, at Steuben havde fået en næse. Deri stod blot, at sagen efter »forefunden beskaffenhed« burde bortfalde.

Af det foregående kan vi se, at Niels Nielsens pioner-planer bliver kuldkastet, og han bliver i fællesskabet, som det åbenbart passede de andre bønder bedst. I 1790 begynder opbruddet for fællesskabet i Risby. *Hans Henrich Larsen* på gård nr. 1 ønsker sin gård udskiftet og udflyttet. Denne gang er det alvor. Udskiftningskortet var jo allerede klar, så der blev indkaldt til en række møder i Risby, og i efteråret 1791 lå planerne klar for Risbys udskiftning og udflytning. Der skete endvidere det lykkelige for husmændene, at *Stheen Nielsen* på gård nr. 6 ønskede at sælge sin jord til dem. Husmændene søgte Rentekammeret om et lån, og det blev bevilget, så i 1793 fik de skøder på den købte jord. Derved ejede husmændene både deres huse og nu også lidt jord. Det har uden tvivl forbedret deres levevilkår i Risby. Der blev selvfølgelig holdt mange møder vedrørende udskiftningen, men stort set forløb den meget fredeligt i Risby, da den først kom i gang.

Vi er så heldige, at referater fra møderne vedrørende udskiftningskortet og selve planen til Risbys udskiftning er bevaret.²¹

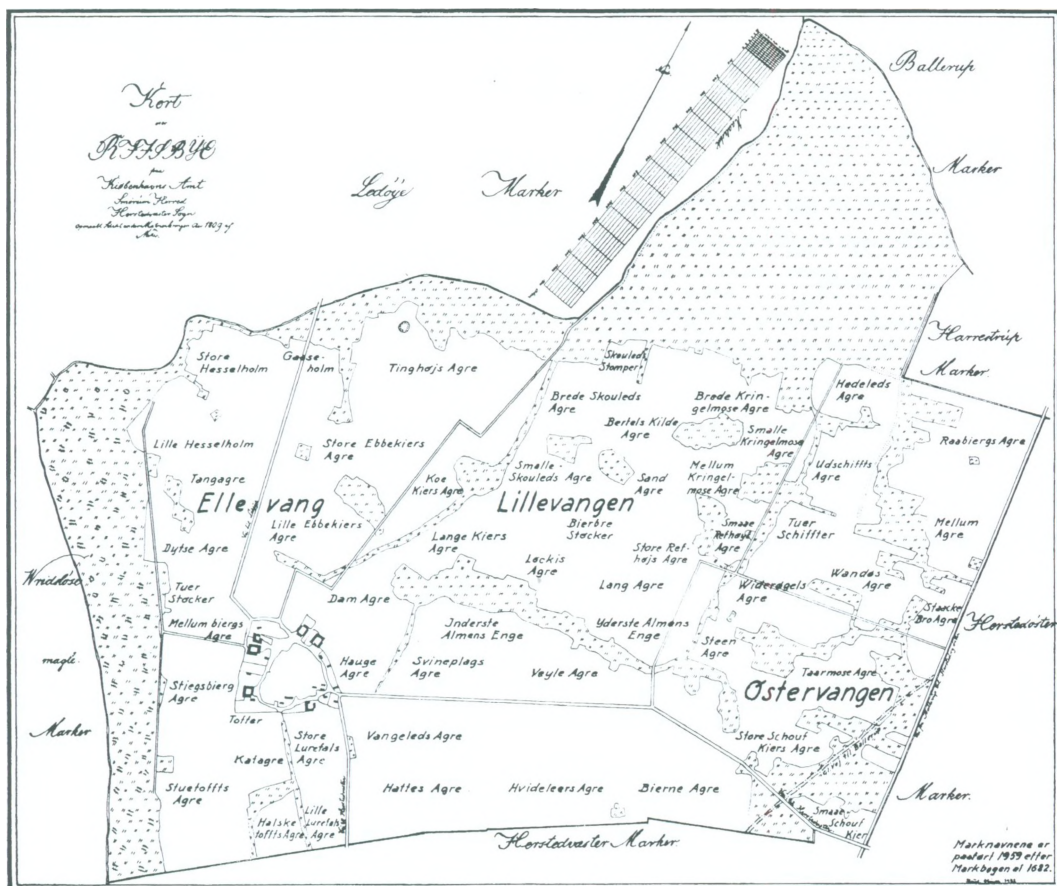

Plan til Riisbye Byes udskiftning

1. Da de såkaldte *Store Enge* dels er så langt fraliggende og dels for ejerne uundværlige, anser jeg det rettest at afskære den fra Ager Marken ved en lige linie, som for størstedelen drages ved *Store Sand Enges* søndre side og derefter at inddele samme imellem ejerne efter hartkorn.
2. Bliver byens tørvemose ligeledes at fratage til særskilt udskiftning imellem beboerne, og således, at enhver til samme kan nyde behørig adgang. Men da dens grænser i østre side endnu ikke af ejerne er bestemt, må jeg herved udbede mig samme, dog ved en lige linie fastsat, på det den eller de udskiftende kan bekomme sin andel efter hartkorn udlagt. Imidlertid har jeg dog på kortet, og for at kunne bestemme arealet, uden hvilket ingen plan var mulig, noteret en linie, efter hvilken jeg supponerer Tørve mosen ud-[mangler] nemlig: Fra *Præstegravene* og ud til *Ledøje Mark* og de længst udgående og vestre ender af *Kat Agre* og *Stumperne*.
3. Udlægges **Hans Henrik Larsen** sin andel agerlod i *Raae Bjergene* og *Mellem Agre* og måske endog noget af *Vanddysserne* i *Øster Marken*, fra *Herstedøster* mark indtil *Mellemmarks Diget* efter en lige linie og lige med agernes løb, alt efter mål og taxation. Hans del eng aflægges næst norden for Raabjergene af *Engen*, *Store Sand Eng* og *Raamose Engen* såvidt måltaxation vil tillade.
4. Næst sønden for denne agerlod udlægges ligeledes en hel gårds jorder, af *Vanddysserne* og *Stokke broerne*, fra *Mellem Marks Diget* til *Herstedøster* Mark efter en lige ligersidig med *Agrenes løb*.
5. Sønden for denne agerlod udlægges atter en hel gårds jorder af *Stokke broerne*, *Tormus Ager*, *Små skov kjær*, *Hvide Røysler* og *Store skov kjær*, fra *Mellem Marks Diget* ud til *Herstedvester* Mark skjel! Ligeledes efter en lige linie og såvidt muligt ligesidig med agernes løb.
6. Vesten for den ved No. 3 beskrevne Lod, udlægges atter en hel gårds jorder, og i særdeleshed således, at sammes nordre grænse i en lige linie bliver den såkaldte *Store Sand Eng*, dens vestre grænse diget imellem *Vester marken* og *Mellem Marken* og den søndre grænse efter de søndre ender eller sider af udskifterne, *Smalle Kringel Mose*, *Mellem Kringel Mose*, *Bertels Kilde*, *Gielde Bredderne* og *Brede Skovlens Ager*, alt såvidt mål og taxation vil tillade.
7. Vesten for denne lod udlægges en hel gårds jorder af *Ting Agre*, *Hules Agre*, et stykke af *Store Ebbekjær* samt en del af *Have Agre*, *Dam Agre*, *Lange Kjærs Agre* og noget af *Koe Kjærs Agre* og *Smalle Skovleds Agre*. Denne lods vestre grænse bliver skellet i mellem *Ting Agre* og *Hules Agre* og *Gåse holmene*: Derfra et lidet bugt langs *Store Ebbekjærs Højde* og så en lige linie til *Mellem Marks Diget* og Byen, følger byen såvidt den med 10 betegnede gårds have går og derfra løber i en lige linie over *Have Agre*, *Dam Agre* til noget ind på *Lange Kjærs Agre*, *Smalle Skovlens Agre* og *Mellem Diget*, som det siden følger til Markeskjel.
8. Straks vesten for denne lod er ligeledes en hel gårds jord aflagt, hvis søndre grænse er byen og derfra følger højden i mellem *Små Ebbekjær* og *Store Ebbekjær* på den ene og *Sties Bjergene* og *Mellem Bjergene* på den anden side: der på bukker sig om højden af *Mellem Bjergene* og *Store Hesle Holme* til *Shå Hesle Holme* over samme og *Tang Engen* straks med højde af *Dys Agre*, og altså indbefatter *Tang Engen*, *Små* og *Store Hesle Holme*, *Gåse Holmene*, *Store* og *Små Ebbekjær*.
9. Straks ved denne lod udlægges en halv gårds jorder af *Dys Engen* og *Dys Agre*, *Elle Engen*, *Elle Stumperne* og *Mellem Bjergene*, for ikke alt for meget at afskære agrene, er denne lod aflagt således, at den [mangler] får den bliver altså nødsaget til at følge Va[mangler] lidet stykke langs højden af *Små Ebbekjær* ud til L[mangler].
10. Straks ved denne lod er atter aflagt en halv gårds jorder af *Stigsbjergene*, *Bukkeblads Grave*, *Tofte Gravene* og [mangler]terne, hvis vestre grænse er den af mig projecterte til Tørvemosens fra skæring og over *Tofterne* af [mangler]nes løb til hjørnet af den med 2 betegnet gårds [mangler] jorder
11. Sønden for denne lod udlægges en hel gårds jordes af de fra forrige lod overblevne *Tofter*, *Kat Agre*, *Halse Tofterne*, *Vangeleds Agre*, *Store o[mangler] Lurefald*, *Hattes Agre* og *Hvide Leerne* efter agre [mangler] og såvidt efter mål og taxation kan tilkomme, Søndre grænse bliver *Præstejorderne* og *Herstedvester* Markskjel. Dens Nordre grænse er *Herstedøster* vejen til byen.
12. Straks norden for denne lod udlægges atter en hel gårds jorder, hvis venstre grænse er byen. Derpå følger den nys beskrevne lod til *Herstedvester* Markskjel til den støder på den ved Nr 5 beskrevne lods vestre side og derfra [mangler] enderne af *Små* og *Store Ræve Agre*, *Lang Agre* og *Lykkes Agre* til noget over midten af *Lange Kjærs Engen*, hvor den gør en bugt tvært over samme til *Diget* imellem [?] og *Øster Marken*, tvært over *Have Agre* til det vestre hjørne af den med 12 betegnede gård.
13. Nordnorden for denne lod udlægges atter en hel gårds jord af *Store* og *Små Ræve Agre*, *Tver Stykkerne*, *Lang Agre*, *Lykkes Ager*, *Gielde Bredderne*, noget af *Brede Skovleeds Agre*, *Smalle Skovleeds Ager*, *Koekjærs Agre*, *Langkjærs Ager*, noget af *Dam Agre* og *Hauge Agre*; denne lod er altså indeslutet af byen og de ved Nr 4-6-7- og 12 beskrevne lodder. For mere tydeligheds skyld er såvel denne lods som alle de øvrige lodders yderste grænser betegnede med små røde linier.

Kjøbenhavn d. 2 April 1790.

Kryger

Rekonstrueret kort over Risbys marker, som de har set ud i 1600-tallet. Enkelte af marknavnene har det ikke været muligt at placere korrekt. De skraverede områder er mose, eng eller andre uopdyrkelige arealer. Kort: Poul Høyer. Gengivet med tilladelse af Historisk Selskab for Glostrup, Albertslund, Brøndby og Vallensbæk.

Risby 1787

Der boede 150 personer i selve Risby i 1787, dvs. at ingen boede på marken. De første udflytninger skete først i forbindelse med udskiftningen i 1791. I 1787 var der 11 gårde, og 19 huse. Det var altså en lille landsby i forhold

til de omkringliggende byer. Gårde og huse lå meget tæt, og det havde både fordele og ulemper. Den tætte beliggenhed gav læ for storme og kulde, men opstod der brand, kunne den rase flere gårde eller huse, hvis vinden var i en uheldig retning. Pladsen i gårde og huse var

trang. Der boede mange personer i hvert hus. Man »kom hinanden ved«, men det har sikkert også været temmeligt hårdt. Ved sygdomme har epidemier haft store muligheder for at sprede sig. I 1787 var der i gennemsnit 8 personer på hver gård i Risby. Det var dels gårdejereren og hans familie, dels tjenestefolk. Man kan se at de familier, der har mange børn, ikke har ansat ret mange tjenestefolk eller slet ingen. Det er selvfølgelig afhængigt af børnenes alder, og om det er drenge eller piger der er ældst. Hvis en familie har 5 børn, og de 2 ældste er piger, da ser vi, at det er en tjenestekarl, der er ansat på gården. Hvis drengene er ældst, er der ansat en tjenstepige.

Risby i 1800-tallet

Efter udskiftningen fik husmændene lidt jord, og da nogle af gårdene flyttede ud på markerne købte nogle de gård-pladser, der var tilbage i byen. Samtidig handlede de med jord, de havde købt, og derved blev nogle husmænd i besiddelse af en mindre gård (bolsted). Det var normalt kun en af gårdmandsbørnene, der overtog gården ved et skifte, de øvrige giftede sig til en gård eller købte jord og hus for arven, og det blev også et bolsted.

I bogen *Statistisk topografisk beskrivelse af Københavns Amt*, der kom i 1836, giver landinspektør Severin Sterm en beskrivelse af amtets landsbyer, herunder også Risby. Der findes på dette tidspunkt 17 selvejergårde, 12 selvejerhuse med jord og 12 jordløse selvejerhuse. Af gårdene er 7 flyttet ud, men derimod er ingen af husene udflyttede. Af tyende findes 17 karle, 13 piger og 6 drenge. Der er 3

indsiddere og af håndværkere findes 1 skrædder, 1 drejelsvæver, 1 hjulmand og 1 smed.

Gårde og huse

Vi ved ikke, hvor mange indbyggere Risby har haft, da den blev grundlagt. Dengang førtes der ikke fortegnelse over beboerne. Byens jord hørte som nævnt under Roskilde Domkirke i middelalderen, men Risby er glemt i den fortegnelse (jordebog), der blev lavet over kirkens gods i 1300-tallet. Fra regnskaberne for Roskilde Domkirkes fadebur (»spisekammer«), der modtog afgifter fra bl.a. risbybønderne i naturalier, ved vi, at der i 1520'erne i hvert fald var 10 navngivne bønder i Risby. Dette tal menes at være det samme som i 1370.²² Vi kan f.eks. se, at i 1522-24 har bonden *Hans Persen* betalt afgifter i form af smør og svinekød. Disse afgifter var blot nogle ud af en lang række, som datidens bønder skulle betale. Afgifternes størrelse siger iøvrigt ikke så meget om deres faktiske værdi.

Her er det første gang, vi møder risbybønderne nævnt ved navn. Lad os lige præsentere datidens gårdmænd i byen:

Hans Persen
Anders Olsen
Moghens Michelsen
Jep Michelsen
Niels Schredderæ
Per Jeipson
Jens Olsen
Olwff Jeipson
Hans Jeipson
Jep Persen

Beboerne i Risby ejede ikke selv den jord, de dyrkede, og de bygninger de boede i. Husmanden eller gårdmanden fæstede jorden og bygninger, dvs. han fik brugsret over det mod at betale afgift til ejeren. Afgiften bestod af *indfæstning*, som var et beløb, der betaltes når fæstekontrakten blev oprettet, *landgilde*, der var en fast årlig ydelse i penge eller naturalier (gårdens produkter) og endelig *hoveri*, som var en arbejdsydelse, hvor fæsteren skulle stille egen eller tjenestefolks arbejdskraft til rådighed for ejeren.

Næste gang vi har en samlet fortegnelse over byens gårdmænd er i 1682, da hele landets landbrugsjord blev opmålt og vurderet. Der er stadig 10 gårdmænd i byen, men de er nu alle fæstere hos kongen. Efter reformationen gik en meget stor del af den jord, der før havde tilhørt kirker og klostre, over til »kron-gods«, dvs. blev statseje. I Risby var det altså hele byen, der skiftede jordejer. Vi ved dog ikke præcist, hvornår det skete, men muligvis er overdragelsen foregået på én dag, som det var tilfældet med adskillige gårde i Hersted-vester og Herstedøster.

Fra 1682 til 1790 var der 10 *helgårde*. I nogle kilder ser det ud som om, der har været flere, men det skyldes at nogle af gårdene var (eller blev) *halvgårde*, dvs. at en gård deltes i to halvdele med hver sin fæster. Derfor ser det ud som om, der er 11, 12 eller 13 gårde.

Levevilkår

De bevarede kilder fortæller ikke meget om, hvordan Risbys befolkning klarede sig. Man

kan dog indirekte få et indtryk af det, når man læser om bønder, der måtte forlade deres gårde, fordi de ikke evnede at drive dem. Et enkelt misvækstår eller en ildebrand kunne ruinere en familie. I 1643 brændte Anders Jørgensens og Peder Børgesens gårde, og de måtte derfor bede om afslag i den landgilde, de skulle betale til kongen.²³ Når en bonde blev gammel eller ikke formåede at drive gården, gik fæstet videre til en anden. I protokollerne over fæstebønder i Risby, ser man ofte eksempler på gårdfæstere, der må forlade gården på grund af fattigdom, sygdom, eller lignende årsager. Fra midten af 1600-tallet er der bevaret dødsboskifter fra nogle af byens indbyggere, og de fortæller en hel del om en husstands økonomiske og materielle vilkår.²⁴

Den 25. november 1645 blev der holdt skifte efter afdøde Niels Hansen, der havde en gård i Risby. Boet, gård, formue samt gæld, skulle deles imellem mandens efterladte. De efterladte var enken Anne Andersdatter, og hendes værge er den ældste søn, Mads Nielsen på den ene side og de andre børn, Anders Nielsen, Peder Nielsen med først nævnte broder. Karen Nielsdatter, værge for hende var hendes mand, Jep Pedersen fra Ledøje. Johanne Nielsdatter som bor hjemme hos moderen, hendes formynder er hendes farbroder, Hans Hansen fra Smørumnedre. Alle var til stede. Fra øvrigheden var Frederik Frederiksen, kongelig majestæts ridefoged med dannemænd flere. Vurderingsmænd var Anders Jørgensen fra Risby og Søren Tårstensen også fra Risby.

Bortskyldig gæld:

Landgilde til kongen for dette års byg	2 pd.
For en fjerding smør	7 dr.
For en tønne havre	2 dr.
1 skroverskæppe	½ dr.
Vange- og gærdepence	2 dr.
Peder Otte fra København	17½ dr.
Morten Mortensen København for torsk og andet gods	10½ dr.
H. Peder ved Hersted efter underskrift afregnes	17 dr.
Mads Nielsen, lånt penge	20 dr.
Knud Hansen fra Ganløse, byg	1 dr.
Hans Hansen fra Smørum som afdøde har betalt ved København for fisk og sild, penge	4 dr.
Degnen for liget at synge	1 dr.
Vurderingsmændene og andre udgifter	9 dr.
Johanne Nielsen resterende tjenesteløn, som hende af samtlige blev tilgodeset	30 dr.

summen af bortskyldig gæld, penge 119½ dr I alt.
byg 9 tdr I alt.

Dertil tilgodeset 15 pd byg i stræed, i stakke i gården, Pundet 8 dr, er i penge 120 dr.
Ved de to vægge rum²⁵ byg fratages 9 tdr byg.

Bliver igen til deling, som følger:

Det øvrige ved bygstakken	6 m
2 pd 3 tdr byg, pr. pund 8 dr er	22 dr
4½ pd rug, pr. pund 8 dr er	36 dr
15 tdr havre, tøndens 6 m er	22½ dr
Høet tilsammen for	31 dr
Harve, plov og tromle for	10 dr
1 Jernkakkellovn ved stuen for	10 dr
Gårdens bygning er aktiv for	30 dr
Gøres tilsammen i penge	136 slette dr.

Der af moderens halve part, den anden halve del til hendes medarvinger, er penge 81½ dr
Deraf tilkommer Johanne Nielsdatter en søsterlod, som er, penge 10 dr, 12 sk.
Foruden for hendes tjenesteløn 30 dr
Og som moderen skal give hende, for hendes part ved indeværende ringe forråd, penge 4 dr

Ved svinene 7 m
 Ved rugsæden 2 m, 4 sk.
 Ved en hoppe hos Peder Nielsen ved Ledøje, som han
 skal på hendes vegne betale Jep Pedersen 2 dr
 Ved kvæget fik hun frit en stud.
 Ved fårene fik hun 1 får, samt Mads Nielsen hendes broder gjorde håndsregning og løfte nu her på skif-
 tet hende nøjagtigt at skal være betalt, når praktisk.
 De andre selvmyndige har sin del erhvervet ved hver, som dertil og skrevet blev, og ellers hos deres mo-
 der har at kræve, som forskrevet står. Forlangde de gode køreheste (modsat arbejdsheste) og vogn, samt
 seler og tømmer med sengen ved stuen, haver de deres moder givet og bevilget imod hendes mands be-
 gravelse og jordefærd. (Til begravelsen får moderen mere, end hun kunne forlange, ligesom skiftet nær-
 mest er et uformelt arveafkald til fordel for moderen og den ugifte søster).
 Efter som det i sig selv er ringe, de 28 skipper rugsæd i marken, er de enige om, at samtlige hendes børn
 skal give for deres andel 14 skippe rug, hvoraf Johannes part forinden i penge er antegnede.
 Dermed samtlige alle underskrev i fordragelighed.
 Actum Riisby ut supra.

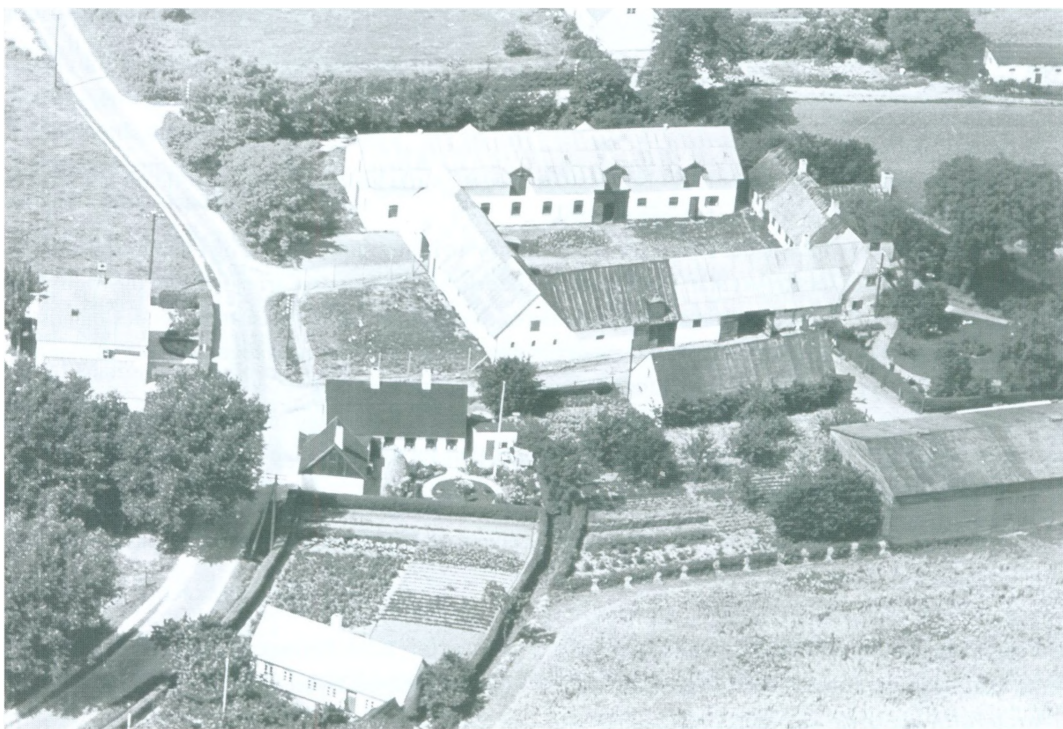
Af skifterne kan vi se, at den nye gårdfæster ikke kun fæstede gården, men han måtte også i nogle tilfælde gifte sig med enken. Det var en praktisk social foranstaltning for kongen (staten), for derved sparede man at skulle forsørge enken og eventuelle børn. Forsørgelsen blev nu pålagt den nye gårdfæster, da han havde giftet sig med enken. Var en gårdfæster blevet for gammel, da kunne den ny fæster få pålagt, at han skulle yde et værelse og forsørge den gamle fæster og hans kone deres livs tid.²⁶ For husfæstere gjaldt det samme som for gårdfæsterne.

Antallet af huse var 1682-1790 mellem 8-12, men her gælder det samme, at nogle huse kunne tælle som et halvt eller endda et kvart. I 1801 har landsbyen 22 huse, hvorimod antallet af gårde er det samme som i 1790. En del husmænd er kommet til efter udskiftningen. Til gengæld er 4 gårde flyttet ud på mar-

ken efter udskiftningen, og der ligger så 6 gårde tilbage i byen.

I det efterfølgende skal vi se et par eksempler på, hvordan gårde og huse – og deres beboere – kan følges op igennem tiden.²⁷

Østbakkegård, der stadig ligger på den plads, den har haft siden middelalderen – og måske endnu før – har i de forskellige matrikuleringer af Risby altid haft nr. 10. Den havde i 1688 et jordtilliggende på 11 hartkorn, hvilket vil sige at det var en forholdsvis stor gård. Ejeren hedder på dette tidspunkt Olluf Steffensen. Han dør i 1704, hvor Knud Larsen overtager fæstet af gården. Hans kone, Ingeborg Poulsdatter, har en halvbror, Mads Pedersen, der er fæster på en anden gård i byen. I 1750 overgiver Knud Larsen frivilligt sit fæste til sin søn, Lars Knudsen, mod en afgift (indfæstning) på 12 rigsdaler. Faderen og moderen bliver boende på aftægt. Kun 5 år

Østbakkegård som den så ud i 1930'erne. Stuehuset ligger længst væk fra vejen, som det er karakteristisk for sjællandske gårde. Foto: Sylvest Jensen Luftfoto.

efter flytter Lars Knudsen imidlertid, for han indgår et mageskifte med Ole Knudsen, der (formentlig) er Lars' bror. De bytter altså gårde.

I 1788 hedder bonden på Østbakkegård *Peder Pedersen*. Han er husmandssøn fra Brøndbyvester, og han giftede sig til gården før udskiftningen. Hans første kone døde kort efter de var blevet gift, men de fik en søn sammen. Peder Pedersen giftede sig hurtigt igen efter konens død. Det var man ofte nødt til for at få gården og livet til at fungere. Peder Pedersen fik mange børn med sin kone nr.

2, *Kirsten Pedersdatter*, og i starten af 1800-tallet giftede flere af disse børn sig til gårde i Risby. *Niels Pedersen* gifter sig med *Ane Marie Hansdatter* og sammen overtager de Østbakkegård. *Morten Pedersen* gifter sig med en gårdmandsenke, *Ane Jacobsdatter*, og de viderefører Bousagergård. *Bodil Pedersdatter* gifter sig med gårdmanden *Peder Jensen* fra Risby, og sammen driver de hans gård. *Anne Pedersdatter* bliver gift med *Niels Nielsen*, der ligeledes er Risby-gårdmand, og hun bliver således også gårdmandskone i byen. Endelig gifter *Søren Pedersen* sig til

gården Pedersborg, der ligger ude på marken, nord for Risby. Lad os se lidt nærmere på denne ejendom, for dens historie kan vi nemlig følge ubrudt gennem tre århundreder.

Pedersborggård – en risbygård i 300 år

- 1682: Torben Andersen og Lars (Lauritz) Torbensen har hver en halv gård.
- 1688: Torben Andersen har nu en hel gård. Hartkorn: 11 tønnder, 3 skæpper.
- 1718: Sønnen Oluf Torbensen ejer nu den halve gård. Gården er på 12 fag og i slet stand.
- 1734: Oluf Torbensen ($\frac{1}{2}$ gård). Afstår gården p.gr.a. alderdom til Christopher Olsen (formentlig Oluf's søn). Indfæstning: 4 Rdl.
- 1761: Christopher Olsen død. Peder Andersen ægter hans enke og overtager gården. Indfæstning: 5 Rdl. Gården ($\frac{1}{2}$ gård) er på 21 fag og i mådelig stand.
- 1766: Peder Andersen får arvefæsteskode fra kronen ($\frac{1}{2}$ gård).
- 1780: Peder Andersen ejer stadig halvgården. Hartkorn: 5 tønnder, 1 skæppe, 1 fjerdingkar.
- 1780: Johan Hansen har købt gården.
- 1787: Folketællingen registrerer gårdens beboere: Johan Hansen, selvejerbonde, er 53 år. Hans kone, Kirstine Jensdatter, 39 år. De har fem børn: Karen (15 år), Bodil (13 år), Jens (9 år), Kirsten (7 år) Hans (1 år). Endvidere er i husstanden tjenestekarlen Lars Pedersen på 27 år.
- 1787: Johan Hansen dør og enken Kirsten Jensdatter gifter sig med Thomas Nielsen.
- 1790: Thomas Nielsens jord udskiftes.
- 1791: Thomas Nielsen søger om hjælp til udflytningen, da han har mange munde at mætte. Dvs. at han er en fattig mand, men han vil gerne flytte fra byen og bygge en ny gård op på den halve gårds jorder, som han har fået tildelt ude på marken. Det bliver bevilget, og Thomas Nielsen flytter fra byen og ud på sin jord.
- 1800: Thomas Nielsens gård registreres under navnet »Petersborg«
- 1801: Thomas og Kirstine har nu fire hjemmeboende børn. Karen, Jens og Hans af Kirstines første ægteskab, samt Sidse Thomasdatter på 11 år.
- 1814: Sidse bliver viet i Herstedvester kirke til Søren Pedersen på 21 år, søn af Peder Pedersen fra Østbakkegård, som nævnt ovenfor.
- 1834: Søren Pedersen har overtaget »Pedersborggård« I ægteskabet er der seks børn: Jens (19 år), Jørgen (13 år), Søren (11 år), Johan (8 år), Kirsten (5 år) og Jacob (3 år). Gamle Thomas Nielsen, der nu er 76 år, og Kirstine Jensdatter på 87 år, bor på gården som aftægtsfolk.
- 1840: Selv om Søren og Sidse har 4 hjemmeboende børn, hvoraf den ældste dreng er 25 år, og den ældste pige er 14 år, er der alligevel råd til at ansætte tjenestepigen Bodil Andersdatter (15 år). Endda har de Jacob Nielsen på 65 år boende som almisselem.

- 1850: Fire børn bor endnu hjemme. Den ældste Jens på 35 år og den yngste Kirsten på 21.
- 1853: Søren Pedersen sælger gården til sin søn Jens Sørensen.
- 1855: Jens Sørensen er nu »gårdmand« men endnu ugift. Tre ugifte søskende bor på gården. Forældrene Søren og Sidse bor stadig på aftægt.
- 1860: Søren og Sidses børn er nu flyttet hjemmefra, på nær Jens der driver gården og hans bror Søren på 37 år, der ikke er gift. Da der nu er færre i fami-

Gårdejer Jens Sørensen og hans kone Ellen Sørensen, Petersborggård. Formentlig 1890'erne. Foto: N. Sørensen, København. Udlånt af Hugo Bruun.

lien til at hjælpe til, har man tjenstepigen Christiane.

- 1880: Gamle Søren Pedersen er nu død, men hans 90-årige enke Sidse bor stadig på »Pedersborggård«. Jens har giftet sig eller bor i hvertfald på gården sammen med den 8 år yngre Ellen Nielsen fra Valby. Desuden bor Ellens 17-årige datter Kirsten Kirstine hos dem.
- 1889: Jens Sørensen sælger gården til Jens Peder Olsen.
- 1892: Jens Peder Olsen sælger gården til sognefoged Hans Olsen.
- 1920: Gården ejes nu af Ole Olsen.
- 1936: Gården er blevet solgt til Laurits Pedersen.
- 1950: Laurits Pedersen sælger til H. Jensen.
- 1982: »Petersborggård« omdannes til natur-skole, drevet af Albertslund og Glostrup kommuner. Det bliver gårdens redning. Hvis ikke den var sikret til dette formål, havde den formentlig været revet ned i dag.

Ligesom man gennem århundrederne kan følge gårdene og deres beboere, kan man også »kigge indenfor« hos husmændene. Vi »besøger« her et hus i Risby på den nuværende matr. nr. 16, idag beliggende Ledøjevej 23.

- 1711 Nielaus Børgesen afstår et halvt hus til Peder Nielsen.
- 1716 Peder Nielsen afstår et huset til Rasmus Larsen.
- 1727 Tingsvidne 23/9 1726: 2 huse i Risby er brændt 10/9, beboet af Rasmus Lar-

- sen og Peder Nielsen. Ilden opstod i Rasmus Larsens bageovn, som ikke var i orden trods advarsel.
- 1768 Rasmus Larsens hustru, Kirsten Nielsdatter, dør.
- 1768 Rasmus Larsen afstår huset til Anders Olsen »mod fri husværelse liifs tiid.« – altså aftægt. Huset beskrives som »i mådelig stand«.
- 1771 Anders Olsen er 34 år og skomager. Hans kone er 43 år.
- 1787 Anders Olsens kone, Cathrine Rasmusdatter, er væverske. Desuden bor i huset skomagervenden Rasmus Danielsen på 24 år. 1791 Anders Olsen er død, og enken Cathrine køber jord af gårdmand Steen Nielsen i Risby.
- 1793 Cathrine Rasmusdatter er nu også død, og Jens Olsen fæster huset.
- 1801 Jens Olsen er 29 år og beskriver sig i folketællingen som husmand med jord og landsoldat. Hans kone hedder Cathrine Olsdatter og er 30 år. De har to børn, Kirsten på 4 år og Ole på 2 år.
- 1822 Datteren Kirsten gifter sig med Hans Johansen, der er 35 år og fra Risby.
- 1822 Cathrine Olsdatter dør, 51 år.
- 1825 Jens Olsen sælger huset til Hans Johansen.
- 1834 Hans Johansen ernærer sig nu dels som jordbruger, dels som daglejer. I huset bor Hans og Kirstens tre børn, Bodil på 12 år, Johan på 8 år og Cathrine på 4 år.
- 1840 Bodil er flyttet hjemmefra. Til gengæld har familien taget et plejebarn til sig. Hun hedder også Cathrine, og de to næsten jævnaldrene piger har sikkert glæde af hinandens selskab.
- 1845 Bodil er flyttet hjem igen. Hun er nu 23 år. Til gengæld står Johan nu på egne ben.
- 1850 Bodil er blevet gift med Rasmus Pedersen på 34 år. Han er daglejer og kommer fra Thorslunde sogn. De har fået datteren Kirsten, der er 1 år. Den ene del af huset er lejet ud til en anden daglejerfamilie.
- 1855 Bodil og Rasmus bebor nu husets anden halvdel. De har fået to børn mere, Hans på 5 år og den næsten nyfødte Anders.
- 1855 Sønnen Johan vender tilbage og får papir på, at han overtager huset.
- 1860 Hans Johansen er nu 73 år. Han bebor stadig en del af huset sammen med sin kone Kirsten, der er 63 år. Datteren Cathrine, der nu er 30 år, er vendt tilbage og ernærer sig som daglejerske. Hun har fået sønnen Niels med en »ukendt« mand. Rasmus og Bodil har nu 4 børn, på hhv. 11, 10, 6 og 3 år.
- 1870 Hans Johansen er død, og sønnen Johan Hansen på 43 år er flyttet ind med sin familie. Han har giftet sig med Maren Kirstine Larsdatter fra Ledøje. Hun er 41 år, og sammen har de datteren Karen Marie på 4 år. Johan's mor, Kirsten bor hos dem. I huset anden halvdel bor Bodil nu alene med datteren Karen, efter at Rasmus er død.
- 1920 Anders Hansen, gårdejer i Risby har nu overtaget huset sammen med en række andre ejendomme.

- 1936 Huset beboes af arbejdsmand Peder Larsen
- 1950 Jens P. Nielsen har overtaget huset.
- 1996 Huset beboes i dag af Helmer og Martha Olsen. Hør mere om dem i kapitlet »Risbyfolk fortæller«.

Gartnerier

ved Ebbe Rosengaard

Rationel gartneridrift har i nyere tid fundet sted i og omkring Risby, dvs. at her har været de såkaldte handelsgartnere, hvis hovederhverv er produktion af grøntsager og blomster med henblik på salg til aftagermarkedet. I 1940'erne var antallet af gartnerier af et sådant omfang, at man kunne karakterisere området som en mindre gartnerikoloni. Der har ialt været en lille snes gartnerier. I dag eksisterer der kun ét gartneri i området, nemlig »Annis Blomster« ejet af Anni Kock og beliggende på Ydergårdsvej midt i Vestskoven.

Forudsætningen for etablering af gartnerierne var en rimelig jordbonitet. Endvidere har den udstykkede jord kunnet erhverves til en rentabel pris. Samtidig ekspanderede København kraftigt, med udflytning af gartnerier til følge. En yderligere årsag til etablering af gartnerier var statshusmandsloven af 1919. Den gav mulighed for at yde billige lån til nyetablerede, der ikke havde anden finansieringsmulighed. Dette tilbud blev udnyttet af adskillige af områdets gartnere.

Tilbage i tiden var produktionen traditionelt dyrkning af grønsager på friland og i koldhuse. Senere blev potteplanter og opvarmede drivhuse inddraget i produktionen. I 1960'erne førte kombinationen af billig fyringsolie og en stadig stigende efterspørgsel efter potteplanter til en kraftig ekspansion af potteplanteproduktionen. Det blev her i om-

rådet udnyttet af ikke mindst H. Vesterager Nielsen og gartneriet Stormly.

Olieprisernes himmelflugt i 1970'erne satte imidlertid en bremse på denne udvikling. Sammen med generationsskifteproblemer der belastede likviditeten, blev det vanskeligt at drive rentabel gartneridrift. Og da Vestskoven i 1960'erne tilbød at opkøbe jord, blev dét en afgørende faktor. Ét efter ét blev områdets gartnerier opkøbt og nedlagt. Udviklingen er dog ikke atypisk for området. Således var der i 1960'erne 3.500 gartnerier i Danmark. Tallet er i dag 700.

Én af de gartnere, der udnyttede de fordelagtige muligheder for at etablere sig i risbyområdet, var som nævnt Harry Vesterager Nielsen. Han kom til Risby i 1952:

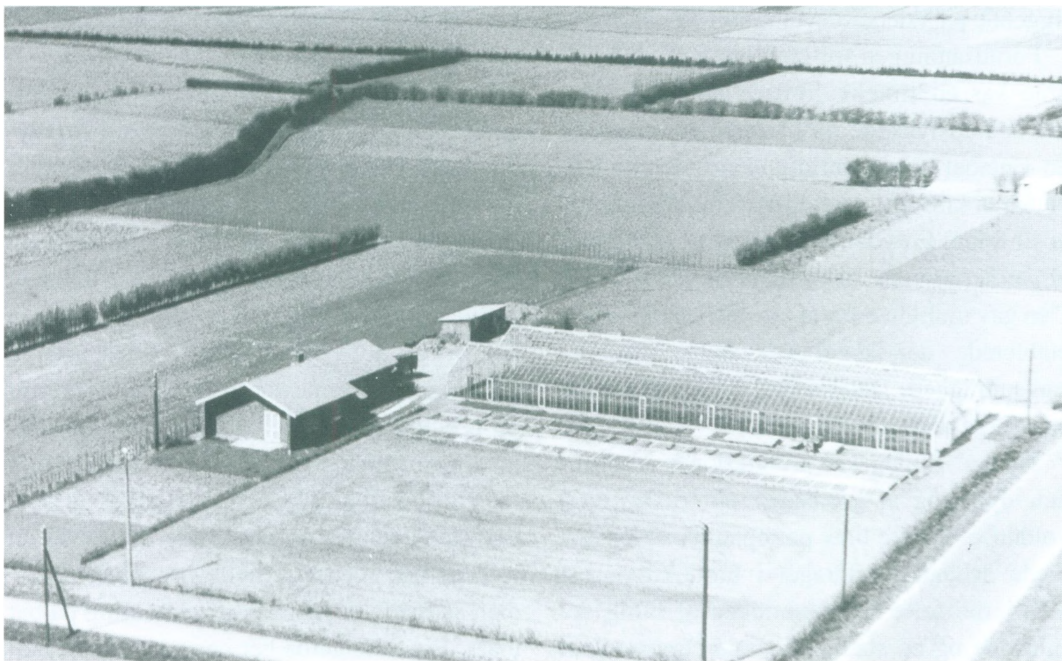
»I min søgen efter at få foden under eget bord var der to muligheder, enten at købe et gartneri i drift eller erhverve en jordlod og dér bygge bolig og drivhuse. Gartnerierne, der i efterkrigsårene var til salg, havde en ringe produktionsværdi, nedslidte drivhuse og med varmeanlæg der var baseret på fyring med tørv, kul eller koks. Det stod derfor hurtigt klart for mig, at skulle der erhverves en virksomhed med rationelle produktionsværdier, så måtte det ske ved nyetablering på bar mark. Fra flere gårde her i egnen vest for København, var der i årene efter krigen frastykket jordlodder á 3-4 tdr. land, et passende are-

al til nyetablering, men mange af parcellerne var uhensigtsmæssigt arronderet, lange og smalle rektangulære arealer, hvorpå det var vanskeligt at bygge drivhusanlæg. Jeg havde besøgt flere af disse parceller, der var til salg her i området, men fandt ikke at de var velegnede til etablering af gartneri med overvejende drivhusproduktion.

Men en dag i maj måned 1950 så jeg tilfældigt en annonce i Politiken, hvor der var en jordlod på 3 tdr. land til salg. Det var matr. nr. 8i af Risby, beliggende på hjørnet af Ballerupvej og Ydergårdsvej. Et areal med næsten lige sider og af passende størrelse. Sælger forlangte 16.000 kr. for parcellen, men efter

forhandling en hel aften, blev købesummen aftalt til 12.500 kr. på kontant basis. Den største og mest fordelagtige belåning, der dengang kunne opnås til oprettelse af gartnerier, var det såkaldte statslån, dvs. udlån efter husmandslovens kapitel 4, og administreret igennem Statens Jordlovsudvalg. Provenuet, der kunne opnås, var maksimalt 62.000 kr. Beløbet skulle dække omkostninger til opførelse af bolig og drivhuse, etablering af vandboring og el-installation. De samlede omkostninger til opførelse af 600 m² drivhuse, en bolig på 74 m² og i tilbygning hertil pakkerum på 30 m² beløb sig til i alt 88.000 kr.

Da jeg overtog arealet i forsommeren

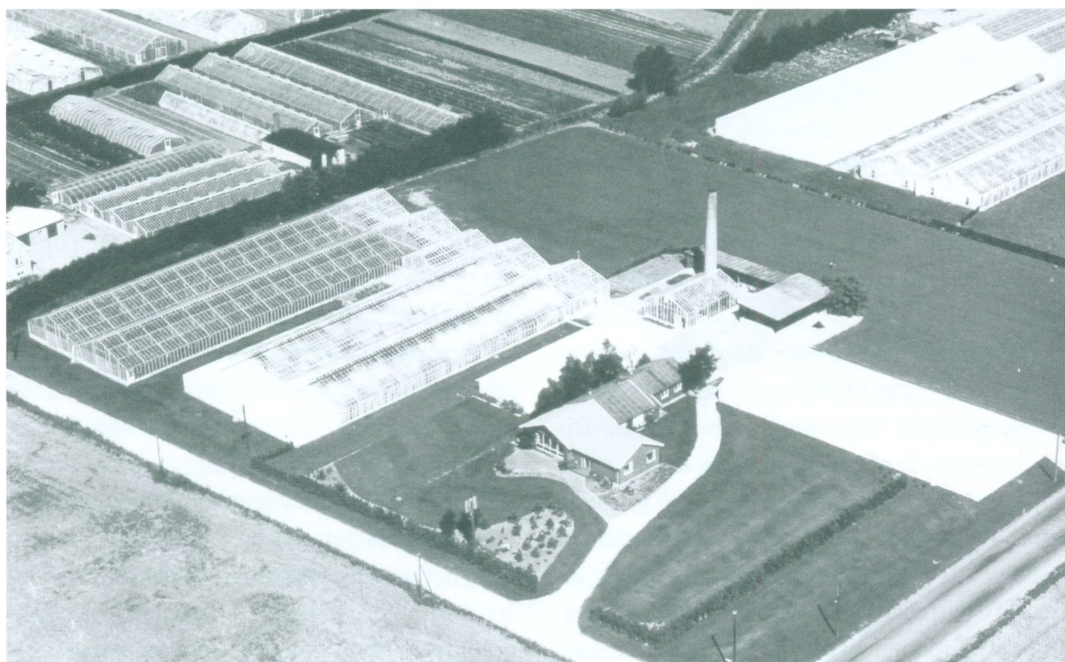

Vesterager Nielsens beskedne gartneri i 1954. Ballerupvejen er i nederste højre hjørne og Ydergårdsvej nederst.

1950, var det et sammengroet tæppe af sene-græs. Jeg overlod det til Niels Nielsen, som drev maskinstation i Risby, at få jorden kultiveret og bragt i dyrkbar tilstand. I to somre blev jorden brakket og rensat for det værste ukrudt. I årene efter anden verdenskrig var nye byggematerialer dyre og ofte vanskelige at købe. Genbrug var almindeligt, når der skulle skaffes tømmer m.v. til byggeri. Til opførelse af et 3×4 m² skur købte jeg brugte brædder og bjælker fra en ejendom der skulle bygges om. Den lå bag Frederiksberg Rådhus. Det kneb lidt at blive enig med entreprenøren om en enhedspris for de enkelte dele, hvorefter han tilbød, at jeg for 10 kr.

måtte tage alle de materialer, jeg kunne anbringe på cyklen og trække derfra med. Dette tilbud accepterede jeg, og med cyklen læsset til bristepunktet trak jeg læsset ud til Risby Mark. Der var tømmer nok til stolper og sider til et skur på 12 m². Her kunne håndværktøj m.v. opbevares under aflåsning, og fra 1. marts 1952 og til den nye bolig var klar til indflytning i november måned samme år, boede jeg her. Vel ikke den mest komfortable bolig – især husker jeg dage i marts måned med snefygning, hvor sneen lå hen over dynen, når jeg vågnede om morgenen.«

Vesterager Nielsen opfører i 1959 yderligere et drivhus, og op gennem 1960'erne

Gartneriet 1964. Drivhusene øverst til højre og venstre er ikke Vesteragers, men hører til de andre gartnerier på Ydergårdsvej.

bygges flere drivhuse til agurk- og chrysanthemumproduktion, fordi der er en stigende efterspørgsel på disse produkter. I 1963 anlægges en varmecentral. Omkring 1965 skifter Vesterager over til udelukkende at producere potteplanter, og i den forbindelse opføres yderligere drivhusbygninger, så det samlede areal under glas nu er på ialt 4300 m². I de første år var produktionen baseret på at levere friske grøntsager direkte til forbrugeren. Dybfrost og anden konserver var endnu ikke almindelige dagligvarer, og køleskabe ikke udbredt, som de er i dag. Vesterager fortæller:

»Det var derfor kulturer som radiser, salat, spinat, kørvel og krebsedild som i vækstsæsonen var de væsentligste kulturer på friland. Og til vintersalg suppleret med kål, selleri, persillerødder, pastinak og porrer. I de første år uden varme i drivhusene var der heri kulturer som: radiser, spinat, salat, krebsedild og om sommeren tomater eller meloner. Efter etablering af varmeanlæg i drivhusene, blev det til agurker om sommeren og potteplanter om vinteren, dog enkelte år frit udplantede chrysanthemum til afskæring i januar måned.«

I slutningen 1950'erne begyndte Vesterager produktion af blomster. Det var især chrysanthemum, der optog halvdelen af frilandsarealet. Forbrugsmønsteret havde ændret sig, så folk nu købte flere frosne grøntsager. Til gengæld var der bedre muligheder for at sælge afskårne blomster. Igennem 10 år leverede gartneriet på Risby Mark chrysanthemumplanter til Københavns Kommune, som brugte dem til udplantning i anlæg og parker. I 1965 startede en større produktion af

potteplanter, og Vesterager specialiserede sig i julebegonier:

»Da det var julebegoniaen, der dengang havde den største omsætningsværdi af potteplanter, var det min vurdering, at der måtte være et marked for levering af småplanter, der kunne give et salgsfærdigt produkt uden alt for store variationer. Efter et stort udvalgsarbejde baseret på enkelte individers egenskaber og dyrkningsværdi, og deres værdi som salgsplanter vurderet, blev to planter fundet egnede til opformering. Afkom herfra blev separeret i klonformering, og afkom fra den ene af disse to planter kom, igennem ca. 10 år, til at danne grundlaget for en meget efterspurgt stamme, ikke alene på hjemmemarkedet – men også på de europæiske eksportmarkeder. I en del år var produktionen ca. 900.000 stk. stiklinger pr. år, hvoraf den væsentligste del blev eksporteret til det svenske marked. Denne kultur var særdeles arbejdskrævende, og kunne give beskæftigelse til 8-10 medarbejdere på årsbasis.«

Efter 1970 blev frilandsproduktionen opgivet og arealet udlagt med græsfold. Drivhusproduktionen blev indtil begyndelsen af 1970 koncentreret omkring agurker og fra 1965 julebegonia. Derefter blev produktionen alene baseret på potteplanter af forskellig art og med vægt på nichekulturer.

Selvom gartneriet igennem årene var blevet godt vedligeholdt og i fornødent omfang forsynet med ny teknologi, så var omkring 30 års drift alligevel blevet overhalet af den teknologiske udvikling. Og i midten af 1980'erne, hvor der for potteplanters vedkommende var gode eksportmuligheder og tilsvarende

H. Vesterager Nielsen i et af sine drivhuse i 1960'erne.

produktpriser, blev overvejelser om udskiftning af klimaskærm og udskiftning af dyrkningsborde til rulleborde med hæve-sænke vandingsystem aktuelle. Men forinden denne investering, der ville kræve et langt åremåls nedslidning, og under hensyn til områ-

dets formålsbestemte udvikling, resulterede en forhandling i, at Vestskoven overtog ejendommen pr. 31. december 1985. Så hvor der i mere end 30 år havde været drevet gartneri, kom der nu skov.

Fællesopgaver og transport

af Henning Sørensen

Risby har som »den lille« by i forhold til Herstedvester ikke været stor nok til at der kunne dannes egne foreninger på ret mange af de områder, hvor det ellers var almindeligt, at man sluttede sig sammen. Risbyborgerne har sluttet sig til nabobyernes foreninger, når det gjaldt at være sammen med fagfæller, f.eks. i husmandsforeningen, at drive brugsforening, at dyrke gymnastik og idræt, eller være sammen om en fritidsinteresse.

På et par enkelte områder er der dog opstået rene Risby-foreninger, typisk dér hvor det har drejet sig om løsning af nogle vigtige fællesopgaver. Omkring 1943 dannedes »Risby Marks Elektricitetsforening«, der stod for elforsyningen i området nord for byen, og Risby fik sit eget frysehus, drevet af »Andelsselskabet Risby Koldehus« i 1952. Det rummede fra starten 23 bokse, og for 70 kr årligt kunne man disponere over en af boksene til sine frysevarer. Frysehuset eksisterer endnu, men p.g.r.a Montrealkonventionen, der forbyder produktion af freon som kølemiddel, er dets dage talte. Som et eksempel på en forening, der blev dannet for at løse en konkret fællesopgave, skal vi her se lidt nærmere på vandværket.

Vandværket

»Vandværket Risby« blev stiftet d. 9. november 1904 og taget i brug d. 4. februar 1905.

Ifølge §1 i vandværkets love var forbrugerne andelshavere i værket og ejede en part af vandværket i forhold til deres kontingent. Den dyreste grundtakst betaltes af gårdejer L. Nielsen på 45 kr pr. kvartal. Den billigste var 6 kr i kvartalet. Smed Iversen blev ansat til at bestyre værket, til en løn af 12 kr. årligt. §3 fastslog, at »Intet Vand tillades til Gartnerbrug med Undtagelse af Køkkenhave til Husets Forbrug«, og §4 lød i al sin enkelthed: »Vandspild ved Ligeegyldighed bødes med en Mulkt af 5 kr. Hvis en Andelshaver lader bortkomme Vand til en ikke-Andelshaver, bøder han med en Mulkt af 10 kr.« Denne bestemmelse kom i brug i 1908, hvor gårdejer Morten Petersen ulovligt havde »bortkørt« vand til en beboer i byen, der ikke var andelshaver i vandværket.

10. november 1904 var der licitation, og arbejdet blev overdraget til to entreprenører fra henholdsvis Hedehusene og Kallerup. Prisen var 6.024 kr. Til dækning af denne udgift blev optaget et lån i Bondestandens Sparekasse på 6.500 kr. Selve vandværkspumpen blev købt af gårdejer Hans Nielsen for 207,55 kr. På generalforsamlingen i 1921, blev det vedtaget, at »ethvert Medlem af Vandværket, som har 1 Hest, 1 Ko eller 3 Grise, skal svare 2 kr pr. Kvartal herfor«. Yderligere blev det vedtaget, at »betale Fr. Johansen 12 kr årligt, mod at han holder sin Brønd i Orden, saa

Folk kan hente Vand hos ham, hvis Vandværket intet Vand afgiver».

De årlige generalforsamlinger var vigtige begivenheder i byen. I 1926 besluttede man at opkræve 2 kr i bøde, hvis nogle udeblev. Enker var dog fritaget! Bøden blev senere forhøjet til et beløb svarende til et års kontingent. I 1930'erne talte man på flere generalforsamlinger om at få indlagt elektricitet til at drive værkets pumpe. I 1938 havde man indhentet forskellige tilbud, og det endte med, at man overdrog arbejdet til smed Hansen, som påtog sig at levere og opstille pumpe, sørge for den fornødne installation samt opføre et skur til pumpe og motor, altsammen til en pris af 1.690 kr. Elmotoren skulle afløse den gamle vindmotor, som man dog beholdt nogle år endnu. I 1947 behandlede man et tilbud på trykvandsanlæg, men da der ikke var penge i kassen, enedes man om at opgive tanken om trykvand. Spørgsmålet blev senere taget op på generalforsamlingen samme år, hvor det blev nedstemt med 11 stemmer mod 3. Imidlertid tog bestyrelsen på udflugt til Hove, hvor det stedlige vandværk havde fået et trykvandsanlæg. Det blev man åbentbart så begejstret for, at det lykkedes at få ændret beslutningen på en ekstraordinær generalforsamling, hvor eneste punkt på dagsordenen var: Anskaffelse af trykvand. Man indførte en ekstra afgift på 12 kr pr. år for brug af vand til WC, og vanding med slange blev kun tilladt efter kl. 19. Installationen af det nye anlæg gav anledning til en tvist, som endte med, at det blev bestyrelsen selv, der udførte arbejdet.

Risby vandværk har bestået som en lille

lokal vandforsyning, trods det, at store dele af Albertslund Kommune forsynes med vand fra andre dele af Sjælland. Men det er ikke rentabelt at lægge en vandledning til Risby, og byens eget vandværk klarer fortsat behovet. I nyere tid har man dog i flere tilfælde måtte sige nej til forbrugere med behov for mere vand end almindelige husholdninger. Det gjaldt f.eks. industrivirksomheden på Gl. Risbygård og Vikingelandsbyen.

Toget kom aldrig til Risby

Risby ligger ikke centralt, hvad angår offentlig transport. Busforbindelserne er i dag ikke så hyppige, og der er langt til de nærmeste Stogstationer. Vridsløselille fik trinbræt i 1930'erne, men der var allerede i 1800-tallet mulighed for at komme med toget derfra. Da landets vigtigste jernbanestrækninger var anlagt i 1800-tallets sidste halvdel, begyndte man at lave projekter til mindre sidebaner, der skulle »fylde hullerne ud« mellem hovedlinierne. I 1908 vedtog rigsdagen en lov, der gav mulighed for at anlægge en lang række småbaner rundt om i landet. I loven var der bl.a. åbnet mulighed for en bane fra Vanløse, over Ejby, Herstedøster, Risby, Ledøje og videre ud til Jyllinge. Selv om landsbyerne i dette område var små, havde de alle langt til jernbanestationer, og man mente at passagergrundlaget ville være til stede.

Foregangsmanden i Jyllingebane-projektet var forfatteren *Carl E. Simonsen*. Han stod i spidsen for en komité, der i 1908 henvendte sig til Herstedernes sogneråd med en ansøgning om kommunens støtte til banens anlæg.

Man bad om en garanti på ikke mindre end 100.000 kr, og sognerådet blev samtidig anmodet om at stille forslag om stationernes placering i hhv. Herstedøster og Risby. Sognerådet besluttede at yde garantien, hvis banen kom til at gå tæt forbi Herstedøster og midt mellem Herstedvester og Risby, så en station dér kunne betjene begge landsbyerne. Komiteen svarede, at en linieføring syd om Risby ville fordyre hele projektet med 50.000 kr, fordi banen så blev længere end beregnet, og fordi der skulle udføres omfattende gravearbejder netop på dette sted. og så var man iøvrigt nervøse for, at Herstedvesters beboere ville foretrække at benytte Vridsløselilles trinbræt. Herstedernes sogneråd holdt imid-

lertid fast. Hvis ikke banen kom syd om Risby, satte man garantibeløbet ned med en fjerdedel. Initiativtageren Carl E. Simonsen mødte derpå op til et sognerådsmøde og fik forhandlet sig frem til, at banen skulle føres syd om Risby, på den betingelse at sognerådet stillede garanti for 125.000 kr. Og det blev man så enige om.

I de følgende år løb baneprojektet ind i alvorlige problemer, fordi Krigsministeriet modsatte sig, at banen blev ført tværs gennem Vestvolden, der på denne måde ville få et sårbart »hul«. Man forhandlede i et par år, og nåede også til enighed. Alligevel gik projektet i stå, og banen blev aldrig til noget. Men langt op i 1920'erne var baneplanerne

København-Sengeløse rutebilen. Årstallet er ukendt. Foto i Lokalhistorisk Samling Albertslund.

stadig »på tapetet« Årsagen til at projektet endeligt stoppede, er det ikke muligt at fastslå, men sandsynligvis har det knebet med at skaffe den fornødne kapital. Måske har der også være konflikter med de rutebilejere, som var begyndt at oprette ruter i området. Men et er sikkert: Risby fik aldrig sin jernbane.

Busser

I 1921 startede Frederik Iversen en rutebilrute fra Ledøje over Risby, Herstedvester, Herstedøster og Ejby til Trommesalen i København. Senere fik den endestation på Ålholms Plads, fordi Københavns Sporveje ikke brød sig om, at en oplandsrute kom for tæt på centrum. Busserne kørte på visse afgang via Vridsløselille og Glostrup.

I de svære tider under besættelsen, hvor det var vanskeligt at skaffe dæk, og busserne måt-

te køre med generatorgas, gav Iversen op. Han solgte i 1944 sine ruter til J. P. Petersen i Hvidovre. Selskabet var i konstant økonomisk krise, og mærkede i 1950'erne den begyndende konkurrence fra privatbilerne. I 1952 indgik Sengeløse Rute- og Turistbiler som interessenter i selskabet, men der kørtes kun med en enkelt bus på ruten gennem Risby.

I 1950'erne og 1960'erne ændres ruterne langsomt, så de blev fødelinierne til S-togstationerne, hvor det før var sporvognenes endestationer, der var målet for bilruterne. Alligevel overlevede Risbys rutebil, selv om firmaet i Sengeløse fik nye ejere. Fra 1962 hed det »De gule Busser« og fik hjemsted i Herstedøster. I 1974 oprettedes Hovedstadsområdets Trafikselskab (HT), men »De gule Busser« fortsatte som entreprenør, blot med HT's bomærke på busserne. I 1980 trak bus-selskabets ejer sig tilbage, og HT blev nu ansvarlig for busruten til Risby.

Kvinder og børn

af Tove Nielsen

Den første folketælling, der omfattede alle indbyggere i Danmark, fandt sted i 1787. Hver husstands »overhoved« mødte frem hos præsten, der i sit sogn repræsenterede enevældens øvrighed. Husbonden gjorde over for præsten rede for alle medlemmer af sin husstand. Han opgav personernes navn og alder samt ægteskabelig stilling, om de var gift 1., 2. eller 3. gang, var tjenestefolk, om deres erhverv eller mangel på samme. Endvidere om børnenes tilhørsforhold, dvs. børn af 1. eller 2. ægteskab osv. samt stedbørn eller plejebørn. Dengang var skilsmisser bestemt ikke almindelige, men dødsfald i familierne var ofte årsag til »sammenbragte« børn. Præsten anfører i folketællingslisten om personen var »yderlig fattig« eller evt. betlede, var »gebræklig, vanfør eller tåbelig«.

Folketællingen i Risby i 1787

Kong Frederik den 5. gav i 1755 fæstebønderne på krongodset vest for København arvefæsteskeder dvs. i realiteten selveje med fri rådighed over deres gårde, så længe de betalte en årlig afgift. Deres hoveri og korntiende blev afløst af en pengeafgift. Midt i 1700-tallet var der højkonjunktur, og bønderne i nærheden af København har altid haft god afsætning for deres produkter, og dermed penge på kistebunden. 1. juli 1787 viser folke-

tællingen i Risby, at der er 10 selvejerbønder. Danmark var på den tid et standssamfund. I de landsbyer, hvor præsten boede, var hans husstand i folketællingslisterne anført som nr. 1. Derefter kom degnen og skoleholderen. I Risby boede der ingen øvrighedspersoner, så gårdejerne står først. Derefter kommer 14 husmænd, 2 »huskoner«, som begge er enker. Hos husmændene bor der flere inderster, dvs. folk som ikke ejer jord, men som bor til leje. Alle husmænd har desuden et eller andet erhverv ved siden af. Der er 2 sadelmagere, en skomager (hvis kone er væverske), en skrædder, en bødker og hjulmand, en hugger (tømmer ville vi kalde ham i dag), en »geworben« soldat, og så er der byens smed. Allerede i jernalderen var smeden en specialist, som ingen landsby kunne undvære. Risby-smeden hed Peder Linstrøm og var »skåning af fødsel«. Det var jo ikke så længe siden Skåne var dansk, og der var ikke så få skåninger bosat i Smørum Herred.

Risbys indbyggertal er 150 ialt. Antallet af børn i familierne er fra 3-5. Det betyder ikke, at man har praktiseret børnebegrænsning, men børnedødeligheden var uhyggelig stor. En gårdmandsdatter på 34 år er »gebræklig«, og en »gammel« pige på 62 år er »vanfør og almisselem«. En dreng på 12 år er døv – han er søn af en enke på 49 år gammel. Tre personer er almisselemmer, og de er henholdsvis

Optegnelse

Folketallet i *Hersted Vester* Sogn under ^{rag} *Kiøbenhavn* Amt, saaledes som det befandtes at være den 1ste Juli 1787, tillige med Forklaring om enhver Person's Stand, Embede og Nærings-Dei, med videre.

Byernes og Stædernes Navne, samt Familiernes Antal.	Personernes fulde Navne udi enhver Familie.	Hvad enhver Person er udi Familien, samt om Børnene ere ægte eller vægter, af første, andet eller hvilket Egestab.	Personernes Alder, det løbende Alders Aar iberegnet.	Ugite eller Ugite, og hvorofte de have været i Egestab eller Enkestand.	Personernes Tittel, Embedes Forretning, Haandværk eller Nærings-Dei.	Summa paa Folketallet i hver By og Sogn, med videre.
12 ^{de} Familie	Niel Hansen	Mand	26	gift 1ste gang	hjemme	
	Margrete Nielsen	Hjems Pige	24	gift 1ste gang	hjemme	
13 ^{de} Familie	Jens Lassen	Mand	46	gift 1ste gang	hjemme	
	Anne Nielsen	Hjems Pige	42	gift 1ste gang	hjemme	
	Kristen Jensen	Barn	9			
	Peter Jensen		6			
14 ^{de} Familie	Peter Jensen	Mand	78	gift 1ste gang	hjemme	
15 ^{de} Familie	Maren Morken	Hjems Pige	72	gift 1ste gang	hjemme	
	Peter Jensen	Mand	59	gift 1ste gang	hjemme	
	Jugborg Saler	Hjems Pige	27	gift 1ste gang	hjemme	
16 ^{de} Familie	Kristen Jensen	Barn	9			
	Christen Jensen	Barn	2			
	Jesper Christen	Mand	57	gift 1ste gang	hjemme	
17 ^{de} Familie	Anders Christen	Mand	40	gift 1ste gang	hjemme	

Folketællingslisten fra 1. juli 1787, hvor præsten for Herstedøster og Herstedvester sogne, Carl Christian Bentszen, »med nøyagtigst Flid« har optegnet beboerne i hver enkelt af Risbys husstande. På dette udsnit ses et par husmandsfamilier. Folketællingslisten er iøvrigt »oversat« til almindelig maskinskrift og udgivet i bogform af Kjeld W. Rasmussen.

72, 75 og 78 år. En tjenestekarl på Gl. Risbygård 50 år gammel er gift, men »vider ej hvor konen er og fremmed bor«. En pige, som tjener hos en selvejergårdkone er også gift, men hendes mand der er væver, »vides ej hvor er, han tigger og kommer ej til konen«. Det var ellers ikke almindeligt, at tjenestefolk var gif-

te folk. Fire mænd og seks kvinder er gift 2. gang. En 80-årig kone er gift 2. gang med en mand på 44 år. En 57-årig husmand er 2. gang gift med en 77-årig kone, som også er i 2. ægteskab.

På gårdene er der mellem en og fire tjenestefolk, men det ses, at hvor der er voksne

børn, er der færrest fremmede i tjeneste. Børnene blev altså hjemme og hjalp med gårdens drift. Kun to kvinder er opført med et erhverv – væversken og en jordemoder, som vi vender tilbage til. Det betyder ikke, at de andre kvinder i små kår ikke har måttet ud at tjene lidt til føden. De har sikkert hjulpet til på gårdene i travle perioder, som høst, slagtetid og når der ellers var brug for dem.

Trolovelse og ægteskab

Kvinderne i 1700-tallet var retsligt undergivet mændene – først deres far og senere deres ægtemand. Blev en kvinde enke, fik hun en mandlig slægtning som værge, men var ellers som enke på mange måder mere myndig end ellers i sin tilværelse. Med hensyn til arv var en søsterlod det halve af en broderlod. Kvinden kunne ikke med magt tvinges ind i et ægteskab. At hun så ofte er blevet stærkt presset til at indgå ægteskab med en meget ældre mand, der sad som enkemand i en god gård, er en anden sag. Så kunne hun se hen til at blive enke og måske få en ung mand eller i hvert fald en i en mere passende alder næste gang. Var partiet aftalt, gik parrets værger til præsten og bestilte lysning og de »kaverede« – dvs. stod inde for – at ingen af parterne var lovet til anden side eller var for nært beslægtede. Nu var man trolovet, og hos landbefolkningen gjaldt trolovelsen som indledning til ægteskab, så man kunne flytte sammen. Børn der blev undfanget efter trolovelsen, men inden den kirkelige vielse, gjaldt for ægtebørn. Vielsen kunne så følge nogle uger efter, som det har kunnet passe ind i årets gang og arbejde.

Trolovelse som ægteskabsstiftende funktion afskaffedes ved lov i 1799.

Et ægteskab i datiden var i den grad et arbejdsfællesskab. Hvis den ene faldt fra, var enken eller enkemanden, nødt til hurtigt at blive gift igen. Næste ægteskab blev da ofte aftalt ved den afdødes begravelse. Var den efterladte oppe i årene og havde udsigt til, at en søn eller datter og svigersøn kunne overtage driften af gården, var der ikke noget i vejen for, at man undlod at gifte sig igen. En enke kunne godt, hvis hun havde en søn hjemme, drive gården alene, til næste generation var parat til at overtage driften.

Fødsel og jordemødre

En fødsel var en fælles begivenhed i landsbyen, som det var forbeholdt kvinderne at deltage i. Når fødslen nærmede sig, blev der sendt bud til jordemoderen og nabokonerne, som så indfandt sig og tog huset i besiddelse. Mændene var holdt uden for og fortrak i mange tilfælde helt ud af huset. De kvinder, der kom for at være med, blev kaldt hjælpekoner. En forudsætning for deltagelse var, at kvinden selv havde født. Det var den samlede kvindefloks erfaringer med fødsler, der var brug for. Sådan havde fødsler sikkert foregået i århundreder. Det er ikke til at sige noget om, hvornår jordemoderen er trådt ud af hjælpekonernes række og er blevet »specialist«. Ved den første kendte officielle eksamen i København 1673, blev 15 kvinder overhørt af læger og to ældre jordemødre. Betegnende for disse kvinder var, at de selv havde født usædvanligt mange børn allesam-

men mellem 9 og 17, og de var således også oppe i årene.

Det var lidt usædvanligt, at Risby havde sin egen jordemoder. Der var nemlig kun tre jordemødre i hele Smørum Herred. Jordemoderen i Risby hed Kirsten Nilsdatter og var en selvejergårdkone, 59 år gammel.²⁸ Hun havde en ugift søn Lars Jensen på 31 år boende på gården og en tjenestepige Bodil Jensdatter på 24 år, som egentlig er gift med Christopher væver, ham der som før omtalt »ej vides hvor er, da han tigger og ej kommer til konen«.

I 1714 kom forordningen om jordemodererhvevet, som kom til at gælde i 200 år. Her blev det som noget nyt bestemt, at jordemødre ikke måtte praktisere, før de havde bestået den eksamen, som lægerne havde defineret. Antallet af jordemødre i København blev ansat til 30, men nogle år efter blev det dog forhøjet til 60. Kunne man ordne forholdene i København, var billedet noget mere broget uden for hovedstaden. Her skulle jordemødre undervises og overhøres af læger eller barber-kirurger, men det var ikke muligt på samme måde at føre kontrol med, hvem der praktiserede som jordemødre. Her fortsatte den gamle skik med, at den ene jordemoder oplærte den nye, som sikkert selv allerede havde født flere gange, og hvad der sikkert var meget væsentligt, at hun var en kone, som de andre kvinder kendte og havde stor tillid til.

Når en kone i Risby lavede til barsel, blev manden sendt afsted med bud til jordemoderen og hjælpekonerne, som jo i forvejen vidste, hvad der forestod, så de var parate. Hjælpekonerne var dem man var i »lag« med.

Dvs. gårdmandskoner fra de andre gårde, når den fødende selv var gårdmandskone, og husmandskoner når det var en husmandskone, der skulle føde. Disse koner kom så og overtog kommandoen i huset. Der blev fyret godt op i ovnen og varmet masser af vand. Kvinderne vidste godt, at der skulle renlighed til ved fødsler. Det havde erfaringen jo lært dem. Så satte de sig i en rundkreds. Ved en pressevé satte den fødende sig på skødet af en

Det var ikke sjovt at blive fotograferet! Kirsten Kristine fra Pedersborggård klædt i sit fineste tøj og sendt til fotografen i København. Billedet formentlig fra midten af 1860'erne, og dermed et af de ældst bevarede fotos af risbyfolk. Foto: Julie Stratbörker, København. Udlånt af Hugo Bruun.

af konerne, og dér sad hun med en skammel under fødderne med ryggen mod hjælpekonen. Denne foldede sine hænder om den store mave, og så pressede de to sammen. Ind imellem veerne blev der lavet kaffe. Ølkan- den og måske brændevinsflasken gik rundt i kredsen. Ved næste vé var det den næste kone i kredsen, den fødende sad hos. Når barnet så kom, sad jordemoderen med renskurede hæn- der inde i rundkredsen og tog imod barnet, medens den fødende sad på skødet af en hjæl- pekone. Alle tre sad således ned under selve fødslen.

Det ser ud til, at man har fundet det gavn- ligt, at give det nyfødte barn et bad. Det skul- le nemlig hærdes! Når fødslen var overstået, hjalp konerne barselkvinden at komme i al- koven sammen med sit nyfødte barn. Derefter blev der drukket kaffe, og man ønskede hinanden til lykke med begivenheden. Først derefter blev der sendt bud til ægtemanden, som nu kunne komme og syne sin nyfødte. Når den nyfødte var viklet og svøbt og synet af det fædrene ophav og kunne indtage sin plads i vuggen, så skulle der tages visse for- holdsregler for barnet. Det var jo en hedning indtil det blev døbt, så man skulle passe på at det ikke blev en »skifting«, dvs. at de under- jordiske – trolldøjet – tog barnet og i stedet lagde deres eget troldebarn i vuggen. En så- dan skifting skreg meget, var grådig og ikke til at have med at gøre.

Officielt troede man ikke længere på trolld- om sidst i 1700-årene, men hos bønderne var der ikke langt til tanken. Som eksempel: Den 18. februar 1774 indberetter sognepræs- ten *Peder Schaltz* i Herstedøster til sin fore-

satte provst Aagård om en »sælsom forunder- lig og derhos meget skræksom begivenhed« hos gårdejer Ole Christensen i Herstedøster, hvor der var trolldom i huset. Hele historien bliver dog dysset ned af biskoppen, men så højt op i den teologiske stand skulle man altså, før man sagde fra over for trolde, der huserede hos skikkelige folk. Bønderne i Ris- by og de andre dele af pastor Schaltz' menig- hed har ganske givet delt skrækken for trolld- om.²⁹

Synet på spædbørn og deres pasning af- spejles i J. J. Rousseaus ord fra 1762: »*Næp- pe er barnet født og har fået frihed til at strække sine lemmer, før man lægger det i nye bånd. Man svøber det, man lægger det med hovedet lige og benene strakt og armene presset ned langs siden af kroppen. Barnet bliver omviklet med alle mulige slags linned- svøb og lister, som ikke tillader det at røre sig. Selv hovedet klemmes ind i en barnehue. Det havde bedre plads, var mindre hæmmet i moders liv end det er i sine svøb*«. Tortur, men- ner Rousseau. Sådant opfattede kvinderne det nu ikke – sådan gjorde man bare. Det var sædvane, og begrundelsen for at vikle børne- ne var at holde dem varme og undgå, at bar- net voksede sig krumt og skævt. En væsentlig årsag har også været, at man af erfaring vid- ste, at et viklet barn var nemt at have med at gøre. Det skreg nemlig ikke uafbrudt, som man umiddelbart ville tro. Undersøgelser har vist, at viklede børn bliver ekstremt passive. Hjertet slår langsommere, og de græder min- dre og sover mere. Barnet var kun frit, når det blev skiftet, hvilket ikke skete så tit, man kendte ikke helt renlighedens betydning for

sundheden. De små børn fremtrådte altså som små mumier. Sådant en lille stiv pakke blev så placeret i en eller anden form for vugge eller hængekøje lavet af halm eller træ. Når moderen skulle have barnet med sig, kunne hun godt hænge den lille bylt fra sig på et søm eller en knage. Så var barnet da beskyttet mod mus, og hvad andet der kunne være af dyr, der færdedes på stedet. Når barnet blev omkring en 8-9 måneder, blev det som regel løst lidt af alle listerne og kunne begynde at røre sig lidt mere. Det siger sig selv, at sådanne børn er senere udviklet end vore dages babyer. Barnet blev ammet omkring 2 år. Først når de fleste mælketænder var kommet, og barnet var i stand til at tage for sig af retterne som alle andre, var det ved at være slut med amningen. Hvordan kunne kvinderne dog have mælk nok til deres børn så længe? Nej, det havde de nok heller ikke. Kun en tredjedel af de nyfødte levede, til de blev 2 år.

Man havde et fundamentalt andet syn på børn. De var egentlig ikke rigtige færdige mennesker før omkring 3-årsalderen, men så kunne de også begynde at gøre gavn ved at sidde og vugge den næste, der lå i vuggen. Børn i 6-7 års alderen indgik i familiens arbejde og måtte gøre gavn for føden. En anordning fra 1770 om »Den kongelige Opfostringsstiftelse« tilkendegiver, at stiftelsen ikke er pligtig at betale for plejebørn efter det fyldte 6. år, da barnet nu kan gøre gavn og således brødføde sig selv. Afbildninger af børn fra datidens samfund fremstiller ikke det vi forstår ved børn, snarere voksne i miniudgave, klædt på samme måde som de voksne og også med voksne ansigtstræk. Børnene var

faktisk små voksne. Der var ikke en særlig barneverden adskilt fra de voksnes verden. Datidens forældre har selvfølgelig ikke været uden følelser for deres børn. Men forholdet til børnene var et andet. Det skal man så huske, når man tænker på dødeligheden blandt børn. For os er et barns død noget, vi aldrig rigtig kommer over, men må lære at leve med. Datidens forældre var indstillet på, at deres børn måske ikke levede ret længe.

En hel del små børn blev ligget ihjel, dels i forældrenes alkove eller i den fælles seng med større søskende. Det har ikke været let for sådan en lille snøret bylt at protestere, når tungt sovende voksne kom til at klemme det. Nogle af disse »ihjelligede« børn kan nu udmærket være døde af underernæring eller andet, men det havde man jo ingen mulighed for at konstatere. Var skaden sket, og barnet forefandtes dødt men ellers uden men, måtte moderen stå åbenbar skrifte i kirken og så efter sine vilkår give en mulkt (bøde).

For at beskytte den lille hedning, der før dåben ikke var indlemmet i den kristne menighed, måtte barnet beskyttes mod de onde magter med stål. Det bedste var en saks lagt åben, så den dannede det kristne kors under svøbene. Nåle af stål kunne stikkes i svøbene. Kors og stål var ondtafværgende. De første levedage var barnet konstant omgivet af mennesker, der skulle gardere mod forbytning. Barnet var jo endnu ikke omfattet af kirkens beskyttelse mod diverse hændelser, som f.eks. sygdom. Det havde heller ikke forladelsen for menneskets arvesynd. Den kom først med djævluddrivelsen, der indtil 1783 var indeholdt i dåbsritualet. Derefter blev

pasningen af barnet straks en lettere opgave for kvinderne. Det er klart, at det hastede meget med at få den nyfødte ført til den kristne dåb i kirken. Moderen var forhindret i at være med ved sit barns dåb, da hun jo stadig var uren. Så afsted til kirken gik det den nærmeste søndag. Det har nok ofte været en farefuld færd for en nyfødt i pindevogn i frostvej, ind i en uopvarmet kirke og få hovedet tre gange overhældt med iskoldt vand.

Ellen Sørensen, gårdmandskone på Petersborggård, hos fotografen sidt i 1870'erne eller først i 1880'erne. Foto: C. Springer, København. Udlånt af Hugo Bruun.

På færden til kirken blev barnet passet af en »pattekone« en kone af nabolaget eller familien, som havde mælk i brysterne og således kunne forsyne den lille med en tår. Som gudmor, altså den der holder barnet over dåben, optræder meget ofte præstekonen, det har åbenbart været en æressag for begge parter. Så blev barnet indført som døbt i kirkebogen. Her indførtes faderens og barnets navne, og derefter fulgte navnene på fadderne, der gerne var familie og naboer. Hvem moderen var, og hvad hun hed, blev overhovedet ikke nævnt. Det var jo ikke nødvendigt, hele byen vidste jo, at hun havde været gravid og havde født. Det vigtige var, at ægtemanden – husbonden – vedkendte sig faderskabet. Hvorlænge barselkonen lå til stads i sin alkove, har nok været afhængig af hendes økonomiske vilkår. Vel oven senge var der imidlertid en masse »tabuer« for hende. De nybagte mødre skulle følge bestemte regler, som dels afsondrede dem fra visse arbejder, men også fra det sociale fællesskab. Hun var jo uren. Derfor måtte hun holde sig inde i ca. 6 uger efter fødslen. I denne periode løber barselflodden, dvs. hun bløder – det synlige bevis på kvindens urenhed. Hun var farlig, og hun kunne komme til at skade dyr samt mænd, evt. tage deres potens. Derimod kunne hun ikke skade andre kvinder, men gik hun på besøg, ville hun blive modtaget med megen forbehold, da hendes urenhed kunne forårsage forskellige ulykker. Ting ville gå i stykker, »smørlykken« forsvinde eller anden mad blive fordærvet. Troen på urenhed hos en kvinde, der nylig havde barslet, går langt tilbage i tiden. »Jomfru Maries renselsesfest« er et ek-

sempel herpå. Dette, at barselkonen ikke måtte udføre forskelligt arbejde f.eks. at hente vand, har imidlertid også været en beskyttelse for hende. Seksuelle pligter havde hun heller ikke, manden kunne jo så blive uren. Og det har nok alt i alt været en form for barselhvile disse 6 uger. Så selv om det forekommer os vældigt diskriminerende, så har kvinderne sikkert forstået at drage fordel af deres situation. 40 dage eller 6 uger efter fødslen var kvindens isolationsperiode så forbi, og hun skulle have sin »kirkegang«. Den søndag mødte hun op i sin fineste stads ledsaget af nabokoner eller veninder, der også var fint klædte. Her ventede de så i våbenhuset uden for kirkedøren, og så kom præsten og bad en bøn og indledte barselkvinden i menigheden. I Danmark blev introduktionen tvunget for alle i 1665 men gjort frivilligt i 1754. Skikken holdt sig dog, især på landet, i mere end 100 år. De senere år betragtedes denne ceremoni som en slags hæder for kvinden, hvor imod den kunne være en lejlighed for præsten til at holde en formaningsstale for konen.

Kvindearbejde

Kvindes arbejde kan beskrives som dagligt arbejde, månedligt arbejde og årstidsbestemt arbejde. Den daglige rengøring i huset var ikke det, der tog mest tid. I stuen var der et langbord, der skulle tørres af, gulvet blev fejtet af og til, og lidt rent sand strøet på. Opvasken efter måltidet var også hurtigt overstået. Man spiste af samme fad, og hver havde sin egen ske, der blev *slikket* ren, og hængt op i

en strop i vindueskarmen. Alle havde deres egen kniv i lommen. Under måltidet sad husbonden for bordenden på langsiden ved vinduet, mens kvinderne stod op ved indersiden af bordet, hvis de da ikke skulle made et lille barn, for så kunne de godt sidde på en »løs« stol.

Den daglige kost var grød, rugbrød og sulevælling kogt på saltet kød eller flæsk, ærter og grønkål. Grønkål var en vigtig kilde til C-vitaminforsyning. Kålen dyrkede man i haven – dengang kaldet en *kålgård*. Kartoffler, som i næste århundrede blev basisføde og gjorde at færre døde af underernæring, var sidst i 1700-årene om ikke ukendte, så dog ikke anset som menneskeføde blandt bønder. Som så meget andet nymodens bredte kartoffelospisningen sig fra den højere stand til de lavere sociale lag. I de kystnære egne, og det er jo næsten alle herreder på Sjælland, blev der spist mange spegesild.

Et dagligt kvindearbejde var malkning. Der skulle malkes 2-3 gange dagligt. Mælken skulle skummes og hensættes til kærning af smør. Hvor ofte man kærnedes smør afhang af mælkens mængde og kvalitet. Ost fremstillede man også selv. Havde man en overskudsproduktion af mælkeprodukter, kunne de afsættes i København, og det gav kontanter til indkøb af de produkter, som man ikke selv kunne avle eller fremstille, f.eks. sukker, kaffe og te. Lidt længere frem i tiden blev bønderne på Hedeboegnen kaldt for *flødebønder*, og der kom mange mælkeforpagtere, der kørte til byen med mælk, fløde og smør.

Pasning af »småkravl« som kalve, gæs og høns var også noget kvinderne ordnede. En

gang om måneden blev der bagt rugbrød. »Fint brød« – hvedebrød – bagtes kun til højtider og gilder. »Man skal kende en pige i et dejgtrug og ikke i en springdans«, sagde man. Det var tungt arbejde at ælte rugbrødsdej, for det var store portioner, der blev bagt af gangen. Dagen før bagningen æltes dejen af husmoderen eller »storepigens«. Tidligt om morgenen blev bageovnen *ildet*. Når den så var glødende varm, blev de opslåede brød sat ind og bagt, og det har krævet erfaring, at få det hele til at lykkes.

Brygning af øl var også et vigtigt arbejde. Både på land og i by var vandet så urent, at man ikke kunne drikke det. Man bryggede øl ca. hver anden måned. Ølbrygning kræver megen erfaring og er et flerdages arbejde. Der skulle brygges så meget, at alle kunne få slukket tørsten hver dag – man blev tørstig af saltet sild og saltet sul. Et par gange om året blev der holdt storvask. Man fik ikke rent tøj på ret tit, så hvordan mon lugten har været?

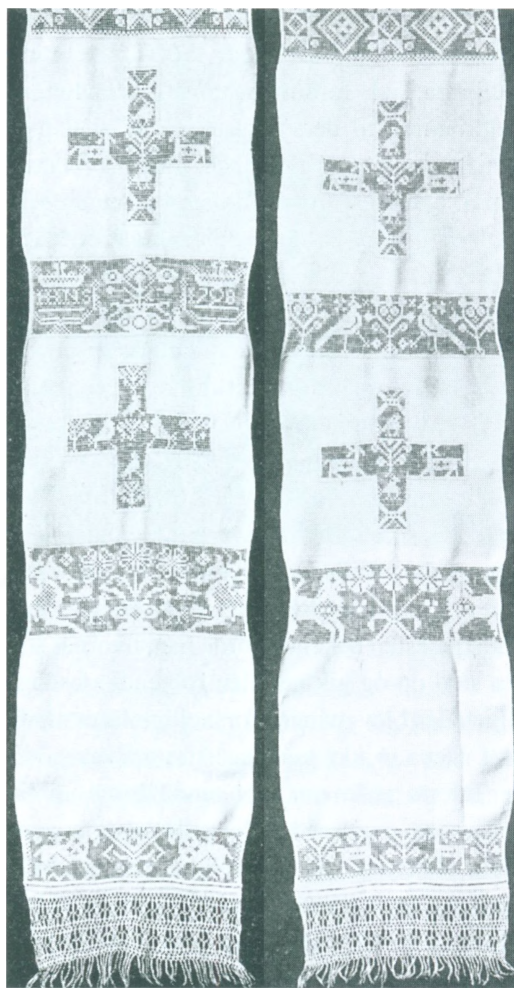
Fårene skulle klippes to gange om året. Hos nogle blev fårene vasket, inden man klippede dem, andre vaskede den afklippede uld. Af fårenes talg skulle der støbes lys. Om efteråret var det slagtetid, og der blev lavet pølser og meget andet, og alt blev saltet eller røget. Det var den eneste måde at opbevare forrådet på. Bestemte opgaver var landsbyens kvinder fælles om, f.eks. klining af husene om foråret. Tilberedning af hørren var også et fælles arbejde, hvor man hjalp hinanden. Der er mange arbejdsgange ved tilvirkning af hør. Den skulle sås om foråret. Det gjorde mændene. Så skulle den luges om sommeren. Når den var moden, skulle hørren ruskes op af

jorden, derefter tørres, frøene slås af og gemmes. Derefter *vand-* eller *landrødnes*, tørres igen og *brydes*, *skættes*, *hegles* og *kæmmes*, så den blev til fine blanke hørlokker, som senere kunne spindes til garn. At spinde en fin hørtråd var det vanskeligste spindearbejde. Det var den udlærte pige eller madmor selv, der spandt hør.

Arbejdet med ulden fra får til garn var næsten lige så omstændeligt. Man skulle helst være færdig med at spinde uld til jul. I juletiden, som varede til Helligtrekongersdag, blev rokken gemt bort. Man måtte nemlig ikke arbejde med noget, der drejede rundt. Fra oldtiden havde man haft den tro, at dette kunne stoppe solens gang. Kvinderne har nok også nydt at være fri for at spinde, for det skulle de ellers gøre, så snart de havde et ledigt øjeblik. Min mor har fortalt, at man i juletiden ikke må strikke eller sy, for så får man bulne fingre næste år, så lidt af den gamle overtro har overlevet næsten til vore dage.

Det var dog ikke kun arbejde altsammen. Året havde mange helligdage, flere end i dag. Man holdt 3. påskedag og 3. pinsedag, man red sommer i by, og fejrede Mikkelsdag den 29. september. Julen varede som nævnt til Helligtrekongersdag. Der hørte gilder til alle højtider. Mange af de fælles arbejder sluttedes med et lille gilde, der var *klinegilder*, *kartegilder*, *skættegilder* og *høstgilder*, og hver gang fik man ekstra god mad. Brændevinsflasken kom nok også frem, for brændevinen var billig. Flasken havde sin faste plads i husbondens hjørneskab, bag hans plads ved bordenden. Brændevin var et universalmiddel mod alt muligt – man kendte ikke til at gå til læge.

Desuden var der livets fester: Bryllup, dåb og begravelse. Børnene blev konfirmeret, hvilket var endog meget nødvendigt, for ellers kunne man f.eks. ikke blive trolovet eller gift. Men konfirmationen blev ikke fejret med store fester som i dag. Derimod var en begravelse anledning til ligefrem adspredelse og gilde. Begravelsesgilde lyder lidt sært i vore ører, men døden var en hyppig gæst, og det betød meget at »komme pænt i jorden«. Når et menneske var død, hjalp særligt udvalgte kvinder hinanden med at vaske liget og iføre det ligklæder. Var det et ældre menneske, lå ligklæderne som regel parat i dragkisten. Kvinderne, som havde klædt liget, blev beværtet med mad og drikke. Dette hed *kistelægsgilde*. Kisten med liget stod derefter i storstuen og familie og naboer kom nu og tog afsked med den afdøde. Når kisten blev lukket, blev den dækket af et *sallen*, et blåtrykt lærredstæppe, hvorunder var riet et lagen, således at man kunne se en hvid kant.³⁰ To kisteklæder med trend, hulsømme og broderi blev lagt overkors ovenpå salnet. Således smykket blev kisten båret ud af storstuen gennem en dør, som faktisk kun blev brugt ved begravelser. Denne dør var placeret i den gavl, der var længst væk fra husets normale indgang. Ligeledes skulle liget altid føres ud med benene forrest, for ellers ville den døde »gå igen«. Først når kisten sænkedes i graven, blev pynten taget af den. Jordpåkæstelsen blev foretaget af præsten. Hvis der skulle holdes ligtale over den afdøde, måtte man betale præsten for det, ligesom man også betalte for kløkkeringning. Ved de forskellige højtider »ofrede« man til både præst og degn, hvilket supplerede deres løn.

Billedet viser to halvdele af et kisteklæde fra Risby, mærket H H N S 1798. Mens kisten stod i hjemmet, og når den blev ført til kirken, var den dækket af klædet, og først når kisten sænkedes i graven, blev pynten taget af. Det var særligt indbudte korer, som havde dette hverv. Foto fra bogen »Danske folkelige broderier i privateje« (1958).

Den herskende retning indenfor kristendommen var i sidste del af 1700-årene rationalismen, en fornuftbestemt kristendom i modsætning til den følelseladende pietisme, der havde været gældende under Frederik den 4. og Chr. den 6. tidligere i århundredet. Rationalisterne hylkede oplysningen, og deres prædikener kunne udarte sig til hele landbrugsforedrag. Det kan nok have været nogle alenlange, tørre taler, men man kom i kirke i sit pæne tøj, lige så meget for at træffe andre folk fra sognet som for at høre prædikenen. Risbyfolkene hørte til Herstedvester sogn, hvor præsten i 1787 hed *Carl Christian Bentszen*. Præsten var ikke kun den åndelige og moralske vejleder og vogter i sognet, men varetog også andre offentlige hverv. Ved gudstjenesten bekendtgjorde han, hvornår solen stod op og gik ned den følgende onsdag. Ligeledes blev månens forskellige faser meddelt. Det var ikke kun sager fra selve sognet, der informeredes om, men også nærmest politimæssige opgaver fra fjerntliggende sogne, f.eks. efterlysninger af bortløbne personer. En søndag i april efterlystes således fra prædikestolen i Herstedvester kirke: »Et kvindmenneske, som den 8. marts har henlagt et levende drengbarn i sneen ved vejen nærved Frederiksberg Slot, som synes at være 1 á 2 Aar gammel, klædt i en kattuns hue og kyse, en rød filtes trøje, et rødt skørt, et grønt forklæde, et par blå hoser og to umage sko. På brystet er hæftet en seddel, at barnets navn er Jens og faderens navn er gamle Jens Jensen. Barnet er nu indsat hos en slagter på Frederiksberg By. Hvo, som herom kan give nogen efterretning, enten hvor barnet savnes eller ved nogen op-

lysning derom, vilde anmelde det i regiments-skriverstuen i Brønshøj. Så vidt er udsporet, at de har været tvende quindfolk i følge, da barnet blev henlagt, kommende fra slottet. Den ene, der har lagt barnet, var klædt i kattuns kåbe, violet skørt, blåstribet forklæde, liden af statur, ung og meget rødøjet.«

Her får vi således at vide, hvordan et fattigt barn kunne være klædt. At forsyne familien med tøj har været en væsentlig del af kvinders arbejde. At spinde garn, både uld og hør, at strikke strømper, *bul* og ærmer, at *bøde* det slidte og at stoppe, var noget piger begyndte at lære allerede som fem- eller seksårige. Alle sømme syedes i hånden og tøjlet skulle kunne holde til slid i mange år. Kvindedragten i Risby var hedebo dragten (eller valbydragten), som imidlertid ikke brugtes til daglig. Skørter og *bul* havde alle derimod på til daglig. Bukser, endsige trusser, som vi i dag ikke kunne tænke os at undvære, kendte man slet ikke dengang. En bydame som Kamma Rahbæk på Bakkehuset spørger først i 1800-årene i et brev sin læge, om han finder det tilrådeligt, at hun anskaffer sig et par af de nye kvindebukser. Og fru Kamma var ellers en meget velklædt dame, som købte fine sko og silkestrømper i Hamborg. De første kvindebukser var åbne forneden, men var til gengæld bundet om knæene. Overtøj som f.eks. frakker havde almindelige bondekoner ikke. Jo koldere det var, jo flere skørter tog man på, og når man skulle udendørs, iførte man sig et stort sjal, eller man kunne slå det yderste skørt op over hovedet. Et hestedækken kunne også bruges. De fattige, som ikke ejede så mange skørter, måtte bare fryse.

To af Risbys kvinder, stillet op til fotografering foran indkørslen til Gammel Risbygård. Til venstre: Ellen Kirstine Larsen. Ca. 1915. Foto i Lokalthistorisk Samling Albertslund.

Vævning er på et tidligt tidspunkt blevet et mandserhverv. I folketællingen finder vi væveren, der ganske vist havde en væverpige til hjælp. Mandstøjet blev syet af skrædderen. Hvis en dreng ikke var helt så fysisk stærk, kunne han komme i skrædderlære. Vævning og knytning af net og bånd har været kendt siden oldtiden, men strikning lærte vi først i historisk tid. I Norden, hvor ulden er det naturlige spindeemne og passer godt til vores klima, bliver der i den tid, det drejer sig om her, strikket uldstrømper, ærmer og *liv*. Det strikkede tøj blev valket og stampet, for at gøre tøjjet stærkt og nogenlunde vandtæt. Der er to forskellige måder at strikke på: Den der bruges her i Norden, og den måde som bruges i Sydeuropa og England. I gammel tid strikkede man også *på engelsk* her; senere

breder den nu gængse metode sig fra byerne og ud på landet. Så vidt jeg kan se, er det hurtigere at strikke ret på vores måde, men hurtigere at strikke vrang på den gamle maner.³¹

Foruden alle disse huslige sysler var kvinderne skam også med i marken. Men såningen og alt, der vedrørte hestene, var mændenes arbejde. Hvis en kvinde var kørende, så var der altid en mand som kusk. At sprede møg kunne derimod godt være kvindearbejde, og meget høstarbejde hjalp koner og piger også med til. Mændenes arbejde på gårdene er nok oftere beskrevet. De producerede det, som kvinderne forarbejdede. Begge parter var dybt afhængige af, at den andens arbejde lykkedes.

I det følgende århundrede, da jordene var blevet udskiftet, og produktionen blev mere

rationel og gav større overskud, lettedes også kvindernes arbejdspress. Man fik »købetøj« og meget andet. Nu fik kvinderne tid til de fine hedeboysninger. Den sorte kjole fik sin storhedstid sammen med de fine huer med guldnakker. Disse fine hovedtøjer blev ofte syet af *huekoner*, der således tjente lidt penge. Husmændene og deres koner havde ikke nydt godt af udskiftningen. De havde stadig brug for at tjene penge ved siden af.

Før udskiftningen lå Risbys gårde nær ved hinanden i landsbyen, og der var et tæt fællesskab mellem folk. Det har været betryggende på mange måder, men på den anden side vidste alle stort set alt om hinandens gøren og laden. Det var nemt at smutte ind til nabokonen og få en lille sludder. Når mændene var i marken fik konerne sig en *snejetår*, som det hed her på egnen. En snejetår er en kop kaffe, som man »sneg« sig til. Kaffe fik man ikke til daglig. Bønnerne købte man uristede i byen og ristede dem selv på panden

over ilden i den åbne skorsten, hvorefter den blev kværnet. For at mændene ikke skulle opdage, at der blev drukket kaffe i utide, smed man en gammel lap uldtøj på ilden – det tog kaffeduften.

For den brede befolkning var der ikke ret megen fritid, hverken i by eller på land. Det var der nok ingen, der undrede sig over. Man var jo født til at arbejde, mente man. Det var kun herskabsfolk, der levede anderledes, og de var så født til *det*. Det vigtigste var, at man kunne spise sig mæt hver dag, hvilket absolut ikke var alle beskåret dengang.

Det, som her er fortalt, vedrører nok mest en gårdkones liv. Hun har haft mange pligter og et stort ansvar, men hun har kunnet være godt tilfreds, når hun havde godt med forråd i sulekar og tønder om efteråret. Ved gilderne har hun med stolthed åbnet for kister og skuffer og vist frem, hvad der var forarbejdet af uldent og linned. Det var udstyr til den næste generation.

Risbyfolk fortæller

ved Jytte Nielsen og Birthe Tulinius

Svend Atrup, der indtil sin død i 1993 i mange år boede Ledøjevej 30, Risby, sammen med sin kone Marta og deres 3 børn, er en af dem, der har boet længst her i kommunen. Han fortæller:

»Den 1. november 1912 flyttede jeg sammen med min far og mor og fem små søskende til Risby. Den dag var det snestorm, og vores flyttelæs var på åben vogn. Huset vi flyttede ind i, var et gammelt, råddent, stråtækt hus med petroleumslampe, brændekomfur og lokum i gården. I sengen fangede min far mus og druknede dem i natpotten, »den høje hat«, som vi kaldte den. Sådan gjorde vi dengang.

Hvad var det så for en by, vi flyttede til? Risby var dengang en rigtig landsby med storkerede og landsbyidyl. Der var fire store gårde og tre husmandssteder, de fleste med mødding og møddingpøl ud til vejen. Højt galede hanen på møddingens top, og højt knejsede storken på bondens tag. Der var en del gamle huse med stråtag, nogle ligger der endnu, mens andre brændte. I min drengetid var der tre ildebrande i byen. Der var to købmandsforretninger (Ledøjevej 7 og 25), min fars smedje, et tømmerværksted (Ledøjevej 27), en kurvemager og en vognmand med to små heste. Han kørte navnlig om sommeren med tørv fra mosen og om vinteren med brænde fra Hareskoven. I et hus i Risbystræde var der en mand, der klinkede porcelæn.

Man smed ikke sådan noget ud, og dengang købte man jo ikke bare noget nyt. Der var også en mand, som havde en lille hest. Han kørte rundt og samlede gamle klude og gammelt jern og ben, sådan gjorde man dengang. Af benene lavede han knapper.

I Risbystræde 18 boede en mand, vi kaldte »Sneglehusmanden«. Hos ham kunne vi sælge sneglehuse – uden snegle naturligvis – som vi fandt i mosen. Han brugte sneglehusene til at dekorere smykkeskrin, syæsker og gemmeæsker med. Han havde altså en lille industri. Vi skulle helst have så mange sneglehuse, så der kunne blive for en to-øre. Det var, hvad en sukkerstang kostede hos købmanden.

Vejen gennem byen var kun et hjulspor. Der lå åbne grøfter på begge sider af den, hvor alt kloakvand og overskud fra møddingpøle løb til gadekæret. Selv om gadekærets vand var kloakvand og ajle, så vandede man kreaturerne der om sommeren. Om vinteren, når gadekæret frøs til, var der en mand, der savede blokke af isen med en skovsav, og så flokkedes vi børn om ham for at få et stykke is at sutte på. Risby var dengang en fredelig by, hvor der næsten ingen biler kørte igennem. Al transport foregik med hestevogn. Der kom dog tre biler til Risby. Det var lægen, dyrlægen og kreaturhandleren. Der gik uger imellem vi så dem, og der var ingen, der bare kørte igennem byen. Når der blev for sto-

re huller i vejen – det var gerne om foråret, når frosten var gået af jorden – blev der kørt sten og grus i hullerne. Vejen blev herefter tromlet med en stor jemtromle med vand i med fire heste spændt for. Sådan blev det naturligvis gjort i hele kommunen. Vejbudgettet var dengang for hele Herstedernes Kommune kun på 5.000 kr. ud af et samlet budget på 62.000 kr.

I en del af husene boede der ældre mennesker. De var i deres unge dage gået til København ad skærvevejen med træsko på. Dengang var de på deres arbejde 12 timer dagligt. De arbejdede som murerarbejdsmænd og havde en halv times frokost og 1 1/2 times middag. Det vil altså sige, at de arbejdede 10 timer om da-

gen, 6 dage om ugen og havde ingen ferie – sådan var det. I et af husene boede »Gammel-Karen«. Hun var sengeliggende og havde et reb fastgjort i loftet, som hun kunne tage fat i, når hun skulle op og sidde. Hvem der passede hende, husker jeg ikke. Det har nok været naboer og venner, for dengang var der ikke noget, der hed syge- eller hjemmehjælpere.

Byens originaler

Byen havde selvfølgelig også sine originaler, »landsbytosser«, som vi kaldte dem. Der var én, vi drenge var bange for. Når vi kom i nærheden af ham, så råbte han til os: – Kom

Svend Autrups barndomshjem, smedien i Risby, ca. 1915. Foto i Lokalthistorisk Samling Albertslund.

herhen, dreng, så skal jeg skære »pitten« af dig. En anden original var *Ba-ba-bøvsen*, som vi kaldte ham, fordi han altid sagde sådan, når han var fuld, og det var han tit. Ba-ba-bøvsen var enkemand. Engang badede han i gadekæret, for han havde fået »lus i skindpelsen«. Han vaskede også datterens kjole i gadekæret, for, som han sagde, »hun havde gået og jokket i spinaten«. Kjolen blev vasket dér til trods for, at det var byens spildevand.

Tyske-Anna og *Tyske-Thomas* var kommet hertil som fremmedarbejdere og arbejdede på teglværket. De havde en stor hund, som de en dag slagtede og spiste. Da Ba-ba-bøvsen, som de boede hos, ikke ville spise hundesteg, blev de uvenner, og der blev slagsmål. Der blev så sendt bud efter byens stærke smed – det var min far – og han gav Thomas en på tuden, så han dånedede. Min far tog derefter en spand snavset vand og hældte ned over ham, så han vågnede op igen. Tyske-Anna og Tyske-Thomas spiste også alle de katte, »husharer«, de kunne få fat på. Engang blev Ba-ba-bøvsen inviteret på haresteg. Han havde i nogle dage savnet sin kat, og da han bagefter fandt dens skind på møddingen, var han klar over, at det var hans egen kat, han havde været med til at spise, og han blev meget vred.

Der var også andre fremmedarbejdere, bl.a. Maren og Jens. De var svenskere og endte som fodermesterfolk på Østbakkegård i Risby. Maren og Jens tog det ikke så nøje, de boede i kommunens hus. I køkkenet havde de deres kaniner. I den store stue havde de et bord og fire stole og en stor kakkelovn, hvor de kogte mad. Der var også to senge, i den ene lå Maren og Jens, og i den anden hendes

to børnebørn, to drenge fra København. I den lille stue stod der en lille kommode, hvor de gemte deres madrester. Børnene fik et sæt nyt tøj, når der var eksamen i skolen. Eksamensdagen var en stor dag, hvor vi blev spurgt i flæng. Drengene gik med deres tøj, indtil det faldt af dem – og så fik de et nyt sæt.

Byen havde også på et tidspunkt en original, der boede i en bunke halm i et hønsehus ved Ledøjevej 26. Jeg forstår ikke, hvad sådanne mennesker levede af.

Barn i Risby

Alle vi børn fra Risby gik i Herstedvester Skole tre timer om dagen. Hos lærer Henriksen lærte vi mest religion og salmevers, men hos frk. Nielsen lærte vi meget, både dansk og regning. Hun var en god lærer. Vi havde næsten ingen skolebøger, og de få vi havde, kunne vi altid have under vores bluser, hvor elastikken fornedden holdt på dem. Der var engang en slagter, der bladede i nogle stilehæfter, og han sagde: – Jeg tror minsandten, drengen har skrevet *kyd* med ø. Han var en rigtig sjællænder. Vi gik kun 7-7½ år i skole, og der er ingen af os, der er tabt på gulvet.

Der var meget fredeligt i byen. Der kunne også være meget mørkt, da der ingen gadelys var, men vi var aldrig bange. Vi var ude altid, da vi ikke havde ret meget plads inde. Vi havde en stue og køkken nedenunder og et soveværelse på kun to fag ovenpå. Vi sov 11 mennesker i soveværelset, og vi børn sov to i hver ende af sengen.

Vejen benyttede vi børn som legeplads. Vi legede »pind over vejen«, ståtrold og skjul

Man kunne lege på Risbys »Lillegade« uden at bekymre sig om bilerne. 1940'erne. Foto: Aase Cortsen.

rundt om huset. Det kunne vi godt lege, selv om det var mørkt. Legen foregik omkring smedens hus, for vi var mange børn, og derfor holdt de andre også til der. I mosen legede vi også meget. Vi sloges bl.a. med kæppe med drengene fra Herstedvester og byggede huler. I Store Vejleå badede vi – der var meget vand i åen dengang. Når vi skulle løbe stærkt, smed vi træskoene. Engang røg mine ind i en kornmark, og jeg kunne ikke finde dem, så hele resten af den sommer måtte jeg gå uden træsko.

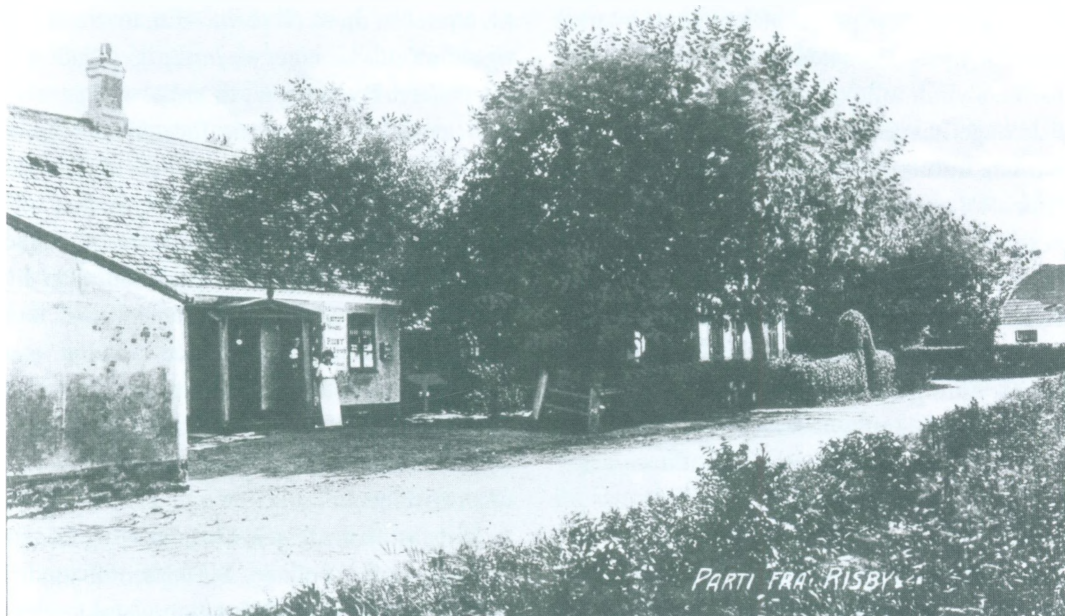
I byen var der mange børn. Én familie (de boede Ledøjevej 9) havde hele 18. Som vi altid sagde: »En af dem fra de mange«. De var naturligvis ikke alle i legealderen samtidig –

men alligevel. Gadekæret var også en yndet legeplads, og det var tre gange så stort som i dag. Om sommeren soppede vi og sejlede på tømmerflåde, og om vinteren legede vi på isen. Dengang kunne vi selv finde ud af, hvornår isen kunne bære. I dag bestemmer myndighederne det. Der var ikke mange børn, der havde skøjter dengang og slet ikke smedens børn. Vi havde nogle »hælebrækkere«, som vi bandt fast på træskoene, men vi fik da lært at stå på dem. Der var også så meget andet, vi kunne bruge isen til. F.eks. lavede vi glidebaner, hvor vi tog tilløb fra land, og med vores jernbeslåede træsko kunne vi glide langt ud på isen. Vi lavede også iskarruseller. Man bankede en pæl ned midt i gadekæret, bandt en lang

snor i og en kælk i enden af snoren. Nogle børn skulle så gå og skubbe på snoren, og på den måde kunne kælken så få en anselig fart på rundt om pælen.

Leg skal jo helst være omskiftelig. Når isen fik en vis tykkelse, huggede vi »smatter«, dvs. vi huggede isen ud i firkanter i forskellige størrelser, og så løb vi og balancerede henover dem. Man skulle både være hurtig og behændig, for ellers kunne det godt give en våd sok, for vi havde jo kun træsko som fodtøj. I Gl. Risbygårds lade kunne vi heldigvis altid få en tør halmvisk i træskoen, og så var den klaret. Jeg blev engang puttet i seng med mæslinger netop den dag, isen kunne bære. Det var en stor sorg!

Når det var snevejr og kaneføre, var det en sport at »stå på meder« eller få kælken gjort fast til kanen. På den måde fik vi en køretur, og hvis der ikke lige kom en kane, som skulle den anden vej, måtte vi gå tilbage. Det var også en yndet sport at »hænge bag i vogn«. Man holdt fast med hænderne i bagsmækken og satte fødderne på bagakslen. Der var ikke altid plads til os alle, og så var der nogle, der løb ved siden af og sladrede og råbte: – Der er nogen, der hænger bagpå! Var det en sur kusk, og han havde en pisk, så kunne man godt få nogen over nakken. Kom der meget sne, så måtte »snekastersvendene« i arbejde, men der kunne godt gå lang tid, før vejen igen var farbar. Der blev sat staver med en

Risbystræde ud for købmand Hugo Schjernings butik. Foto i Det kgl. Bibliotek.

halmvisk på ved overkørslerne til markerne, så man kunne køre uden om de værste driver ved at køre ind på markerne.

Flyvemaskiner var selvfølgelig et sjældent syn. Når vi så en flyvemaskine, syntes vi altid, at den kom nærmere jorden, og så råbte vi: – Den daler, den daler, og så styrtede vi ud ad vejen i den retning, den fløj. En dag var der virkelig en, der dalede, og den kom helt ned på jorden. Den faldt dog ikke ned, men nødlandede, og det skete på Kroppedals mark vest for Risby. Jeg skal love for, at der blev tilrend. Folk kom fra næsten det halve af Sjælland. Det var i 1916, jeg var seks år og husker det meget tydeligt. Det var en stor begivenhed.

Militæret havde skarpskydning med store kanoner inde fra fæstningerne (Vestvolden) og ud over Risby. Der var sat nogle sækkelærredsskiver op på Gl. Risbygårds marker vest for byen. En soldat sad så oppe i vandværkets vindmølle og markerede nedslagene. I de dage havde jeg til opgave i skolen at gå om bag udhuset for at se, om døren til drengenes lokum var lukket. Jeg måtte ikke se, om pigernes lokumsdør var lukket – det skulle en pige gøre. Pigen skulle derefter hjem til Herstedvester, og jeg til Risby. De andre børn var løbet hjem, og jeg turde ikke gå hjem alene. Skydningen hørte jo op på et tidspunkt, og jeg kom hjem.

Fastelavn

Til fastelavn arrangerede vi fastelavnsfest i Herstedvester Forsamlingshus sammen med drengene fra Herstedvester uden indblanding

fra voksne. Vi løb fra hus til hus, et hold fra Risby og et hold fra Herstedvester, og vi løb langt. Det startede med, at én blev udstyret med en spånkurv med hakkelse til at samle æg i, og én blev udnævnt til bedemand. Vi begyndte så på Bousagergård og tog alle gårdene helt op til Ballerup. På Birkegården fik vi altid 2 kroner, og det var det nok værd at løbe til Ballerup for. Når vi kom ind i gårdene, sang vi *I alle de riger og lande*. Sangen *Boller op og boller ned* kendte man ikke dengang. Når vi så havde raslet og fået nogle skillinger i bøssen, trådte ham med æggekurven frem og spurgte: – Hønen har vel ikke gjort et lille æg i dag? Så skete det nogle steder, at vi fik et æg eller to, og så trådte bedemanden frem og fremsagde følgende remse: – Så beder vi til gilde for store og for små i Herstedvester Forsamlingshus i morgen aften kl. 6 præcis, og så råbte vi: – En, to, tre hurra, og sang *I alle de riger og lande* igen, inden vi gik videre. Byen tog vi til sidst, og når vi så var færdige, solgte vi de indsamlede æg til købmanden. Derefter gik vi ned til forsamlingshusets vært, der hed Maren, og hun sørgede for chokolade og boller, og en mand med harmonika leverede musikken. Han fik fem kroner for at spille om aftenen fra kl. 6 til kl. 12. Det var en virkelig god betaling, næsten en krone i timen. Til sammenligning fik en husmand på det tidspunkt 30 kroner om ugen for 60 timers arbejde, men så fik han også kosten.

Ved fastelavnsfesten dansede vi og lavede ballade – mest ballade. Slå katten af tønden gjorde vi ikke, det kendte man vist ikke dengang. Ud på aftenen kom det store øjeblik.

hvor vi skulle have vores overskud. Maren sørgede altid for, at der blev overskud til os, der havde samlet pengene ind. Det var ikke stort, bare en 25-øre eller måske 30 øre. For pengene kunne vi købe sodavand og boller hos Maren. Fik vi 30 øre, så kunne der blive til 2 sodavand og 2 boller, og så kunne vi invitere skolekæresten på boller og sodavand. Hvor længe det stod på, husker jeg ikke. Jeg kom ud af skolen i 1924, og så var det slut med den slags for mig.

De voksne var også begyndt at ride fastelavn, og det havde fra starten været en vældig succes. I 1924 var der 40 ryttere og en hestevogn med musikken. Man endte nede ved Roskilde Kro, hvor man til hest slog katten af tønden, og det var noget drabeligt noget. Om aftenen var der bal på kroen. I 1925 fandt man på, at alle rytterne skulle være ens udklædt med rød vest og høj hat. Nogle gårdmandssønner havde været på Amager for at se, hvordan det foregik der. Om aftenen skulle det være med spisning på kroen – med kniv og gaffel, og det kostede 20 kroner pr. kuvert. Det havde ingen tjenestekarl råd til, så det blev kun for gårdmandssønner og unge gårdmænd. Der blev kun 12 deltagere med rød vest og høj hat. Tjenestekarlene startede for sig selv, så jeg skulle også være med. Jeg skulle naturligvis være cowboy, så min far havde lavet en cowboydragt til mig. Tøndeslagning blev der nu ikke noget af, for hos gårdmandssønnerne blev en lille pige på ni år sparket ihjel af en hest. Det var min søster, og det var meget trist. Jeg var 15 år dengang.«

Fastelavnsryttere i Risby, 1947. Foto: Aase Cortsen.

Ernst Cortsen er en generation yngre end Svend Astrup, men tilbragte også sin barndom i Risby. Ernst Cortsen fortæller:

»Mit første møde med Risby skete den 1. juni 1939, da jeg sammen med min mor og søskende ankom til byen fra Ledøje. Mor havde købt et hus på Risbystræde – »Lillegade«, som den kaldtes. Huset var ikke ret stort, det lå langs med vejen og havde gavle mod syd og nord. Der var en stue midt i huset og et lidt mindre soveværelse mod syd. Mod nord var køkkenet, og ved siden af dette ud mod vejen en lille entre og en trappe op til loftet. På østsiden var en tilbygning af træ, hvor man kunne opbevare brændsel. Denne tilbygning strakte sig i næsten hele husets længde og gjorde, at man ikke fra køkkenet skulle gå lige ud i haven, og den lunede også, når blæ-

sten var i øst. Til huset hørte en temmelig stor have.

Vor familie bestod af min mor Johanne Cortsen og os fem søskende, hvoraf dog kun tre af os kom til at bo i huset. Det var min ældste søster Aase, der var 30 år, samt Eleonora, til daglig kaldet Eli, på 18, og jeg selv, som var 13 år. Min bror Cort var 26, fængselsbetjent, og boede i Glostrup, og min søster Solvig på 20 havde plads i Skovlunde.

Storegade

Hvem boede så i Risby i 1935-40? Vi kan starte på Ledøjevej eller »Storegade«, som den gennemgående vej hed dengang, og begynde fra Ledøjesiden. Vejen havde på den tid nogle flere sving og var kun ca. halvt så bred som nu. Før man nåede byen var der en lille stejl bakke, og for enden af bakken drejede vejen skarpt til venstre foran det hus, der endnu ligger der, blot længere væk fra vejen, idet denne er flyttet. Huset hørte dengang til Gl. Risbygård og var fodermesterhus. Da vi kom til Risby var det Jørgensens, der boede i det, de kom også fra Ledøje, hvor faderen havde været fodermester på Øbakkegård. De flyttede kort efter, og jeg mener, at Knud Samuelsen derefter købte huset.

Ved siden af dette hus gik en vej op til Gl. Risbygård. Ejeren af den var Gotfred Eriksen, og der var to sønner, Poul på 20 år og Erik, der var et par år ældre. Så passerede man mindst fire huse, stadig til højre, før man nåede hen, hvor Lillegade mandede ud. Hvem der boede i disse huse, husker jeg ikke, kun at der i det ene var to større vinduer,

hvorpå der stod »Is og Brød«. På venstre side overfor disse huse lå Buchardt Lund-Pedersens gård, der var en datter Vita på 12-13 år.

Lige derefter og stadig til venstre gik der en vej op til Asmus Rasmussens gård, som lå lidt tilbagetrukket fra vejen, så kom »kommunehuset«, hvor Fru Jønsson boede med sine børn. Ved siden af og på hjørnet af vejen ud til Hede Enge lå en mindre ejendom, hvor Bentine og Christian Hansen boede. Christian havde fået reddet sig et øgenavn »Smat«, og det skulle være gået til på følgende måde: Når man dengang kørte gødning ud på marken, var det på en vogn med smal bund og skrå sidefjæle, en såkaldt stiv vogn. Læsset var tilspidset foroven, og siderne af gødningen glattede man så efter med en skovl for ikke at tabe noget på vejen. Det hed sig, at Christian Hansen plejede at sige »smat« hver gang han slog med skovlen på læsset, når han læssede sin vogn.

Overfor »kommunehuset«, hvor Lillegade kommer ud, lå på hjørnet foran gadekæret et stråtekt hus, og her boede Valborg og Peter Christoffersen. Peter arbejdede på byggepladser, men om vinteren var det småt med arbejde disse steder, og jeg har flere gange været på snerydning sammen med ham, ligesom vi begge var med Karl Niensens tærskværk. Både Peter og Valborg var nogle dejlige mennesker, og når Lilly (min kone) og jeg besøgte dem, var der altid enten æbleskiver eller »klatter« til kaffen. »Klatter«, eller »klatkager«, som min mor kaldte dem, er små pandekager, lavet af risengrød. Peter kunne mange historier, og det var måden, han fortalte dem på, der gjorde dem levende. Der

Peter Christoffersen foran sit hus, 1947. Foto: Ernst Cortsen.

var bl.a. én om, at da Ballerup havde fået byvåben, havde hans svoger sagt: – Så er det nok to balder, og når Peter fortalte den, grinede han hjerteligt. Valborg og Peter beboede kun en del af huset, i østenden var der et værelse skilt fra, her boede Søren, en stout karl med et stort sort overskæg og altid en krumpibe hængende i mundvigen. Søren flyttede senere over i »kommunehuset«, hvor der på loftet blev indrettet logi til ham.

Efter vejen til Hede Enge lå »Dannesbo-gård«. Jeg husker ikke ejerens navn. Gården lå tilbagetrukket op ad bakkeskråningen ved Hede Enge-vejen med græsplæne og prydhave ned mod Storegade. Den havde tidligere

ligget nærmere ved gaden, men var efter en brand i 1925-26 genopført her.

Den næste gård var »Østbakkegård«, som i 1939 ejedes af Karl Madsen, der også var fra Ledøje. Senere under krigen havde en mand ved navn Pedersen gården. Han startede en fabrikation af formbrændsel, som var brun-kuls- eller tørvesmuld, der blandet med vand blev presset i omkring 6 cm tykke pølser, som efter tørring blev fordelt i passende stykke til kakkellovne og komfur. Før krigen brugtes der briketter, som var lavet af presset smuld fra stenkul eller brunkul. Min mor brugte nogen af form og størrelse som en gammeldags dadelæske med afrundede ender

og med bogstaverne KAAS indstøbt, men de var ikke til at få fat i mere. Kul og koks var ligeså svære at skaffe, så der blev lavet tørv i massevis, men de var tit årsag til, at mange skorstene fik løbesod. Tørvne afgav en anden slags røg end koks. Den indeholdt tillige fugt, der trængte igennem til den udvendige side af skorstensvæggen som et brunt fedtet lag, og det gav en grim lugt i stuen. Så havde man formbrændsel, men den vare, omtalte Pedersen lavede, bestod kun for en lille del af brændbart materiale og var ikke særlig velegnet som brændsel.

Overfor »Østbakkegård« på højre side af vejen boede vognmand Nielsen med sønnerne Jørgen på 14 år og Knud på 12, sidstnævnte blev også kaldt »Feng«. Nabo til »Østbakkegård«, og igen til venstre, var smeden Au-trups ejendom. Derefter lå, tilbagetrukket, et hus, hvis beboere er mig ubekendt, og derpå igen langs vejen et hus. Her boede »Jens Vejmand« eller »Jens Mand«, som han også kaldtes. Han hed vist nok Nielsen og havde før boet i Herstedøster; der var en datter Ruth på ca. 17 år og en 5-6 års dreng, Vagn.

Den sidste ejendom på venstre hånd lå, hvor Storegade og Lillegades anden udmunding løb sammen og straks igen delte sig, til venstre mod Herstedøster, og til højre mod Herstedvester. Den lå altså i rundingen Storegade/Herstedøstervej, medens den tilhørende ladebygning mærkeligt nok lå på den modsatte side, i rundingen Lillegade/Herstedvestervej. Ejendommen tilhørte Henry Jensen, der havde datteren Martha på ca. 13 år. Det sidste hus til højre lå på det noget spidse hjørne, der fremkom ved Lillegades lidt skrå udløb i Sto-

regade. Her var købmandsforretningen, hvor indehaveren var Fru Hansen. Den blev senere overtaget af Børge Fürst-Hansen.

Lillegade

Herefter går vi ned ad Lillegade. På højre side var der først en lille sidevej, der førte ned til en klynge huse. Langs sidevejen på højre hånd og parallelt med købmandens baggård lå det hus, hvor »Skrædderen« boede, og hvor han også havde sit arbejdsrum. Hans navn husker jeg ikke, han blev aldrig kaldt andet end »Skrædderen«. For enden af hans hus lå et andet, beboet af Rasmus Nielsen med sine to sønner, Niels, der var 19, udlært frisør og havde navnet »Swing-barberen«, samt Hans på 14, også kaldet »Bede-Hans«. Nederst på den lille vej og næsten på tværs af den havde Gudrun og Frederik Markussen deres hus. Der var flere børn, ældst var Lizzie på 13 år, så kom Ib på 11, og derefter Jytte, Grethe, Knud, Birthe og Hanne, vistnok i nævnte rækkefølge. Medens jeg var på »Ny Risbygård« kom Knud tit ud i mar-ken, hvor jeg gik og pløjede, og så fulgte han mig troligt, fure op og fure ned, i et godt stykke tid. Han var vel en 5-6 år dengang. Ved siden af Markussens hus lidt længere til venstre lå endnu et hus, men beboerne dér ved jeg intet om. Når man så gik tilbage ad den lille vej, lå der overfor, på den modsatte side af Lillegade, et hus, hvor Sigrid boede med sit barnebarn Preben, der var omkring 8 år.

Henad Lillegade påny, og til højre, lige efter den omtalte sidevej, boede Hans Pæ'sen (Pedersen), der var enkemand. Han havde

datteren Karoline til at føre hus for sig. Han havde før haft Henry Jensens ejendom, og var for nylig flyttet over i huset her på Lillegade. Det næste hus lå trukket lidt tilbage fra vejen. Det var gammelt og havde stråtag. Her boede Peder Israelsen, der havde sønnen Ejner boende hjemme. Ejner var omkring 35 og havde en yngre bror Poul, der sejlede, og som derfor kun var hjemme en gang imellem. Ejner omtalte ham gerne som »knægten«.

På venstre side af gaden overfor disse huse lå Hans Niensens firelængede gård »Ny Risbygård« med den ene af længerne liggende langs med vejen. Her boede, foruden Hans Nielsen selv, sønnen Gustav og datteren Valborg, der stod for husholdningen. Længere henne, igen til højre, og med gavlen delvis

vendt mod vejen, var Brandt Eriksens hus. Han havde en sølvrævefarm på Hede Enge. Derefter kom en mindre trelænget gård, hvor Aksel Pedersen og hans kone Ellen residerede, men mere om dem senere.

Nu igen på venstre hånd, lidt længere fremme, boede Edvard og Sofie Nielsen i et lille stråtaget hus. De havde en datter, Kirsten, der var et par år ældre end jeg. Lige efter, men til højre, kom et rødt bindingsværkshus, her boede først Larsen, der var fyrbøder på Aller's trykkeri i Valby, og siden, vistnok i 1940, flyttede familien Brun ind. Der var en datter, Tove, på omkring min alder, og hun var dygtig til at spille harmonika. Deres grund havde skel langs med min mors, og da jeg også nørklede lidt på samme instrument

Israelsens hus, Risbystræde 12, ca. 1930. Huset eksisterer endnu, men har ikke længere stråtag. Foto i Lokalhistorisk Samling Albertslund.

som Tove, kunne vi jo ikke undgå at høre hinanden, og hun kom så over for at give en hjælpende hånd.

Hvor Brun's have sluttede drejede vejen brat til højre, og her lå på venstre side »Toftebo«, hvor Olsen havde sit gartneri. Lige efter, men til højre, var det så, at vi boede. Førnævnte Aksel Pedersens grund grænsede op til min mors. Desuden havde de et stykke jord langs vort nordlige skel. De dyrkede en del jordbær og andet, der blev solgt på Grøntorvet i København, og som de rare mennesker de var, tilbød de min mor også at tage hendes jordbær – som der var mange af – med på torvet, og senere stikkelsbær og andet bærfrugt. Aksel Pedersens opbevaringsforhold for frugt var gode, idet der tidligere havde været mejeri på stedet, og der stadig var nogle dybe kældre, hvor produkterne kunne stå køligt natten over. Ellen og Aksel lærte vi at kende godt, og Ellen kom tit ind og fik en snak med mor, ligesom også Sofie Nielsen jævnligt kom på besøg.

Overfor havde, som tidligere fortalt, Ole Olsen sit gartneri, derefter fulgte et stykke bar mark, før vi kom til det næste hus, der lå med gavlen ud til vejen og var ret langt, det var vistnok med stråtag på det halve af huset, og bølgeblik på det andet halve. Her boede, da vi kom til Risby, en familie Jørgensen, men de flyttede ret hurtigt, og derefter kom Gerda og Kaj Nielsen til at bo i huset. De arbejdede begge på en skotøjsfabrik, hvad der snart gav dem navnet »Skomagerens«. De havde af børn sønnen Gert, der var 20 år, Valborg, som var på min alder, så kom Gerda på 11, og Kaj, et par år yngre. Der var også en

ældre bror, Børge, men ham kendte vi ikke, da han var rejst til Spanien som frivillig for at kæmpe mod Franco. Gert var sømand, og om aftenen, når vi var nogle unger forsamlet på vejen foran »Skomagerens«, gav han tit nogle sømandssange til bedste. Jeg lærte bl.a. *En lille dreng fra de norske skove* og flere andre.

Det næste hus lå ligeledes med gavlen mod vejen, var stråtaget, og havde som det forrige vistnok hørt til Gl. Risbygård som daglejerhus. Her boede et ældre ægtepar Mortensen tilligemed deres søn Ernst, der havde to sønner hos sig, Johan på vel 12 år, og Flemming et par år yngre. Da de gamle Mortensens døde, overtog Ernst huset og fik en husbestyrerinde Vita, der også besøgte min mor jævnligt. Hun var en gemytlig, noget bastant dame, der holdt af mad, og mor lavede tit en gang havregrød, når hun om formiddagen så Vita komme henne på vejen. Ernst Mortensen havde også et godt humør. Tillige var han meget hjælpsom, og han lavede mange ting for min mor. Når han kom, sagde jeg gerne: – Go'dav Ernst, og hans svar var altid: – Go'dav Ernst, så er det betalt.

Efter dette hus, det sidste på Lillegade, kom man forbi en af Gl. Risbygård's fire længer. Den lå lidt væk fra vejen, og foran den var gårdens mødding. Det var almindeligt på den tid, at næsten alle gårde havde deres mødding liggende ud til en vej.

Hedeengvej

Ad vejen ud til Hede Enge lå på højre side 3 statshusmandsbrug. I det første boede Gustav Jensen, der bl.a. havde sønnen Arne på min

alder, i det midterste var der Peder Hansen, »Mølleren«, hvis datter Elly læste til lærerinde, og var lidt ældre end jeg. I det sidste boede Svend Pedersen, hvis søn Leif var jævnaldrende med mig. Han havde en yngre bror, som jeg ikke husker navnet på. Modsat de 3 huse havde Ejner Hansen sin gård. Jeg kan huske, at han var snefoged en overgang. Lige efter Svend Pedersens hus slog vejen et sving til højre og straks efter til venstre igen, så den næsten fik samme retning som fra begyndelsen, og lidt længere fremme gik en vej fra til højre hen mod tre gårde, Lindegården, Hedemarksgården og Birkely. På den sidste boede Christian Thøgersens familie. Fortsatte man imidlertid lige frem, kom på venstre side en ejendom beboet af Aksel Pedersen, der havde en datter Karen med tilnavnet »Spidsmus« på ca. 15 år og to mindre drenge, hvoraf den ene hed Erik. Der boede også en ældre mand, Thorvald, som jeg har hørt var på aftægt hos Aksel Pedersen.

Herfra gik vejen, der nu bare var en markvej, endnu et stykke, før den drejede til højre forbi nogle vandgrave, og her lå et par små huse, som blev kaldt Polakhusene. Om der boede nogen i dem ved jeg ikke. Vejen/stien snoede sig videre og endte i Herstedøster/Ballerupvejen neden for Tinghusbakken. Senere blev vejen udbedret og fik navnet Orchidevej.

På vejen mellem Risby og Herstedøster, en lille kilometer fra Risby, gik der til venstre en vej ud til »Pedersborggård«, der lå et godt stykke væk. Så slog vejen et lille sving til højre, og her lå på højre hånd en mindre gård, Pilegård, hvor manden hed Martin

*Ernst Cortsen viser sin nye cykel frem. 1940.
Foto: Aase Cortsen.*

Hansen, men sjældent blev kaldt andet end »jordbrugeren«. Der var også nogle børn, men jeg erindrer kun Johan på min alder, samt en yngre bror. Skråt heroverfor Lerbækgård, og lidt længere fremme, hvor vejene fra Risby, Herstedøster og Ballerup mødtes, lå et hus, der blev kaldt »Villa Gennemtræk«.

Fra Risby mod Herstedvester lå først, til højre, et hus, hvis beboere hed Offersen, og

Lindegård, formentlig i 1930'erne.

lige derefter var vejen ind til Ny Risbygård. På modsatte side, lidt længere henne, havde Knud Nielsen sit gartneri. Han var søn af Hans Nielsen på Ny Risbygård, og jorden til gartneriet var sikkert herfra, da denne gårds marker begyndte her og strakte sig ud til Martin Hansens gård. Kort tid efter blev stedet overtaget af Børge Andersen. Ved siden af dette gartneri lå så Bousagergård, der var en firelænget gård. Dens ejer var Laurits Larsen, og han havde to døtre, Ketty og Anna, samt en søn, Jens, som var jævnaldrende med mig.

Så mangler der kun de 3 små huse, der lå nede i mosen. Dem kom man til ad en markvej, der begyndte ved Ole Olsens gartneri og gik ned til mosen, hvor den mødte en tværgå-

ende markvej, som førte mod Ledøje. Langs denne sidste lå de 3 huse, hvoraf jeg kun kendte beboeren i det sidste af dem, det længst ude imod Ledøje. Han hed Gert Andersen, jeg bragte ham engang imellem hønsefoder fra Ledøje Mølle, da jeg var der. I øvrigt gik der også en markvej fra Gl. Risbygård ned til mosen.

Sådan erindrings jeg Risby i begyndelsen af 1940'erne. Siden er der kommet flere huse til, bl.a. på det åbne areal midt i byen, mens andre er ombygget eller revet ned. Det sidste gælder også huset, hvor vi boede. Der ligger nu to nye bygninger på stedet. Men i det store og hele ligner byen sig selv fra dengang.«

Arne Jensen er født i 1935 på Lindegården, der ligger lidt nord for Risby. Hans bedsteforældre købte gården i 1895. Nu ligger den inde midt i Vestskoven og bruges af skovvæsenet, som bl.a. har tyre i den tidligere grise-stald. Arne Jensen fortæller:

»Lindegården fik først sit navn under eller lige efter krigen. Bogstaverne på gårdens lade har jeg engang givet far til hans fødselsdag. Hos Persons produkthandel i Herstedøster fandt jeg nogle bogstaver. Der lå en hel stak, så jeg pillede selv de rigtige bogstaver ud. Da jeg satte dem op, satte jeg dem på gavlen af laden. Nu har skovvæsenet flyttet dem ud mod Lindevej, efter at de har beklædt laden med nye brædder. Langs hele Lindevej var der træer med halvanden meters mellemrum. Haven lå mod nord bag stuehuset, så der var ikke meget sol i den have. Det var jo heller ikke dér, tiden skulle tilbringes. Hvis vi ville sidde i solen, var det på gårdspladsen foran stuehuset.

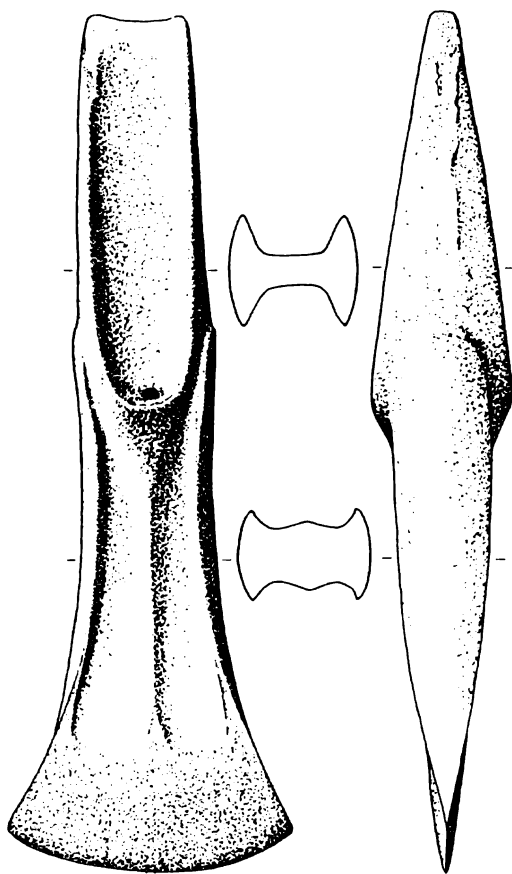
Der var jo næsten ingen træer herude. På det højeste sted på Hedeengvej kunne man se til Roskilde Domkirke, til Ballerup og til spirene i København. Tænk, hvordan landskabet har forandret sig på de 50 år. I dag kan man ikke se skoven for bare træer. Uden for grise-stalden står nogle meget gamle lindetræer. Al den tid jeg kan huske, har de haft den størrelse. Jeg tror, at lindetræerne er plantet samtidigt med, at den trelængede gård er bygget for omkring 150 år siden. På Lindegårdens bygninger kunne man se, at det var en gammel gård med lerklinede vægge. Gården lå tidligere inde i selve Risby, på hjørnet af Ledøjevej og Hedeengvej.

På samme side som Lindegårdens lade er der et vandhul. Tidligere var der træer rundt i kanten. Når vi havde været ude i marken med hestene, og de var rigtig godt plørede op ad benene, så tog vi hestene ned i vandhullet og kørte dem frem og tilbage med seletøjet på, så de fik vasket benene. Når der om vinteren var is på vandhullet, løb vi der og legede. Om vinteren lavede mor sommetider hjemmelavet is. Så huggede vi noget is op i en balje og knuste det – vi havde jo ingen strøm. Herefter blev isen fra vandhullet pakket om mors hjemmelavede is.

Det var strenge tider under krigen, for der var ingen brændsel. Jeg kan huske, at dem på Hedemarksgården, måtte vride halm sammen til at komme i kakkelovnen. Folk gik bl.a. på gamle lossepladser og samlede koks. Under krigen gravede man tørv, hvor lossepladsen på Hedeengvej ligger i dag ud mod kanten af Risby Å og på den anden side af åen. Det var æltetørv, så tørv blev lagt ud på jorden, hvor den blev æltet af en tohjulet kærre. Herefter blev den stukket ud i firkanter. Dér lå tørvene så og tørrede, og senere blev de stablet for yderligere tørring. Vi var en 6-8 stykker om det, og der blev kun lavet tørv til eget brug.

Hvor lossepladsen ligger i dag, var der enge. Mange vintre var der oversvømmelse fra åen. Det blev til en kæmpesø på en 8-10 tdr. land, og når den frøs til, var vores største fornøjelse, når vi havde en kælk, at sætte sejl på – og så derudad! På Ledøjevej var der engang lige så meget sne som fra gulv til loft, og vejen var lukket. Vi huggede sneen ud i blokke. Dengang var der snekastningspligt på gårdene.

Bronzeøkse som blev fundet på Risby Mark i 1947. I bogen »Fünde der älteren Bronzezeit«, hvorfra denne tegning stammer, står bl.a.: »Købt 1948 og fundet af arbejder Frederik Marcussen ved dræningsarbejde i et godt spadestiks dybde, på grænsen mellem humusjorden og den sandede undergrund«.

Jeg har fundet en masse flintesten ude på de åbne marker. Når jeg sad på min traktor, kunne jeg lige se, hvor de var. Under dræningsarbejde på min fars jord fandt Frederik

Marcussen i 1947 en bronzeøkse. Desværre fik jeg ikke set øksen, da den blev fundet om formiddagen, og da var jeg i skole. Frederik Marcussen gik sammen med sin søn Ib og hånddrænede herude. Øksen blev fundet, omtrent hvor Risby Å knækker, ca. 30 m inde på marken op mod Lindegården. Frederik Marcussen tog sammen med sønnen ind til Nationalmuseet med øksen, hvor den blev registreret. Øksen ligger derinde endnu.

Da jeg en tid boede på Orchidevej, blev der på begge sider af vejen lavet losseplads. Der stod nogle skure ud til vejen, og når min kone kom hjem om aftenen i mørkningen, løb rotterne næsten imellem cykelejerne – det var helt levende. Affaldet blev også fyldt op på begge sider ved Harrestrup Mose, og fra Ballerupvejen kom Frederiksberg Kommune og fyldte affald fra den anden side. På lossepladsen ved Risby Å var der en 25 meter høj bakke bestående af gift og skrald. Omme på den anden side mod Ledøje hældte de ligefrem slam og gift ned. Lossepladsen brændte i mange år og far klagede til kommunen, men ingenting hjalp. Affaldet osede og brændte 2-3 uger af gangen.«

Niels Thøgersen, der har boet på ejendommen Birkely, på Risby Mark, fortæller:

»Jeg er født i 1933 på Birkely. I 1924 købte bedstefar Hedemarksgården efter en brand, og gården blev delt i to. Hedemarksgården fik min fars bror.³² Min far valgte Birkely, der lå på Lindevej, hvor der i dag er bord og bænke og en lille sø – til glæde for skovens gæster.

Vi handlede mest i Herstedvester brugs og

Thøgersens ejendom »Birkely« i 1950. Den gamle Ford foran huset tilhørte Niels Thøgersens bror, Esbern. Foto udlånt af Niels Thøgersen.

lidt i Risby. Brugsuddeler Jensen var meget missionsk. Vi løb med menighedsbladet for ham, men vi fik ikke en skid for det. Når vi tog til bal, var det i »Slæven« (dvs. forsamlingshuset) i Herstedvester, og senere tog vi til Ledøje Forsamlingshus og Smørum Kro. Engang havde nogle unge mænd hjulpet mig med at stakke hø på min ejendom på Hedeengvej, og så havde jeg lovet dem en krotur til Smørum Kro. På det tidspunkt var de fra København begyndt at køre renovation, så der lå også madrasser. Sådan en lagde vi bag på traktoren, og på den måde kom vi til krobøl. Tre gange kørte vi til krobøl på traktor – det var meget festligt.

Fra Taastrup kom de også med affald, og jeg ryddede lidt op i det og satte hegn omkring for at holde på papiret. Da kommunen havde købt Albertslundgården, kom der rigtig fart i lossepladsen. I 1958 solgte jeg hus og jord til Albertslund Kommune, hvorefter de rev huset ned og byggede et skur til Frederik Marcussen fra Risby, som passede lossepladsen, indtil han blev 67 år. Herefter overtog Otto fra Ballerupvejen jobbet. Kommunen havde lossepladsen indtil 1981, og i dag er den dækket med jord og er en 20 meter høj bakke kaldet »Risby-Tippen«, hvorfra der er en fin udsigt. Nordisk Film har optaget en natscene, en militærøvelse, oppe på den

nordlige del af bakken til filmen *Min fynske Barndom*, og i *Gøngehøvdingen* havde man en galge stående på den sydlige del af bakken.«

Teglbrænder Niels Nielsens søn, Thorvald Nielsen boede hele sit liv i teglværkshuset på Hedeengvej. Han var født i 1860 og døde i 1953, 93 år gammel. Jan Petersen fortæller:

Thorvald.

»Fra 1924 boede Thorvald og hans bror på aftægt hos mine forældre i teglværkshuset. Thorvald og Jørgen boede på loftet, indtil Jørgen ca. 3 år senere døde af lungebetændelse. På det tidspunkt flyttede Thorvald ned i stueetagen, hvor han fik den bageste stue, og vi – far, mor og fem børn – havde den forreste stue ved køkkenet, hvor vi både spiste, sov og opholdt os. Thorvald havde alt muligt løsarbejde, bl.a. som tjener, ved gartnerierne og i landbruget. Thorvald gik på arbejde, indtil han var 85 år.«

Niels og Esbern Thøgersen fortæller om Thorvald:

»Alle kendte Thorvald. Thorvald var en »renlig« mand. Inden vi fik saft hos ham, kom han kogende vand i koppen, og så »rundt med fingeren«, og sjatten smed han bare ud på gulvet. Hvis der var en sjat kaffe eller andet i koppen, kom det også ud på gulvet. Hos Thorvald fik vi drenge også lov til »at ryge tobak«. Vi fortalte historier, hyggede os, og det var meget afslappet. Støvlerne tog vi ikke af – man vadede bare ind.

Thorvald var en rar gammel mand. Når jeg kom forbi Hedeengvej på min motorcykel, stod Thorvald tit der ved vejen. Han ville meget gerne have en tur, så han sad af og til bag på min motorcykel – selv i en meget høj alder. Thorvald og vi andre tog altid til pinsebal på Hareskovpavillonen i Hareskoven, hvor vi havde vores mad med i en skotøjsæske. Thorvald talte meget om »ønskebøgen« i Hareskoven og om en dame, han engang havde mødt der. Når han talte om damen, blev han helt sølig, den oplevelse levede han på længe.«

Dorte Marcussen, der har boet Ledøjevej 9, husker en anden af Risbys »personligheder«. Hun fortæller:

»Skrædderen kunne vi få til at gøre alt. Når vi faldt gennem isen og ikke turde gå hjem, gik vi ind til skrædderen og fik tørret tøj og støvler. Han sludrede med os, han havde tid, men når hans søster kom, var det ud af huset. Hende var vi bange for. – Nu kommer Clara, råbte vi. Skrædderen syede tøj til os unger af aflagte ting. Han var ungkarl og forblev ungkarl. Jeg tror han var bange for damer. I den familie var det hans søster, der bestemte.

Det ugentlige bad foregik i en zinkbalje foran kakkellovnen om vinteren. Det var jo det eneste sted, der var varmt. Man fik så også rent undertøj på ved den lejlighed. Jeg husker engang vi havde fået rotter. Vi fik altid budding om søndagen. Min mor lavede budding i kopper og satte dem ned i vasken til afkøling og lod vandet løbe. Den søndag blev min mor ved med at sige: – Frederik, der er altså noget her ude i vasken. Der er noget, der gør mærkeligt. Jeg kan se noget nede i risten. (Dengang havde man løse riste i køkkenvasken). Til sidst fór han op. Han har med garanti sagt ved sig selv: – Sådan en skør kælling. Han stod lidt og lurede og så så han selv nogle klør komme op gennem køkkenristen. Nu fik han travlt med at komme ud af huset sammen med en af mine brødre. De begyndte at grave op. Det var ellers en køn rotterede, de fik gravet sig ind til. Ikke før alt var i orden igen, fik vi middagsmad den søndag. Vi spiste ellers altid varm mad kl. 12 om søndagen ... Mælken hentede vi i en blå spand, og det var en kunst at svinge spanden rundt uden at tabe låget og

uden at spilde mælken. Mælken blev hældt op i et fad og sat ud i spisekammeret, for at fløden kunne samle sig ovenpå. Der var altid piskefløde i huset. Jeg kan huske et tykmælkstativ til skåle med tykmælk. Puh! jeg har aldrig kunnet lide mælkeprodukter.

Vi købte fisk hos fiskemanden Svend, der kom kørende med sin fiskevogn. Svend sagde engang til mig: – Hvis du tør røre en ål, får du den. Min mor sagde: – Gør det, og jeg tænkte tør jeg?. Svend havde vist mig, hvordan jeg skulle holde den. Jeg var jo bange for ål. En, to, tre, jeg nappede ålen og skyndte mig ind i køkkenet og smed den ned i vasken. – Det troede jeg s'gu ikke, at hun turde, var Svends kommentar. Ålen var min.

Min far var med til at bygge Kastrup Lufthavn, som jord- og betonarbejder. Han stod op ved 4-5 tiden om morgenen og cyklede til Kastrup. Først sent var min far hjemme igen. Efter aftensmaden lagde han sig på sofaen, læste sin avis og faldt i søvn. Når min mor syntes, det var for kedeligt at have ham liggende der, gik hun hen til Valborg. Men ikke så snart var min mor ude af huset, før han vågnede og spurgte: – Hvor er mor? Han sov så ikke mere den aften. Men var min mor i huset, snorkede han trygt og godt.

Om efteråret kom der en stor lastbil med forskalningsbrætter, som vi fyrede med hele vinteren. Hele haven flød med brætter. Hver lørdag-søndag brugte min far til at save brætter op. Jeg kan stadig høre lyden.«

Erik Eriksen, der bor på Gammel Risbygård, fortæller:

»Engang havde Edvard gravet op omkring

et utæt vandværk for vandværket. Der var meget vand i hullet, og da han dækkede det til igen, blev han hængende og kunne ikke selv komme op. Han havde nok også fået nogle kringler i løbet af dagen. Der kom så en og slæbte ham op. Gudrun Marcussen sagde: – Kunne du for Fanden, da ikke have ladet stoderen sidde, så var vi da blevet af med ham!

Edwards kone Sofie var meget flittig og meget dygtig. Hun hjalp os bl.a. med at pille ænder. Sofie kunne pille 18 på en dag. Tørpillede ... En dag hun havde pilleret ænder for os, kom hun igen hen til os om aftenen og satte

sig og sagde: – Han er fuld derhjemme. Sofie fik en kop kaffe. Næste morgen kom hun, da ungerne var ved at skulle i skole. Anna fik jaget dem afsted. Ud af huset med dem. Sofie sad og krøb sammen og var tavs. Stille sagde hun: – Han er død derhjemme. – Hva' for noget? – Ja, Edvard ligger hjemme på gulvet og er død. Edvard var meget tunghør. Det eneste han kunne høre var, når man spurgte ham, om han ville have en bajer. Så fejlede hans hørelse ikke noget!

I min tid har der ikke været smedje i Risby. Når hestene skulle skoes, brugte vi smeden i

Jens Israelsen fra Risby kørte med ostevogn. Billedet er fra slutningen af 1800-tallet eller begyndelsen af dette århundrede. Foto i Lokallhistorisk Samling Albertslund

Herstedvester. Han var supergod til at sko heste. Det var Hans, der smedede. Det kunne godt tage sin tid. Jeg ved, at fatter har ringet derned og sagt: – Nu husker I vel at fodre de heste, de kan ikke stå der i flere dage, uden at få noget at æde. Der var flere af de heste, vi havde, som vi cyklede ned med, og satte hos smeden. Når de så var skoet i løbet af dagen, blev de sluppet og gik selv hjem. De tog det i stille luntetrav, men der var heller ikke de biler, der er i dag. Når der kom en regnvejrsdag i en travl tid, skulle alle have skoet heste. Det kunne godt tage 7 timer, før hestene vendte hjem igen. Men hvad, de kom da! Når vi alligevel var i Herstedvester, skulle vi lige ind til Brugsen for at hente dividende. Vi vekslede pengene til mindre sedler hos smeden Johannes, han havde dem liggende i skrivebordskuffen. Puh – de var så mugne, men der var nok af dem.

Under generalstrejken i 1944 kunne vi ikke komme af med vores mælk til Rødovre Mejeri, der var lukket af. Vi havde vel samlet mælk et par dage. En af mine gode venner Harald Pedersen var forpagter på Østbakkegård. Han var ikke særlig velsitueret og var meget interesseret i at komme af med sin mælk. Vi snakkede sammen og blev enige om, at vi vel kunne komme igennem med vores mælk til København. Det var ret store fjedrevogne, vi kørte med. Vi læssede hver sin vogn og tøffede ellers derind af. Da vi kom til Ejby, snakkede vi med købmanden, han sagde: – I kan ikke komme igennem, I bliver stoppet ved fæstningen. Der kommer I ikke over. Han var så venlig, at han lånte os hver et litermål. Lige før fæstningen lå der en

stor havekoloni. Da vi kom dertil, kom der nogle, der ville have mælk. Vi holdt ind i skyggen af nogle træer. Vi var ikke længere væk, end at vi kunne se de tyske vagter. Her solgte vi al mælken i litermål. Jeg havde nok at gøre med at skænke mælk ud, så pengekasen, en cigarkasse, der stod på sædet i vognen, passede »kunderne« selv. Dem der betalte med pengesedler, kom selv hen og stoppede dem i lommen på mig. Harald var lidt uheldig, i en af hans junger var mælken ikke helt frisk, den var sur. Der var ikke andet at gøre end at kassere den og give noget andet til dem, der allerede havde fået af den sure mælk. De var meget taknemmelige. Vi tog heller ikke overpriser for vor mælk. Normalt fik vi 38 øre pr. liter på mejeriet, og her tog vi 40 øre pr. liter. Vi lovede at komme igen dagen efter. Men da jeg kom hjem, var fatter ikke så glad for det. – Vi kører igen i morgen. – Du kører ingen steder. Jeg var lidt af en flab og sagde: – Du er s'gu bange for, at de skyder en af dine heste, vi kører igen i morgen. Men vi kom ikke afsted mere. Det var nok ikke rigtigt af mig at sige sådan til den gamle, men vi havde det heller ikke altid lige godt sammen. Da jeg var 15, var han godt træt af mig, og da det var ham, der havde skødet, så var det mig, der måtte flytte, sådan var det bare. Jeg købte gården af mine søskende efter min mors død.«

Erling Olsen, Risbystræde 24, fortæller:

»Da vi flyttede til Risby, blev vandværkets generalforsamling holdt i Pouls lade på Østbakkegård. »Pølse-Peter« var dirigent. Det klarede han forrygende. H. P. Sørensen var

formand. »Pølse-Peter« rejste sig gerne og sagde: – Alle bønderne er ikke tilstede, de høster, så var det ordnet. Om de høstede eller ikke høstede vidste vi ikke et klap om. Hans-Peter havde en kraftig stemme og aflagde sin beretning. Så kom regnskabet, alt blev godkendt, der var ikke så meget pjat. Der var ikke så megen diskussion og heller ikke megen demokrati. Da vi flyttede her ud, var det gamle risbyboere, der boede her. Det var bønderne, der bestemte og kørte løbet. De øvrige beboere var småhåndværkere, landarbejdere og arbejdsmænd. Ret jævne mennesker. Men de havde det stadig i sig, at man ikke sagde bønderne imod. Jeg blev valgt til opkræver i vandværket. Det foregik på følgende måde. Der var ingen der stillede sig til rådighed. – Var det ikke noget for dig Erling?, var der en der spurgte. – Joh, det er noget for Erling, sagde Peter. – Erling er valgt. Generalforsamlingen er hævet. Jeg hylede og skreg, men der var ikke noget at gøre, jeg var valgt, hvis man da ellers kan sige sådan. Jeg var opkræver et par år (ca. 1971-72). Det var et hårdt arbejde dengang. Det tog en hel lørdag og en hel søndag at gå rundt og kræve op, vi betalte ikke ret meget. Alle steder jeg kom, skulle jeg have en kop kaffe og en lille en. Jeg var godt snadret inden jeg nåede hjem efter sådan en opkrævningsdag. Det var fest!

Da det kom på tale fra kommunens side, at Risby skulle kloakeres, blev Risby Grundejerforening oprettet. Jeg sad i bestyrelsen dengang og var til adskillige møder med Miljøstyrelsen. Risbyborgerne (ca. 40 husstande) mente, at vi forurenedes så lidt, at det var unødvendigt, at vi skulle have kloakker. Hver

husstand havde sin septiktank, hvoraf størstedelen fungerede upåklageligt. Efter ca. 10 års kamp med kommunen osv. blev Risby kloakeret i 1985. Det kostede hver husstand mindst 35.000 kr at blive tilsluttet kloakken i vejen foruden opgravning og afløb fra huset og ud til vejen, som hver husejer også selv måtte betale.

Med hensyn til gadekæret var vi nogle stykker, der havde sørget for, at der var godt med karusser. Men der er desværre også kommet regnløjer, som er små ferskvandsfisk. Det er mit indtryk, at de forringer forholdene for karusserne. Der har været masser af karusser. Når kommunen rensede gadekæret op, samlede de fiskene og satte dem ud i søen nede i Albertslund. Som modtræk lånte vi et badekar af Erik Eriksen på Gammel Risbygård, hvori vi samlede så mange fisk, vi kunne for senere igen at sætte dem ud i gadekæret. Hvem må fiske i gadekæret, og hvem må ikke? – Jeg må!

I Valborgs vaskehus (Ledøjevej 19) indgik Flemming Mortensen (mælkemanden) og de andre engang et væddemål, der gik ud på, om Flemming kunne gå over gadekæret. Hvis han kunne, ville han få en kasse bajere. Flemming havde fået et par nye træsko, og da han nåede midt ud i gadekæret, sad de fast i mudderet. Han tumlede nu rundt som en bedre flodhest med alt tøj på for at finde sine træsko, men måtte opgive. Da han kom ind fra gadekæret sagde han: – Her med bajerne. Valborg havde en tørresnor i forhaven ud mod Risbystræde, fra rønnebærtræet over til vaskehuset. Der stod Flemming og hængte sit murer-tøj op, han var i mureruniform. Til sidst stod han helt nøgen. Sofie (Risbystræde 7)

kom forbi. Der stod Flemming med hele klokkeværket. Sofie gloede. Så siger Flemming: – For Fanden Sofie, har du aldrig set sådan en før? Sofie skyndte sig videre. Flemming fik et tæppe om maven og stod og drak bajere, indtil hans tøj var tørt.

Jeg havde lige fået lavet et hjemmebrænderi og glædede mig rigtig til at skulle lave brændevin. Så flyttede Nicolaisen ind ved si-

den af, men da jeg fik at vide, at han var tolder, gav jeg hele hjemmebrænderiet væk til en kollega. Jeg fik aldrig lavet en liter. Umiddelbart efter, at Nicolaisen var flyttet ind, havde vi den første fest ved gadekæret. Den fik hele armen. Vi sad sammen med Kurt og Søster (Ledøjevej 19). Nicolaisen var ovre for at hilse på, men faldt uheldigvis lige ned i nogle brændenælder. Det var synd for min kære nabo, så jeg

Under 1. verdenskrig havde familien Fürst-Hansen et par soldater fra den såkaldte sikringsstyrke indkvarteret hos sig. Som tak for god behandling forærede soldaterne familien en tretårnet sølvske, hvor soldaternumrene var indgraveret. Skeen er stadig i familiens eje. Foto udlånt af Ingrid Fürst-Hansen.

ville hjælpe ham op, men han trak mig ned, så jeg faldt på hovedet ned i dem, og brændte mig fælt. Men op kom vi da og festede videre. Da vi så skulle hjem, var stemningen høj. Jeg tog alle vores havemøbler og smed dem ud i gadekæret. Jeg gad ikke slæbe al det gamle lort med hjem. Lige pludselig stod min lille kone der, kiggede på mig og sagde: »Havemøblerne!« Jeg måtte vade ud i gadekæret efter dem og pænt bære dem hjem. Men da hjalp Nicolaisen mig. Der var fest i gaden dengang.«

Omkring 1914 åbnede Jens Peter Hansen og hans hustru Ingeborg F. Fürst, købmandsforretning på hjørnet af det, der i mange år uof-

ficielt var kendt som Storegade og Lillegade. (I dag hjørnet af Ledøjevej og Risbystræde). Ægteparret havde indtil da boet i Herstedøster, men Jens Peter Hansen kom oprindelig fra Risby, hvor hans far var kurvemager. Jens Peter og Ingeborgs svigerdatter, Ingrid Fürst-Hansen, født Nielsen, fortæller:

»Jens Peter Hansen døde i 1930 og blev kun 45 år gammel. Ingeborg drev herefter alene forretningen videre. Hendes søn Børge, med hvem jeg blev gift i 1940, overtog forretningen i 1942, og min svigermor flyttede op i lejligheden på førstesalen i huset. Som det var meget almindeligt på den tid – i en lille købmandsforretning på landet – handlede

Risbyhuse, med Fürst-Hansens købmandsbutik på hjørnet af Ledøjevej og Risbystræde. Foto udlånt af Ingrid Fürst-Hansen

vi med mange forskellige varer, f.eks. træsko, malteskamlar, roejern, koste m.m. Vi handlede også med petroleum, kul og koks, men det var under anden verdenskrig, hvor det var vanskelige tider. Der var knaphed på alle varer, og det var meget kolde vintre.

Fra en stor trætønde solgte vi hele spegesild, som blev fisket op med en træsaks. To gange om ugen, tirsdag og fredag kom en slagter fra Kødbyen i København med varer. Køleskab og fryser var der ingen, der havde – højst et isskab, så det var vigtigt, at man hos købmanden hele tiden kunne købe friske varer som leverpostej, ost m.m. Andre kødvarer kunne så i forvejen bestilles hos os. Vi handlede også hos et gammelt grossistfirma, Brdr. Justesen i København. Her købte vi mel, sukker, kaffe, the osv. Da kaffe – som mange andre varer under krigen – var rationeret, solgte vi meget »Richs« og »Danmark«, som var erstatningskaffe. The blev solgt i løs vægt, og jeg husker tydeligt, at vi til Søren – der var enlig og boede i Kommunehuset – solgte masser af the. Forklaringen var, at han røg det i sin pibe! Tobak var jo også rationeret.

Hver dag kom mælkeemanden til byen fra Vridsløselille. Han hed Lasse og kørte sin mælkerute med en lille, hestetrukken, lukket vogn. De første år var mælken hverken på flaske eller i karton, men i store junger. Hver husstand havde sin egen mælkespand – ofte emaljeret – som blev fyldt op hos Lasse. Kærnemælken skulle bestilles dagen før, den skulle bruges. Smør købte vi også af Lasse. Onsdag og lørdag kom brødmanden, og en gang om ugen kørte en fiskemand rundt i byen.

En februardag i 1945 var vi på besøg hos

mine forældre i Ledøje. P.gr.a. den kolde vinter havde vi aftalt, at jeg, der var i 8. måned, og vores datter der dengang var 2¹/₂ år, skulle overnatte dér, og Børge alene tage hjem for at åbne forretningen næste morgen. Børge var medlem af modstandsbevægelsen, og den nat blev han arresteret af Gestapo. Han blev først ført til Vestre Fængsel, men blev hurtigt transporteret videre til Frøslevlejren. Samme måned døde min svigermor. Hun blev 62 år gammel. Den 31. marts 1945 blev vor søn født. Det eneste Børge fik lov til i den anledning, var at modtage et fotografi af sin søn. Alle breve vi sendte til Frøslevlejren skulle være meget korte, og alle blev de censurerede. I de breve jeg modtog fra Børge, bad han først og fremmest om cigaretter og håndklæder. Senere erfarede jeg, at håndklæderne blev byttet til cigaretter. Sit fodtøj havde han mistet, så han måtte låne et par træskostøvler. Dem havde han på, da han kom hjem efter befrielsen. Det var ikke de letteste betingelser, for at drive en forretning, men jeg fik hjælp af min søster, hvis mand var gået under jorden.

Få år efter krigen anskaffede vi os en lille varevogn. Det blev nu muligt for kunderne at bestille varer til levering. Hver fredag blev alle ordrer pakket i kasser og leveret hos kunden. Oven i kasserne blev der altid lagt et kræmmerhus med bolcher.

Det blev efterhånden sværere på landet at drive købmandsforretning i den gamle form. I 1954 lukkede vi forretningen og solgte inventaret. Børge ernærede sig herefter som repræsentant. I 1962 fik vi bygget huset på Risbystræde 15, hvor jeg stadig bor. Børge døde den 7. august 1983, 67 år gammel.«

Giermann Jensen, der har boet på Hedeengvej, fortæller:

»Fra min første skoletid i Herstedvester skole kan jeg huske, at vi var på skoleudflugt en gang om året. Turen gik til Vallensbæk eller Hundige. Det var forældrene, der stillede deres køretøjer til rådighed. Der var som regel seks-syv hestetrukne vogne, der kunne rumme alle børnene. Vi kørte i en lang række. Hjemmefra var vi blevet forsynet med en madpakke og en sodavand. Når det var vejr til det, var vi ude og soppe. Der var ingen, der badede dengang. Vi havde flag på vognene og råbte hurra og alt det der. Det var en god

dag. Når vi kom op i de ældre klasser, kørte vi med tog til Hillerød eller Roskilde. Vi har også været i Næstved engang med toget fra Vridsløselille trinbræt. På de store steder var vi gerne ude at se på slotte og domkirken. Vi glædede os til disse udflugter. Det var jo en stor dag. Jeg mener at kunne huske, at jeg havde en femmer med, det var virkelig mange penge. Til vores eksamen fik vi en krone til at snolede for. Vi samledes uden for Herstedvester brugs og gik ind og købte slik. Havde man penge til overs, brugte man de sidste ører hjemme hos købmanden i Risby. Det var meget sjældent, at vi gemte no-

Giermann Jensens hus på Hedeengvej. Billedet er taget i 1992, kort før huset blev revet ned. Efterhånden nedrives alle ejendomme i Vestskoven, og kun de bygninger der kan bruges til Skovvæsenets egne formål bevares. Foto: Jytte Nielsen.

gen penge. De skulle gerne bruges allesammen.

Risby havde et fattighus, men det er altid blevet kaldt »kommunehuset«. Her boede altid mange børn, som man selvfølgelig også legede med. I dag er »kommunehuset« revet ned, og et andet hus er bygget på grunden. Risby har også haft et sprøjtehus. Der blev holdt sprøjteøvelse en gang om året. Man skulle se om tingene virkede. Alle bønderne kom med deres vandtønder fulde af vand, når de fik dem tætte. Det var sjældent, de var helt tætte, vandet løb gerne fra dem igen. Brand-sprøjten blev prøvet af. Der skulle tre mand til at pumpe. Alt blev gjort med håndkraft. I dag er det gamle sprøjtehus lavet om til frysehus for Risbys beboere.

I 1928 købte min far en udstykning på He-deengvej fra Dannesbogårds jorder, der var blevet opkøbt af staten. På det tidspunkt boede vi i Risby i et hus, der i dag er revet ned. Lørdag-søndag lånte min far sig frem til et spand heste for at få pløjet jorden på Hede-engvej, ellers foregik alt arbejde med håndkraft. Han byggede så et hus, hvor han selv støbte grunden, men fik andre til at bygge huset. Han har også selv drænet hele marken. I 1955 overtog jeg ejendommen. Vi lavede svinestalden om til kostald igen. Malkemaskiner var der og alt andet. Det var kun at lave stalden om. Syv køer og en griseso, men det gav jo ikke nok. Jeg kørte hver morgen for Nis Hansen. Han havde to mælketure og to vogne. Jeg kørte den ene – det gav en ekstra skilling. Jeg var oppe halv fem om morgenen for at få mælken med fra vores egne køer og startede mælketuren ved sekstiden. Ved ni-halv-

titiden var jeg hjemme igen. Om vinteren huggede jeg brænde og kørte roer ind til køerne. Der kunne godt gå en halv dag med at hugge den frosne jord af roekulen. Det hændte da også, at jeg tog mig en lur midt på dagen. Men man gik tidligt i seng, især om vinteren. Der var ikke meget med radio og fjernsyn dengang, men så læste man en hel del og spillede nogle spil med børnene. Om sommeren var der altid noget at lave ude omkring med roerne og haven. Børnene hjalp til. Det hændte, at man ikke fik helt så meget for en ko eller en gris, som man havde håbet – man havde aldrig for mange penge.«

Helmer og Martha Olsen, Ledøjevej 23, fortæller:

Helmer: »Jeg var på morelskud ude hos Peter Clausen i Herstedøster. Naboens karl kom og sagde til mig: – Peter Clausen er ikke hjemme, han har nogle skidegode moreller, skal vi ikke køre ud og stjæle nogle af dem? Vi kørte derud. Martha stod og kiggede ud af vinduet, hun var ikke mere end »1½ lort« høj – hun var lige kommet hjem fra hospitalet. Nå, der er Clausens nye pige, hende må vi over og hilse på, hun må have nogle moreller. – Du må ikke røre ved mig, du må ikke røre ved mig!, sagde Martha. – Hvorfor fanden må jeg ikke røre ved dig? – Nej, jeg har skarlagensfeber. Der var epidemi det år. Senere gik vi til bal sammen.«

Martha: »Helmer og jeg skulle ud at gå en søndag. I sjov siger vi til mine forældre: – Nu går vi over og køber smedens gamle hus. – Ja, gør I det, siger min mor. Huset havde stået tomt et halvt år. På vejen møder vi sønnen. –

Skal I ikke have solgt huset?, spørger jeg. – Joh, vil I købe det? – Ja, det kommer an på hvad det koster, sagde Helmer. – 14.000 kr. – Åh..., det gamle lort, det vil jeg ikke give 14.000 for. – 11.000, hvis du kan skaffe dem kontant. Vi gik og spekulerede lidt over det. Helmers morbroder satte sit hus i pant, således at vi kunne gå op i banken og få pengene.«

Helmer: »Men det var noget gammelt lort. Vi var grædefærdige. Der var møbler i huset, og da de først var ude ... Puh ha, var vi dog aldrig gået med til det. Nogle vægge var lerklinede med pileflet og halm. Det var næsten ikke til at rive ned. Vi skulle engang rive en lille væg ned. Så siger jeg: – Det puster jeg lige ned. Er du rigtig klog, vi havde nær aldrig fået væltet lortet.

Da vi flyttede herud, havde Erik nogle grise gående udenfor. Hold kæft et roderi der var. De havde også små grise. Jeg havde lige plantet en flot vin. Så en dag havde de der satans grise været inde og æde den. Nå, jeg måtte så til at spærre af. Der gik en uges tid, så havde de været inde og æde mine rødbeder. Vi havde ikke boet her ret længe. Jeg blev tosset. Op til Erik fór jeg: – De forpulede grise, nu har de kraftedeme været inde og æde mine rødbeder! Så siger Erik: – Hvor mange tønder skal du bruge? – Hold din kæft, sagde jeg. – Jeg gider ikke snakke mere med dig. Vi har haft det godt siden ...«

Martha: »Ænderne var sjove. Dem havde vi i starten ude i køkkenet i en skotøjsæske. Senere bar vi dem ned i gadekæret. De gik selv hjem om aftenen, indtil Erik begyndte at køre korn ind, så gik de op og åd oppe hos ham, og vi så dem ikke mere. Henad slagtetid

stillede vi oppe hos Erik: – Du har fem ænder af vores, som du har fodret på. – Ja skide med det, vi må finde fem, sagde han. Han ville aldrig have penge for det, de gik og åd.«

Helmer: »En af de katte vi har haft, fik vi af tante Ammy. Den lå på hendes sorte komfur og sov. Der hvor den skulle være hvid, var den sort. Jeg havde den med hjem i lommen fra Herstedvester i bussen. Da der var gået et par dage, blev den hvid, efter at den havde fået vasket sig ren. Jeg kan huske en vinter. Nej, hvor det sneede. Katten stod og miavede henne ved døren. Jeg gik hen og lukkede døren op, men så ville den ikke ud alligevel. Nå, tænkte jeg. Det er heller ikke et vejr at gå ud i, og lukkede døren igen. Lidt senere kom jeg på strømpefødder hen til døren for at gå ud og trådte lige op i kattens skidt. Oh, hvor jeg blev tosset. Jeg var hvidglødende af raseri. Uheldigvis var katten lige ved siden af. Jeg tog den i nakken, lukkede døren op og kylede den kraftedeme hen over en snedrive og ud på marken. Ja, det var helt sindssygt. Den døde otte år efter.

Anette havde et forklæde. En dag så jeg hende gå rundt i haven og plukke rosenknopper af og putte dem ned i lommen på forklædet. – Det må du sandelig ikke Anette, gå der og plukke rosenknopper af og fylde dem i lommen, så bliver mor da ked af det. – Ja, det skal jeg nok lade være med, sagde hun. Da jeg kom hjem næste dag, kom hun lige så stolt hen til mig: – Se far, jeg har ikke nogen i lommen. Det havde hun heller ikke, men så havde hun fået fyldt dukkevognen.«

Martha: »Thorvald med skægget. Han var rigtig hyggelig, et rigtigt landsbybillede, når han kom gående med sin sæk over skulderen

på vej hen til købmanden for at købe et par øller og brystsukker til ungerne. Han sad så på dækslet oven på købmandens mødding ude bag ved. Jeg kan lige så tydelig se ham endnu med sækken ved siden af – nyde sin øl. Solen skinnede altid dengang, synes jeg. Måske var det, fordi jeg selv var barn.

Helmer og jeg kørte brød ud, og når der var noget til overs, fik byens børn det. I et skab uden for huset havde vi et lille lager af småkager i poser. En dag så jeg et af byens børn snuppe en pose småkager fra skabet. Jeg blev både ked af det og ærgerlig og tænkte ved mig selv: Hvad gør du ... – nej det skal tages fra starten. Han løb nedenom, så jeg løb ud af huset råbende: – Kom her hen! Han løb stærkt uden at standse. Jeg bagefter. Dengang kunne jeg også løbe stærkt, så jeg nåede ham, fik fat i ham og sagde: – Hvad er det du gør, vil du være det bekendt, får I ikke så meget af Helmer? Drengen græd: – Joh, det gør vi, siger du det til min far? – Nej, hvis du lover mig aldrig at gøre det mere, så siger jeg det hverken til Helmer eller din far, så bliver det mellem os to. En aftale er en aftale. Og vi har været de bedste venner siden.«

Helmer: »Jeg havde en gammel Anglia. Den stod inde i Villys garage. Jeg kørte ikke ret meget i den, og når jeg endelig skulle starte, skulle den løbes igang. Landsbyens drenge spurgte: – Skal du ikke snart ud at køre? De vidste, at de fik en flødebolle hver for at løbe mig igang, der var tit mange til at skubbe.«

Jytte Sørensen, Ledøjevej 25, fortæller:

»Vi unge holdt til i »Den lille skrædders« hus, dvs. ikke i beboelseshuset, som hans

søster boede i, men i et slags udhus, hvor skrædderen havde sin systue, og hvor han også sov. Vi var ofte omkring 12 unge om aftenen. Der blev røget nogle cigaretter, spillet på harmonika og snakket. Det var hovedsageligt karlene fra gårdene, der samledes her.

Da jeg var omkring 17 år, stod jeg en dag ude ved vejen og spiste is sammen med min søster. John (som jeg senere blev gift med) kom kørende forbi på motorcykel. For sjov rakte jeg tommelfingeren ud. Han vendte motorcyklen, kom tilbage og spurgte, om jeg ville have en tur. Selvfølgelig ville jeg det. Min søster fik overladt min is. Køreturen blev lidt lang, da John gav sig til at vise mig Risbys omegn på motorcykel. Da vi kom tilbage, var isen delvis smeltet og spist af min søster.

Det hændte, at vi kørte ud til Thøgersen på motorcykel. Ud og ind mellem køerne. Underligt at han ikke blev vred – tværtimod stod han og sagde: – Velkommen, velkommen! Jeg sad forøvrigt sidelæns bag på motorcyklen. Et andet sted vi holdt til var ovre hos Henning (»Lynet«). Han var selvlært mekaniker, som han selv sagde: – Så ved man, hvad man kan. Som den eneste havde Henning sidevogn til sin motorcykel. En dag, da vi skulle til ildebrand i Ledøje, mistede jeg min pæne ring, jeg havde fået af John. Det var regnvejr den dag, og idet jeg stiger op i sidevognen og trækker regnstykket hen over, ryger ringen af, væk var den. Jeg fandt den aldrig siden. Motorcyklerne, som drengene kørte på, var af mærkerne NSU, Matchlen og et par stykker mere, som jeg ikke husker navnene på.

En søndag kom min tante på besøg. Køb-

mand Fürst-Hansen havde en meget god kakao, som min tante syntes godt om. Min søster og jeg blev sendt til købmanden. Min søster gik bag om, forbi hunden uden problemer, og bankede på. Fürst-Hansen var ikke hjemme. Da hun ville ud igen, spærrede hunden for hende ved porten. Vi fandt nu ud af, at hvis jeg gik over til Fürst-Hansens garage og bankede på, kunne vi få hunden til at komme dér, og ud kom min søster, ganske vist uden kakao«.

Vagn Andersen, Ledøjevej 1, fortæller:

»Skipper (min franske bulldog) havde sin morgentur, som han gik alene, og på sin vej

»Skipper«.

vækkede han alle schæferhundene i landsbyen. Man kunne altid høre, hvor langt han var nået. På vejen hjem gik han på fortovet af Ledøjevej, ind ad indkørslen til filmstudierne, hvorpå han igen lagde sig til at sove. Omkring 1986, da Risby blev kloakeret, gik det ikke så godt for Skipper. Hele to gange faldt han i udgravningerne, og da de var 4 meter dybe, var det umuligt for Skipper at komme op ved egen hjælp. Men med ihærdig søgen med lys og lygte blev Skipper fundet begge gange, dog godt indsolet i pladder ... Når Skipper trængte til luftforandring, gik han over til busstoppestedet og håbede på, at der kom nogle mennesker forbi, der skulle med bussen. Et par gange lykkedes det ham at komme med til Glostrup Station helt gratis på et lunt sæde godt tilbage i bussen. Desværre blev han varpet ud af bussen, hvorefter han havnede på Glostrup Politistation til senere afhentning.

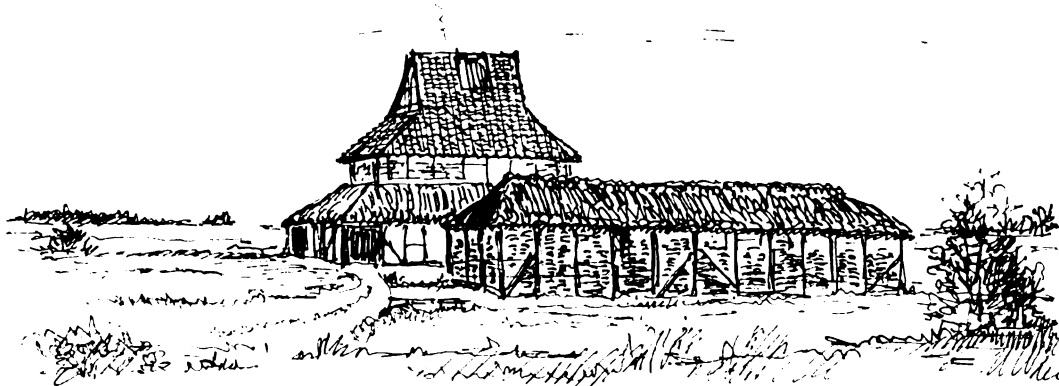
Da filmen om brygger Jacobsen skulle optages, havde de købt nogle høns med hane af Østbakkegård. Hanen galede af helvede til hver morgen. Kjær Lauersen, der lige var gået på pension, kunne ikke få lov at sove om morgenen. Han var temmelig sur. En dag møder jeg Kjær Lauersen nede i Vestcenteret i Albertslund. Kjær Lauersen spørger, om han må købe min hane. – Min Hane, sagde jeg, jeg har s'gu ingen hane. – Jo du har en hane. – Nej, jeg har ikke, sagde jeg. – Joh, filmfolkene siger, at hønsene er deres, men hanen er din.«

Risby teglværker og deres ejere

af Jytte Nielsen og Frits Beck Kristensen

Interessen for en nærmere undersøgelse af teglværkerne ved Risby blev vakt til live under Københavns Amtsmuseumsråds projekt »Det vilde Vest« i 1991-92. Her fortalte ældre borgere, at der havde været teglværk i Hedeenge nord for Risby. Da Risbygruppen blev dannet i efteråret 1992, var det derfor naturligt at tage fat på en undersøgelse af teglværkernes historie. Jytte Nielsen var tilknyttet »Det vilde Vest«, og fik herigennem kendskab til det sidst anlagte teglværk på Risby Mark. Frits Beck Kristensen var under udarbejdelse af et ejendomsregister på Lokalhistorisk Samling i Albertslund blevet opmærksom på et matrikelnummer i Hedeenge, som bar be-

tegnelsen »Risby Teglværk«. Da Risbygruppen blev dannet gik de to i gang med at udforske teglværkshistorien, og det kom der et frugtbart samarbejde ud af. Det lykkedes dem at finde spor af tre teglværker, som i perioden 1844-1919 var i drift på Risby Mark. I dag er der kun tre vandfyldte lergrave tilbage, som tegn på teglindustrien. De to forfattere delte arbejdet mellem sig således, at Jytte Nielsen skulle skrive historien om teglværkerne, og Frits Beck Kristensen lavede undersøgelser i Statens Arkiver. Her viste der sig imidlertid af være et overvældende materiale, så han påtog sig desuden at skrive om de to første teglværker, nemlig C. C. F. Otto's og Niels

Det første teglværk ved Risby. Rekonstruktion: Bo Skjoldager Nielsen.

Nielsens. Jytte Nielsen opsporede relevante meddelere, som bidrog med oplysninger og materiale af uvurderlig betydning for fortællingen om teglværkernes historie. Hun skrev desuden om Jens Lunds teglværk, der var det sidste på Risby Mark. Sammen foretog de interviews med meddelerne, og var med dem på de steder, hvor teglværkerne har ligget.

Ottos teglværk

Det først anlagte teglværk, nemlig Carl Christian Frederik Otto's, lå i Hedeenge på Risby Mark. En nøjagtig angivelse af stedet får vi ikke fra kilderne, men der er god grund til at tro, at det har været anlagt tæt på Risby Å. Set med vore øjne er beliggenheden ucentral, langt fra alfarvej. Men man er tæt ved tørven, leret, åens vand og sandet. Alle disse materialer, til brug ved fremstillingen af mursten, er tilstede i Hedeenge.

Otto var en foretagsom mand, som i forvejen ejede en teglstensfabrik på Vodroffgårds jorder på Frederiksberg. Han blev født den 12. januar 1815 i Adelgade 297 i København. Otto fik en uddannelse som billedhugger på Kunstakademiet og blev gift den 17. oktober 1838 med Jacobine Drewsen, født den 24. juni 1807 på Sct. Croix i Dansk Vestindien. Der var ingen børn i deres ægteskab.

Otto fremstillede mursten ved markbrænderier eller milebrændinger, og denne driftsform efterlader ikke spor i landskabet, da der ingen fast ovn bruges. I en industritælling fra 1872 angiver sognerådsformand og ejer af gården Albertslund, C. Alberti de Ramsault,

at Risby Teglværk er anlagt ca. 1844. Ved en intensiv forskning omkring dette årstal, er det ikke lykkedes at komme det nærmere end 1847, hvor Otto opgiver størrelsen af sin produktion til en industritælling. Men selvfølgelig er muligheden for, at han ikke har opgivet nogen produktion for de foregående år, jo tilstede.

Starten på Otto's virke i Risby må have været på lejet jord. For at skaffe sig jord til sine markbrænderier, tørveskæring til brændsel og lergravning til sine produkter, har Otto købt to jordlodder på Risby mark. Den ene jordlod hørte til et hus, matr. nr. 22, i Risby by og denne jordlod havde matr. nr. 20b. Jordstykket bestod af et stort og flere mindre stykker fordelt ud over marken og i Hedeenge.

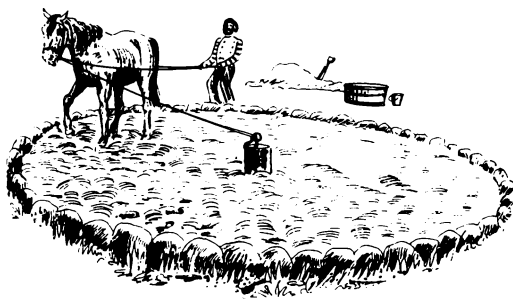
Ifølge købekontrakt af 19. maj 1849 bliver sælgeren boelsmand Svend Christensen boende i huset nr. 22 i Risby som Otto's avlsforvalter. Den stående gæld i huset overtages også. Svend Christensen's tid som Otto's avlsforvalter bliver imidlertid kun kort. Allerede året efter sælger Otto huset til arbejdsmand Hans Hansen i Risby og lader ham sørge for en udstykning eller adskillelse af hus og jordtilliggende. Tilbage ved huset er så kun en lille fæstegrund og en have. På samme måde køber Otto huset nr. 24a i Risby af boelsmand Peder Larsen, hvortil hører jord på Risby Mark. Det skete den 7. juli 1849. Han lader foretage en udstykning gennem Indenrigsministeriet og sælger derpå hus, have og fæstegrund tilbage til Peder Larsen. Peder Larsens hus får nu matr. nr. 24c efter udstykningen, mens Otto's jordstykker på marken

beholder det gamle matr. nr. 24a. Af matr.nr. 24a er i 1843 frasolgt 3 fag hus med grund ca. 203 kvadratalen.

Sådan foregik Otto's markbrænderier

Bedst var det at grave leret op i efteråret og lade det ligge og skørne, så eventuelle klumper blev smuldret af frosten i de såkaldte vintringsbede. Fra lergraven eller vintringsbedene blev leret kørt til æltning, der foregik i en såkaldt trosse, en cirkelformet fordybning i jorden med et tværsnit på ca. 5 meter, beklædt med sten eller træ. I midten af trossen stod en svær pæl, og ud fra denne spændtes en hest fast med et stykke tov. Hesten kunne nu kun bevæge sig inden for trossecirklen og blev så drevet rundt i leret, indtil æltningen på denne måde blev færdiggjort. Der kunne tilsættes sand efterhånden, hvis råleret var for fedt.

Herefter kom lertrilleren og stenstrygeren ind i billedet. Ad en rampe og med trillebør kørte lertrilleren den våde ler op på stenstrygerens bord. Strygeren tog to klumper ler og klaskede dem ned i den våde strygeform, der bestod af en træramme med plads til to mursten. Derpå glattede han overfladen med en pind og afsatte de rå sten på jorden, hvor de tørrede et par dage. Herefter var stenene tørre nok til at blive rejst på højkant, glattet af med en trækniv og efter nok et par dages tørring, sat i værkets tørreskur. Når stenene var tilstrækkeligt tørre, blev de omhyggeligt stablet op i store bunker – miler – med kvadratisk grundrids. Bunkerne var 3-4

Rekonstruktion af æltetrosse. Tegning: Henrik Bygholm (Gengivet fra Flemming Nielsen: Tegl i Nordjylland).

meter høje, idet der mellem hvert lag sten og i de lodrette fuger anbragtes et lag kulsmuld.

Når milen var færdig, tætnede man fugerne foroven og på siderne med vådt ler. Nede ved jorden var der udsparet vandrette, gennemgående fyrkanaler, og når man herfra fyrede med tørv og brænde, forplantede ilden sig efterhånden rundt i hele milen. Ved brændingens afslutning dækkede man milen med jord og sand, og stenene skulle så stå til afkøling.

Teglværket – en stor arbejdsplads

Det har ikke været et helt lille foretagende, Otto havde igang på Risby mark. Ikke færre end 16 mand samt en brændemester havde han beskæftiget i højsæsonen fra slutningen af maj til Michaeli dag den 29. september. Om vinteren lå værket stille på grund af faren for frostsprængning af de rå mursten. Industritællingen 1848 er en enestående hjælp til

forståelsen af Otto's virke i Risby. Otto fortæller her, at han og hans ansatte i året 1847 producerede 500.000 mursten, men i 1848 intet på grund af mangel på tilstrækkeligt mandskab. Vi kan se på en tilsvarende industritælling i 1848 fra Otto's fabrik på Vodroffgård, at her var antallet af arbejdere 22 mand og 7 daglejere. Det kan måske have været borgere/folk fra København eller Frederiksberg, som var fri for soldatertjeneste i treårs-krigen 1848-50.

Det bliver nævnt i tællingen for Risby, at murstensproduktionen er »nærmest anlagt for Den sjællandske Jernbane«. Antagelig er murstenene transporteret ad Hedeengvej til Glostrup eller Køgevejens (senere Tåstrup) station, og herfra med jernbanen videre til København, hvor der har været god afsætning for den slags produkter. En anden mulighed er, at stenene er brugt til byggeri langs med den nye jernbanestrækning København-Roskilde, som indviedes i 1847. Endelig kan den lokale afsætning ikke udelukkes.

Til brændingen af produktionen i året 1847 har Otto brugt 28 læster (857 hl.) stenkul og 200 læs tørv. Forbruget af ler var 32.000 kubikfod. Han har haft gode muligheder for at skaffe tørv til brænding af teglsten, idet der på Risby Mark ved Risby Å var forekomster af tørv. Også ved Store Vejleå ejede han tørveskær. Råleret på marken til murstensfabrikationen er af en fortrinlig kvalitet, som det udtrykkeligt nævnes i et af de gamle dokumenter.

Hvordan farven har været på de mursten, som blev fremstillet på Risby Mark, ved vi

ikke med sikkerhed. Men ved forskellige fund, som er blevet gjort af Risbygruppen, ser det ud som om der er blevet fremstillet både gule og røde sten. Den normale proces er, at det øverste del af lerlaget giver røde sten på grund af sit jernindhold, og længere nede giver leret gule sten på grund af et højere kalkindhold. Men også varmens intensitet har betydning for farven og for stenens holdbarhed.

I det lange løb kunne det ikke blive ved at gå med markbrændinger, da der var et stort spild af forvredne og dårligt brændte sten, ikke mindst fordi isoleringen, ved kun at klasse et forholdsvis tyndt lag ler uden på milerne, gav en for hurtig afkøling af stenene med et mindre godt resultat til følge. Kun inde i midten af milen kunne Otto forvente et godt resultat. Samtidigt voksede kravene til kvaliteten af stenene, så behovet for en rigtig teglovn steg for C. C. F. Otto. Med en teglovn kunne brændingen af murstenene, samt den meget vigtige langsomme afkøling, meget bedre styres. C. C. F. Otto gik igang med at opføre en teglovn ude i Hedeenge, og han fik nok også opført det meste af ovnen, men indhenteses så af sin skæbne. Det gik galt med økonomien for den driftige teglbrænder.

Otto's fortid på Vodroffgård

Den 15. august 1850 bliver Otto stævnet ved en forligelsesdomstol af en urtekræmmer E. B. Salomon fra København for et beløb af 6.000 rigsbankdaler. Der aftales, at Otto betaler et afdrag på 250 rigsbankdaler pr. halv-

»Lille Vodroffsgård«. Ottos virksomhed lå i bygningen til venstre. Foto i Det kongelige Bibliotek.

år for tiden fremover. Er det krigen med slesvig-holstenerne 1848-50, der ødelægger hans forretning? Hvis det er sådan, at han benytter sig af arbejdskraft fra Lippe-De tmold i Tyskland, som var nogle meget benyttede sæsonarbejdere indenfor teglværksindustrien, så har disse selvfølgelig ikke kunnet benyttes under krigshandlingerne. Var det den lokale befolkning, så har den bedste og stærkeste arbejdskraft været indkaldt i hæren. Dertil kommer, at afsætningen af hans pro-

dukter nok har været vanskelig på grund af krigen.

For at komme bag om hans store gæld og baggrunden for den, er vi nødt til at skue tilbage i tiden til 1840. På dette tidspunkt træffer vi C. C. F. Otto som ejer af en stampe- og fajancemølle opsat i gården nr. 77, bag Børsen i København. 1842 låner han 1000 rigsbankdaler af en brandmester Blichfeldt og giver sikkerhed for pengene i »den mig tilhørende og imellem Lille- og Store Vodroffgård

beliggende stampe- og fajancemølle, med dertil hørende leræltmaskine og 2 stenbrændeovne samt i 4 heste og 1 vogn samt 1 gumpekærre«.

Otto har lejet sig ind på et stykke engjord på ca. 1.250 m², hvor »han må opføre sine skure og bygninger til sit fabriksbrug«, som der står i lejekontrakten med kancelliråd Wolff, ejer af Vodroffgård. Gården lå ved Sct. Jørgens Sø ved København, men på Frederiksberg-siden. Han kalder sin fabrik for »forsøget ved Vodroffgård«.

Otto får kompagnoner

Et par gange må Otto indgå forlig om betalingen af nogle varer, bl.a. om noget pibeler med urtekræmmer Salomon. Til trods for disse forlig i retten med urtekræmmeren, indgår de to en interessantskabskontrakt den 15. september 1843. Det ser ud til, at kompagniskabet mellem Otto og Salomon samt fabrikkens drift forløber fint, for afdrag og renter på Blichfeldts udlån til Otto bliver betalt punkligt indtil august 1847, hvor der stadig skyldes 550 rigsbankdaler. Disse bliver overtaget af E. B. Salomon.

I 1846 indgår Otto yderligere en interessantskabskontrakt med den senere ejer af Hakkemose Teglværk i Høje Tåstrup, nemlig J. P. Langgård. Kontrakten drejer sig om murstensproduktion udenfor Otto's egen fabrik. Dette samarbejde slutter i 1848. Industritællingen i 1848 for Vodroffgård fortæller om en driftig forretning. Der er f.eks. fremstillet 2 millioner fliser, antikke tagsten, dekorationer til husfacader, etruskiske vaser, kruk-

ker, dunke og mange andre ting. Desuden har han en dampmaskine til at trække leræltmaskinen, drejebænke, leskeværk, valse – og kulmølle og vandpumpe. Der er virkelig gang i sagerne! Ved siden af denne beskæftigelse har Otto et udsalg på Gråbrødretorv matr. nr. 103 i København. Herfra sælger han lervarer fra sin fabrikation ved Sct. Jørgens Sø. Billedhuggeri er her også. I dag er stueetagen indrettet som »Restaurant Sporvejen«.

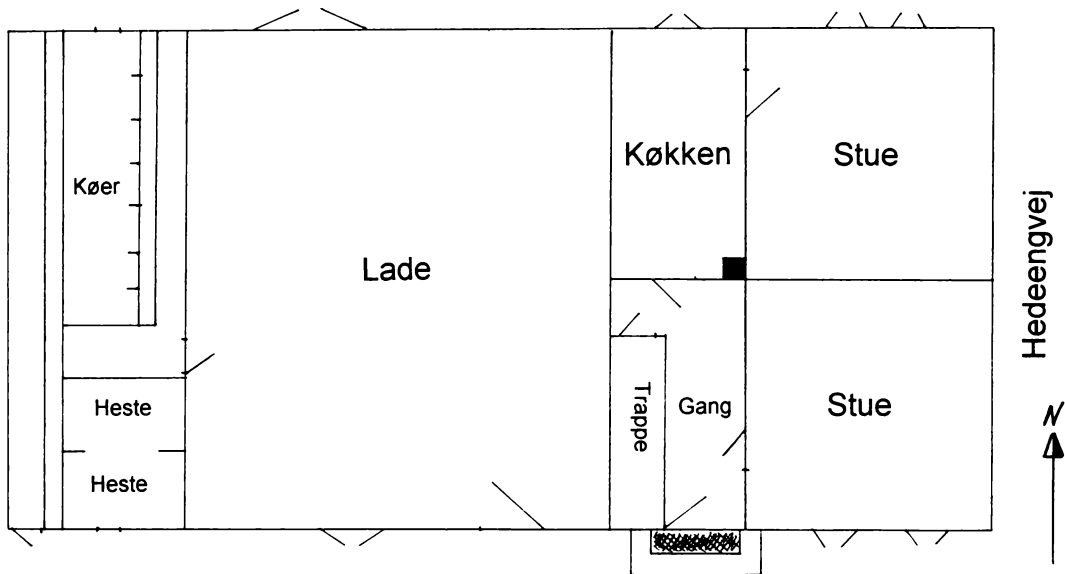
Opbruddet fra Vodroffgård

I 1849 møder Kongens foged op på Lille Vodroffgård, da terracottabrænder Otto ikke kan betale afdrag på sin gæld. Otto er ikke tilstede, men af en arbejdsmand Jens Jørgensen får fogden at vide, at en i foråret opført ny hovedbygning for 14 dage siden er nedrevet og materialerne transporteret til Risby, hvor Otto ejer en murstensfabrik. Hans familie bor i København.

Hvad får Otto til at tage så drastisk et skridt, at flytte fra sin fabrik? Er det ønsket om at sidde på egen jord kombineret med, at Den sjællandske Jernbane er anlagt i 1847? Det åbner i hvertfald for nogle muligheder for nem transport, at jernbanen kan fragte murstenene til København, og i industritællingen 1848 skriver Otto som tidligere nævnt, at værket i Risby er »nærmest anlagt for Den sjællandske Jernbane«.

Otto bygger i Risby

Vi vender nu tilbage til Risby og Otto's teglværk der.

Otto's ejendom på Hedeengvej, tegnet efter oplysninger af Niels Thøgersen, der boede i huset omkring 1960. I den vestlige del (til venstre), hvor der senere var lade og stald, havde Otto sin terracotta-værksted.

På den jord, som Otto i maj og juli måneder købte i Risby, opfører han nu et hus på hovedgrunden, nemlig matr.nr. 20b. Det er den jord, som lossepladsbakken på Hedeengvej ligger på i dag. Materialerne fra Vodroffgård er fragtet til Risby først i august måned 1849 og er straks indgået i byggeriet. Tømmeret til dette hus skal have været af pommerisk fyr og i målene 30x30cm og iøvrigt var huset opbygget i en blanding af bindingsværk og helmur. Huset var ikke typisk for egnens øvrige byggeri og skilte sig bl.a. ud herfra ved sit meget høje kælderfundament og tagets højde.

Allerede den 7. december samme år bliver bygningen takseret til brandforsikring, selv-

om der mangler lidt arbejde ved bygningerne. Denne forsikring giver et godt indblik i husenes størrelse og indretning. Den lyder sådan:

Terracottafabrikant C. C. F. Otto's sted på marken

a) *En hovedbygning med gavlene til øster og vester, 14 fag lang og 6 fag dyb, af mur – og bindingsværk med tegltag, indrettet med en indgang til en forstue, hvormed 2 værelser med 2 colonneovne, 1 køkken med skorsten – og menageindretning samt 1 spisekammer. Endvidere en afdeling til værksted for lerarbejder. Fra forstuen en opgang ad en trappe til loftet, hvorpå er*

et panelet værelse. Under de 6 fag af bygningen er en stensat kælder, der er indrettet til 3 kamre og 1 vaskekælder, hvori en komfurindretning og en indmuret kobberkedel på 3/4 tønne. Overalt i bygningen er bræddeloft, brædde – og lergulve, tapetserede og kalkede vægge, engelske vinduer samt fyldinge og glatte døre. Denne bygning mangler udvendig pud-sning og står for en mindre del endnu under arbejde.

- b) En vestre bygning, 6 fag lang og 4 fag dyb, af mur – og bindingsværk med stråtag, indrettet til stald med tilbehør for 4 heste og 6 køer samt skærelø.*
- c) En halvtagsbygning af forrige bygningsmåde, som er og til søndre ende af litra b, og er indrettet alene til skærelø.*

Otto har altså indrettet et lerværksted i hovedbygningen og kort efter må han have indrettet en pottemagerovn, som ses af en senere beskrivelse. I en industritælling for 1849, udfyldt i begyndelsen af 1850, skriver Otto, at hans fabrik i Risby er et arkitektonisk lerbrænderi og da fabrikken endnu ikke er i drift, kan han ikke opgive antallet af arbejdere. Det er altså meningen, at Otto vil fortsætte sin terracottaproduktion i Risby. Da der heller ikke er opgivet nogen murstensproduktion for dette år, har denne også ligget stille. Han har dog sit landbrug på ca. 18 tønner land til at give nogen indtægt.

Den 1. februar 1850 ses Otto og hustru flyttet ind i deres nyopførte ejendom på Risby Mark. De har en svensk tjenestepige boende hos sig. I anledning af krigen mod slesvig-

holstenerne udskrives en krigsskat til næringsdrivende, og Otto slipper ikke fri her, selvom hans økonomi ikke er for god. Han må betale 10 rigsbankdaler i 1851.

Kongens Foged banker på

Gennem de ca. 10 år, Otto har virket som teglbrænder, har han været gennem en del forlig om sin gæld, flest til sin interessantskabskompagnon E. B. Salomon, men nu har Salomon mistet tålmodigheden og gør krav på sine penge. Det er også ham, der har flest penge tilgode. Ikke mindre end 6.000 rigsbankdaler. En formidabel sum på den tid sammenlignet med, at hans gård senere sælges for 2.200 rigsbankdaler. Otto's samlede gæld er på omkring 10.000 rigsbankdaler. Den 19. maj 1851 møder Kongens foged op hos teglbrænderen og gør ejendommens værdi op, og 11. juni samme år bliver værdien atter gjort op. Da nogle genstande er med i den ene opgørelse og ikke i den anden, har jeg valgt at slå dem sammen til een opgørelse. Den lyder sådan i uddrag:

1.

- a) En bygning 28 alen lang, 13³/₄ alen dyb, opført af mur- og bindingsværk med teglhængt heltag, indrettet til en beboelseslejlighed, bestående af forstue, 2 værelser og køkken med koge- og stegeindretning, vask, bord og tinrækker. I værelserne 2 jerncolonneovne samt dele af huset indrettet til teglbrænderi, hvori en rund brændeovn med 6 fyrhuller, en lerpresse-maskine og en smedeesse med bælg.*

- b) En staldbygning 12 alen lang og 9 alen dyb af mur- og bindingsværk med stråtag, indrettet til stald til 10 kreaturer.
- c) En nedfalden ufuldendt bygning til tørreskur.
- d) En bygning med teglhalvtag og uden vægge, inddelt i 5 spærfag, hvorpå er anbragt et lerslemmingskar med en derfra udløbende trærende.
- e) En halvtagsbygning af mur- og bindingsværk med trætag, opført ved den østre ende af stuebygningen, indrettet til materielhus.
- f) Ejendommens jorder

Den samlede ejendom med jorder bliver vurderet til 4.500 rigsbankdaler.

2.

En dampmaskine på 2 hestes kraft med svinghjul og rør samt kedel, ca. 2.000 råsten, en del ubrændte faskinrør, noget til dels forarbejdet ler, 7 træskovle, 2 spader, en kasse træforme, en del gl. jern, en del værktøj, en gl. trappestige og 2 stiger, 3 ildragere og 1 ildskuffe, en jernmukkert, 2 jernragere, en spade, et hundehus, en slibe- sten, en jerngryde på ca. 1½ tønne, en jernmøggreb, 9 spær, 44 utilhugne granstolper, en plov, ca. 67 alen 4« fyrretømmer.

3.

Indbo: I dagligstuen: Et dobbelt fyrretræs klædeskab, et fyrretræs sengested, 2 bøgetræs rørstole, 2 do. stole med betræk, en skrivepult af fyrretræ, et bord med porcelænplade. I køkkenet: En jernkedel, en

jernstegepande, 2 jerngryder, 5 forskellige tallerkener. Endvidere forefandtes i dagligstuen en sofa af mahognifarve, en plydsstol af do. og 2 dyner, 1 lang hovedpude og en træpude, hvilke rekvisitors hustru forklarede, at udpantning var sket for kongelige skatter, og som rekvirenten samtykkede i måtte blive solgt til dækning af disse.

Det er rimeligt at antage, at Otto har transporteret en del af disse opgivne ting fra sin virksomhed ved Sct. Jørgens Sø og ud til Risby. I hvertfald har dampmaskinen den samme trækraft som på Vodroffgård. Forøvrigt er det ret interessant, at Otto har en dampmaskine her på teglværket i Risby allerede i 1851 og på Lille Vodroffgård i 1848. I Richard Willerslevs bog, *Studier i dansk industrihistorie 1850-80*, skriver han, at det første værk, der indførte dampkraft, synes at være G. F. Dithmers teglværk i Helsingør, som ifølge industritællingen 1871/72 skal have anskaffet maskinen i 1855, og i 1855-tællingen er han da også den eneste, der angiver mekanisk kraft. Det kan ikke siges med bestemthed, om dampmaskinen har været i brug i Risby, men da der i boopgørelsen er opgivet faskinrør, er de vel lavet på hans lerpresseværk med dampmaskinen som trækraft. Det er imidlertid helt sikkert, at C. C. F. Otto har haft den i brug på Lille Vodroffgård. Det fortæller industritællingen 1848 med al tydelighed.

Tvangsauktionen

I fortsættelse af vurderingsforretningen indsættes en annonce i Den Berlingske Politi-

ske- og Avertissementstidende. Annoncen oplyser om, at der afholdes auktion over matr. nr. 20b og 22 samt matr. nr. 24a af Risby. Den nævner bygninger og inventar samt størrelsen på jorderne. Første auktion blev afholdt 12. juni 1851 på Københavns Amts søndre Birkekammer i København, men da ingen var mødte, blev auktionen udsat til 26. juni 1851. Anden auktion blev afholdt samme sted, men heller ikke denne gang var nogen mødt op, så auktionen blev udsat til en 3. auktion på selve ejendommen. Tredje auktion afholdtes den 10. juli 1851 på Risby Mark. Ejendommen blev opråbt for vurderingssummen 4.600 rigsbankdaler. Kun et enkelt bud blev afgivet. Det lød på 1.000 rigsbankdaler og blev afgivet af husejer Otto Christensen på Vridsløselille mark. Da dette

var det højeste og eneste bud, blev auktionen udsat til en 4. auktion den 24. juli, på ejendommen.

Ved fjerde auktion blev budt 1.700 rigsbankdaler af indsidder Svend Christensen i Vridsløsemagle, men han blev overbudt af urtekræmmer E. B. Salomon med et bud på 2.000 rigsbankdaler og Salomon forlangte derefter auktionen udsat til en 5. auktion. Den femte og sidste auktion afholdtes 28. august 1851 hos teglbrænder Otto på Risby mark. Urtekræmmer Salomon havde fået tegnet et kort over ejendommen, som han betalte med 13 rigsbankdaler. Disse penge ville han have godtgjort af køberen. De sidst betalte skatter og afgifter ville han også have betaling for. Ejendommen blev opråbt for 2.000 rigsbankdaler og efter bud og overbud blev den solgt for 2.200 rigsbankdaler. Køberen var udlægshaveren selv, urtekræmmer E. B. Salomon.

C. C. F. Otto er nu ude af Risby's historie og vi ved ikke meget om, hvordan det siden gik ham. Nytårsaften 1851 opholder han sig i Tølløse og i august 1852 er han i Slesvig som assistent på Webers fabrik, men har i sinde at rejse til Nordamerika. Dog skal han endnu i marts 1853 være på samme fabrik. Otto må være død inden 1863, for da hans kone i dette årstal flytter ind på Vartov Hospital, omtales hun som enke. Hun bor der til sin død i 1875 og begravnes på Assistens Kirkegård i København.

Huset der blev flyttet fra Vodroffsvej til Risby Mark. Billedet er taget i 1950'erne. Foto: Niels Thøgersen.

Annoncen i Berlingske Tidende, 1851, hvor auktionen over Otto's ejendom i Risby bekendtgøres. ►

Torsdagen den 28de August førkl. Kl. 12 Mid-
dag, bliver ifølge Forlig og Udlæg ved 5te og
sidste Auction optraadt for absolut at
bortfælges:

**Teglbrænder og Terracottafabrikant
C. C. F. Ottos Eiendom paa Niis-
by Mark under Kjøbenhavns Amts søndre
Dirt,**

bestaaende af Jordlodderne Matr. Nr. 20 B. og
Nr. 22, skyldsat for Hartkorn 1 Td. 4 Skpr. 1 $\frac{1}{4}$
Alb. og Nr. 24 A. skyldsat for Hartkorn 4 Skpr.
2 Alb., af Areal 18 $\frac{1}{2}$ Td. Land, med Bygninger,
Teglværk, Pottemageri med Døn, Presjevært
og Dampmaskine, saa og Inventarium, Fabrikata,
Eed og Afgrøde.

Auctionen afholdes paa Eiendommen. Jordlod-
derne, som ville blive optraadte særskilte, ere af ud-
mærket Dvalitet og indeholde rigelig Leer til
Teglbrænding og Pottemagerarbeide. Bygningerne
ere nye. Af Kjøbesummen forlanges kun
udbetalt 1000 Rbd., Resten kan afdra-
ges i 10 Aar. Ved 4de Auction er ifkun budt
2000 Rbd. for den samlede Eiendom.

Conditioner, Adkomstbreve, Burderingsforretning,
hvoreved Eiendommen er ansat til 4600 Rbd., samt
Kort, ligge til Eftersyn hos Landsoverretsprocurator
Nyholm, Gammeltorv Nr. 98.

Niels Nielsens teglværk

Blot en måned efter auktionen, den 25. september 1851, bliver Otto's ejendom overdraget til en møllersvend ved navn *Niels Nielsen* for den samme sum, som E.B.Salomon købte den for. Prisen er 2.200 rigsbankdaler, men som Salomon udtrykker det »har vi arrangeret os med hinanden under opgørelse af andet mellemværende«. Hvad dette mellemværende er, opgives ikke, men der oprettes en pantobligation på 2.500 rigsbankdaler. Niels Nielsen, den nye teglbrænder, er fra Kværkeby ved Ringsted, født 10. oktober 1826 som søn af jordbruger Niels Jørgensen og hustru Martha Hansdatter. Han er ungkarl og møllersvend og med den baggrund i bagagen, forlader han sin stilling som maskinmøllersvend ved Islev Mølle i Rødovre og overtager sin nye ejendom i Risby. Samme år, den 16. november, gifter han sig med Maren Hansdatter fra Husum i Brønshøj sogn. Maren Hansdatter er født 17. september 1823 som datter af husejer Hans Christensen og hustru Dorthe Jensdatter. Ægteparret indretter sig straks i deres nyerhvervelse og får deres udkomme her som jordbrugere og teglstensfabrikanter helt ind i næste århundrede.

I året 1852 tager Niels Nielsen nogle initiativer med hensyn til teglværket. Han lejer tre små englodder i Hedeenge af tre husmænd i Risby, Peder Pedersen, Rasmus Sørensen og Hans Larsen. Disse tre englodder har matr. nr. 17, 18b og 27 og ligger ved siden af hinanden op til Risby Å. De er hver på omtrent en halv tønde land. Til gengæld udle-

jer han til de samme husmænd to englodder i Hedeenge længere op mod Ballerupvejen og et stykke agerjord beliggende tæt ved Risby. Der bliver oprettet lejekontrakter på hvert enkelt jordstykke og lejeretten skal gælde i 50 år. Disse udlejninger har nu mere karakter af mageskifter, for i kontrakterne står, at hvis lejeren ønsker det, skal ejeren lade jordstykket fraskille sin ejendom.

Allerede før Niels Nielsen officielt har fået papir på lejeretten af disse tre jordlodder, må C. C. F. Otto have haft en aftale med husmændene på de samme lodder. Som det senere skal fortælles, udlejer Niels Nielsen brugsretten til teglværket på disse tre englodder allerede den 6. juli 1852, og da han erhverver sin ejendom den 25. september 1851, har han indenfor denne tid reelt kun ca. to måneder til at opbygge den store teglovn og tørreladen i. Det synes ikke muligt. Yderligere efterlader Otto sig 9 spær, og det er lige netop, hvad der skal bruges til 8 spærfag af teglværkets tag, som aflæses af en senere brandtaksation. Dertil også 44 utilhugne granstolper og ca. 67 alen 4 tommers fyrretømmer, foruden 2.000 rå sten. Af auktionsdokumenterne af 1851 fremgår det desuden, at køberen skal respektere de lejekontrakter, som muligvis bliver indgåede og såfremt de træder i kraft for det indeværende halvår. Meget tyder derfor på, at Otto har været langt fremme med bygningen af teglovnen og tørreladen på disse 3 små englodder i Hedeenge.

Som før nævnt bliver teglværket udlejet den 6. juli 1852. Det sker til en teglbrænder og muremester Frederik Larsen fra Hjorte-

spring. Murermesteren lejer teglværket med alle redskaber til at fabrikere mursten, og ligeledes har han lov at benytte græsningen, samt at pløje, tilså og indhøste 6 englodder i samme mose. Af disse 6 englodder lå de 3 englodder lidt nord for den nuværende Orchidevej og de 3 andre ved foden af lossepladsbakken på Hedeengvej ned til Risby Å. Dog forbeholder Niels Nielsen sig at måtte grave tørv på den ene af englodderne. Ud over dette lejer murermesteren et værelse med kakkelovn, fælles køkken, et stort lokale i samme hus med potteovn, to lokaler i kælderen og det halve af loftsrummet. I ejendommen på Hedeengvej får han desuden anvist plads til to heste, en ko og en vogn.

For hver tusind stykker mursten, murermesteren brænder i enten teglovnen eller potteovnen, skal han betale Niels Nielsen 2 rigsbankdaler, dog ikke for det, der er gået i stykker, når det tages ud af ovnen. Han må tage det ler og sand, han skal bruge fra Hedeenge, og han må ikke sælge ikke brændte genstande, og ikke anlægge noget andet værk, som kan skade Niels Nielsens teglværk. Af alt dette regner Niels Nielsen med at have en indtægt på mindst 300 rigsbankdaler om året.

Til gengæld har Niels Nielsen også nogle forpligtelser. Han skal bl.a. hvert forår være behjælpelig med to heste til at få pumpet vandet op af lergraven, hvoraf der bliver taget ler. Kontrakten skal løbe i 10 år, men kan opsiges fra lejerens side med 1 års varsel.

Denne lejekontrakt holder ikke engang et år, for allerede den 20. april 1853 skriver Mu-

termester Frederik Larsen under på, at lejekontrakten er ophævet. For denne tjeneste får han udbetalt 100 rigsbankdaler samt lov at beholde nogle sengeklæder, som han har modtaget af fjerhandler Hans Peter Nielsen, en bror til Niels Nielsen. Derimod skal han efterlade alle de mursten, som til dato befinder sig ved teglværket.

Noget kunne tyde på, at Niels Nielsen nu selv har fået lyst til at drive teglværket, for den 31. juli 1853 er han fadder i Herstedvester Kirke til en søn af teglbrænder Ole Olsen og hustru Caroline Christiane Rasmussen i Risby, den samme familie, som i en folketælling 1855 ses indlogeret hos Niels Nielsen og hustru på Hedeengvej. Det var skik, at teglbrænderen boede fast hos ejeren af et teglværk.

Lysere tider

Det går også nu mod lysere tider for teglbrænderiet, for murermestrene var tit i bekneb for mursten i tiden efter treårskrigen 1848-50 på grund af det store byggeri både på land og i by. På landet var man ved at udskifte tavlene på huse og gårde med det betydeligt stærkere materiale, som murstene er, og nogle gårde blev opført helt i mursten. Samtidig krævede byggeriet i brokvartererne i København, efter den store koleraepidemi i 1853, meget store mængder mursten.

Den 7. februar 1854 bliver den lille familie forøget med en søn, som bliver døbt Jørgen Nielsen. Han overtager senere ejendommen på Hedeengvej efter sine forældre. 15. marts 1854 låner Niels Nielsen 3.500 rigsbankdaler

af sin bror, fjerhandler Hans Peter Nielsen, med garanti for pengene i jorder og bygninger. Dette store beløb skal vel bruges til en investering i teglværksdriften. Det er tydeligt, at der er stor optimisme for fremtiden. Af samme grund beder Niels Nielsen brandforsikringen om at vurdere hans teglværk til ændring af forsikringen, men også fordi han har ladet sine bygninger forandre på ejendommen på Hedeengvej. Af forsikringens indhold skal her kun nævnes selve teglværket. Den lyder sådan:

År 1854, den 4. september, er foretaget følgende taksation til forandret indtegnning under brandforsikringen, nemlig: Teglblænder Niels Nielsens sted forsikret for rigsbankdaler 2.000, betænker forandret og forbedret således:

På marken i nord for stedet en teglovn, opført af rå sten og indrettet til brænding af 60.000 stk. på en gang; dens mure er af tykkelse 2½ til 3 alen og 14½ alens længde og 13½ alens dybde, med 4 fyrkanaler, hvortil riste og døre af jern; over ovnen er et tegl-

hængt tagværk i 8 fag, i hvilket er en dobbelt lem i rygningen og en lem på hver af siderne; træværket i dette tagværk er 4 alen og 8 tommer over ovnudmundingen og om hele ovnen er en omgang i bygning af mur- og bindingsværk med stråtag i 38 stolpefag. Denne ovn med alt dens tilhørende, vurderes i det hele til 2.760 rigsbankdaler. Ikke tilforn forsikret.

Sønden for sidste er en åben tørrelade af tømmer og brædder med stråtag, 11 fag i længden og 4 fag i dybde. Vurderes á fag 30 rigsbankdaler = 330 rigsbankdaler.

Det er en teglovn af anseelige dimensioner, der her er tale om, en såkaldt højovn. En ovn, der kan brænde 60.000 mursten af gangen, hører til en af de pænt store ovne på den tid. Almindeligvis kunne en ovn af rå sten holde i 30 år. I sommerens løb kunne Niels Nielsen regne med at få 10 brændinger udført, hvis alt gik som det skulle. Mellem hver brænding måtte der ventes på, at stenene afkøledes, og her udnyttede man fordelene ved de meget tykke mure. Isoleringen var perfekt

Rekonstrueret tegning af Niels Nielsens teglværk. Tegningen til venstre viser værket set fra syd. Ved at åbne de to gavlemme og lemme i rygningen, kunne man komme af med røg og varme fra ovnen. Tagstenene var ikke understrøget og man havde undladt rygsten på tagryggen, så en del af røgen kunne komme ud gennem selve taget. Tegning: Bo Skjoldager Nielsen.

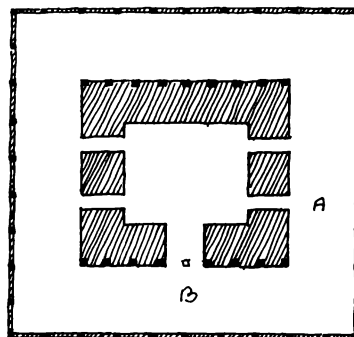
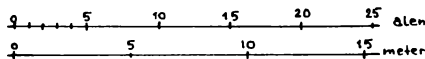
og brændingerne gav nogle fine mursten til forskel fra den mere primitive milebrænding.

Iøvrigt stabledes stenene sådan, at der var luft imellem dem og derfor træk fra det ene fyrhul i muren til det andet fyrhul i den modsatte mur. Tilsidst dækkedes stenene til øverst oppe i ovnen med ler og sand og køreindgangen i muren blev muret til. Nu kunne brændingen begynde. De første døgn foregik smøgningen, det vil sige, at der blev holdt en lav varmegrad, ca. 120 grader. På den måde drev man vand og plantedele ud af stenene. Derefter blev varmen sat op og man gik fra at fyre med tørv og brænde, til kul. Hele brændingen varede 6 døgn. Forbruget af tørv til brændingen har været 84.000 stk. til 60.000 stk. mursten og kulforbruget 2½ tøn-
de pr. 1.000 sten. Afkølingen tog også en uges tid og regnes tiden med lerens gravning, æltning, formning og lufttørring med, skal der lægges endnu en uge til. Altså ca. tre uger, før man stod med en mursten i hånden.

Teglbrænderens opgave var ansvarsfuld og vanskelig. Han vurderede brændingens forløb på røgen, på ildens farve og på sætningen i dæklaget, indtil flammerne stod op af toppen. Om sommeren kan Niels Nielsen have haft nogle sæsonarbejdere fra Lippe-Detmold i Tyskland hos sig foruden lokale folk. Ty-skerne blev aflønnet med penge, dels med naturalier såsom brændevin, kaffe, gule ærter og flæsk. De kan nemt have boet i den omgang, ovnen var forsynet med. Her kan brændslet til opfyringen i ovnen også have været opbevaret.

I februar 1855 bor der 10 mennesker i ejendommen på Hedeengvej, nemlig Niels Nielsen og hustru og deres to børn samt teglbrænder Ole Olsen med hustru og tre børn. Den tiende er en tjenestekarl fra Led-øje.

Der har været fyldt op. Det kan undre, hvor den dampmaskine blev af, som var med i auktionsboet efter C. C. F. Otto. Den kunne da have gjort god nytte på Niels Nielsens teglværk, men han har tilsyneladende foretrukket at drive teglværket på gammeldags maner ved håndstrygning af teglstenene. En dygtig håndstryger kunne fremstille 4.000 sten på en dag.

NORD

Grundplan af Niels Nielsens teglværk. A: Fyrhul. B: Køreindgang. Bygningen nederst er en tørrelade. Tegning: Bo Skjoldager Nielsen.

Måske får vi forklaringen på spørgsmålet ved at se på en retssag, som Niels Nielsen anlægger den 30. marts 1864 mod en forhenværende møllermester P.Svane, tidligere Islev Mølle. Niels Nielsen anklager denne møllermester for at have solgt en dampmaskine som gammelt jern, en maskine, som er blevet efterladt af Niels Nielsen i Islev mølle i året 1851. Altså da Niels Nielsen havde købt ejendommen på Risby Mark. Han forlanger 70 rigsdaler i erstatning og 26 rigsdaler 5 mark som tilgodehavende løn. Til gengæld kræver møllermesteren 24 rigsdaler i leje for 8 års opbevaring. Sagen ender med, at Niels Nielsen får 70 rigsdaler i erstatning for dampmaskinen, mens løntilgodehavendet bliver afvist. Da han ikke har fået lov at efterlade dampmaskinen hos møllermesteren, må han betale ham en leje af 24 rigsdaler.

September måned 1867 ændrer Niels Nielsen brandforsikringen på sine bygninger på Hedeengvej, men ikke på teglovnen og tørreladen. Samme måned 1867 anmoder teglbrænderen om et lån i Østifternes Kreditforening. Der bliver sendt to vurderingsmænd til hans ejendom og de får 1½ dag til at gå med en særdeles grundig gennemgang af ejendommen. Ganske kort skal nævnes nogle uddrag af denne vurdering:

Jorderne består af 20 forskellige, særskilt beliggende parceller, som dog drives samlede efter en driftsplan. Gårdspladsen er uden brolægning, en træsat brønd er ved vestre ende af stuehuset i forfalden ubrugelig stand. Sønden for gården er en lille frugt- og urtehøve, indhegnet med tjørnehæk og indehol-

dende nogle ældre og yngre frugttræer samt rodfrugt og køkkensager.

Bygningerne er i en slet vedligeholdelsesstand – til en nødvendig hovedreparation på samme anslås en udgift af 300 rigsdaler.

Fra et teglværk tæt ved stedet på lejegrund, som drives af ejeren, tilføres en del af-fald som gødningsmiddel.

Niels Nielsens murstens-transporter

Den tids veje skal ikke have været rare at færdes på. Vejene har været opkørte efterår og vinter og bestod i nogle tilfælde kun af to farbare hjulspor. Hedeengvej har åbenbart ikke været nogen undtagelse, for i marts måned 1869 klager Niels Nielsen over vejen fra Risby til udflytteren ud ad teglbrænderiet til. Sognerådet opfordrer brugerne til selv at reparere vejen, men det har teglbrænderen ikke villet lade sig nøje med. I 1873 bliver der holdt et åstedsmøde, hvor det fastslås, at vejen til teglværket er en privat sag. Niels Nielsens færdsel med mursten har vel også sat sig sine spor i vejen.

Der bliver atter afholdt en industritælling i 1872, og i denne får vi et lille indblik i teglbrænderiet i Hedeenge. Niels Nielsen beskæftiger 4 faste arbejdere og 3 sæsonarbejdere, og det er formodentlig lokale folk. Desværre er der ikke opgivet noget om produktionstal eller om forbruget af materialer og brændsel, men for første gang ser vi navnet Risby Teglværk nævnt.

Sidst på året i 1873 er Niels Nielsen blevet valgt ind i sognerådet, men der bliver indgi-

I 1994 opdagede dette afsnits forfattere et cirkelformet område med markant anderledes vegetation, netop omkring det sted, hvor Niels Niensens teglværk har ligget. Måske er det stedet hvor æltetrossen lå. Nogle få meter vest for stedet fandtes ved prøvegravning i 1994 en mængde aske og slagger i 30-40 cm's dybde. Længere nede lå rester af mislykkede og for hårdt brændte mursten. Foto: Frits Beck Kristensen.

vet nogle protester fra Herstedøster sogn, og man bliver enige om at foretage valg i det nye år til et nyt medlem istedet for Niels Nielsen. Man fortæller ikke om årsagen til omvalget.

Teglværket ses i brug i 1898, og endnu i 1902 benævnes Niels Nielsen som teglbrænder. Men de samlede indtægter for landbrug og teglbrænderi er små. Niels Niensens hustru har været syg i mange år og dette må have påvirket indtægterne. Hustruen dør den 12. april 1901 og 10. februar 1907 dør den gamle teglbrænder. De bliver begge begravet på Herstedvester kirkegård. Niels Nielsen bliver

ved sin død nævnt som forhenværende teglbrænder på Risby Mark. og alt tyder på, at teglværket er nedlagt.

Generationsskifte

Ejendommen på Hedeengvej bliver nu overtaget og videreført af den ældste søn Jørgen Nielsen efter overenskomst med hans søskende. Hans yngre broder Thorvald Valdemar Nielsen bliver boende hos ham som medhjælper. Sammen driver de landbruget indtil 1924, hvor Jørgen Nielsen sælger sin

gård til landmand Axel Petersen. I betingelserne for købet indgås den aftale med køberen, at brødreparret gratis og livsvarigt bliver boende i den lejlighed i stuehusets nordøstre ende, hvori de nu bor. Desuden får de adgang til fælles køkken, et loftsværelse og et kælderrum samt en plads i ladebygningen. Udenfor lejligheden får brødrene et stykke jord til hønssegård samt et større stykke jord på omkring 1000 m². Jørgen Nielsen dør i 1927, og i 1929 skriver Thorvald Valdemar Nielsen under på, at han afskriver sig retten til den aftægt, som blev indgået ved Jørgen Niensens salg til Axel Petersen. Han bliver imidlertid boende i huset på Hedeengvej til sin død i 1953. I 1954 sælger Axel Petersen til landmand Niels Thøgersen og denne lader indrette en losseplads på sin ejendom ved Hedeengvej, hvilken ejendom senere overtages af kommunen. I to omgange, nemlig i 1977 og 1982, bliver ejendommen med losseplads overtaget af Vestskoven. Det gamle teglværkshus, som det blev kaldt, er nedrevet, men der kan endnu ses rester af haven og dens beplantning. Lossepladsbakken fungerer idag som et yndet udsigtsmål for skovens besøgende.

Lunds Teglværk

Jens Ernst Lund blev født 26. juni 1850 i Karlebo.³³ Han kom fra Frydenlund Teglværk ved Trørød, hvor han var forpagter. Værket havde en årsproduktion på 2,5 millioner mursten. Frydenlund var blevet nedlagt fra udgangen af 1908, og familien Lund flyttede først til København og senere til Ballerup,

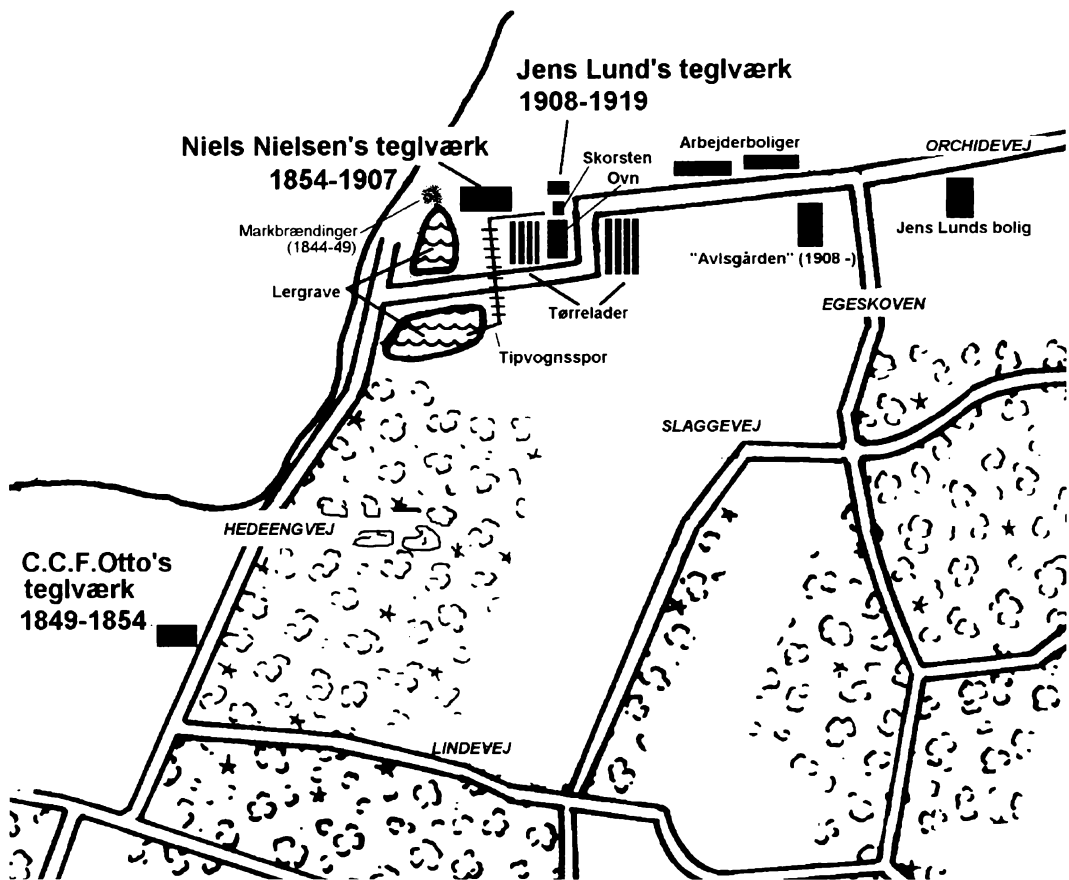
hvor de boede, indtil deres hus i Risby var bygget færdigt.

Lund havde nemlig planer om at opføre et nyt teglværk på Hedeenge på Risby Mark. I tidsskriftet »Lerindustrien« blev det bekendtgjort, at Jens Lund mellem Risby og Ledøje havde opkøbt forskellige arealer, ialt ca. 25 tdr. land, for at anlægge et større teglværk.³⁴

Teglværksejer *Niels Nielsen* var død i 1907, 81 år gammel. Den 25. januar 1908 købte Lund to grunde, matr. nr. 3b og 4c på auktion. Lund havde tidligere – i 1905 – forsøgt at købe dem.³⁵ Han må allerede dengang have vidst, at der her var godt, stenfrit ferskvandsler. For det var på disse grunde, Gl. Risbygårds, at Lund havde til hensigt at opføre et teglværk.

Senere i 1908 købte Lund mere jord i området, dels for at kunne anlægge en vej igennem Harrestrup Mose, tidligere kaldet Haraldsmindemosen, til Ballerupvejen, dels til at bygge sin egen bolig på. Jorden til boligen blev her udstykket fra Lerbækgården. Endelig købte han jordlodder ved Risby Å, for at kunne grave efter ler. På skødet til en af lodderne, som tilhørte enken på Bousagergård, *Kirstine Larsen*, stod der, at »på jordstykket må der ikke graves mere grus eller sand end fornødent gøres til brug ved opførelsen af et teglværk på jordstykket, eller på det der i nærheden beliggende jordstykke«.

Anders Larsen har fortalt, at Jens Lund købte arealerne til teglværket, da jernbanen mellem Jyllinge og København var projekteret. Banen skulle gå tæt forbi teglværket, og det er derfor tænkeligt, at Lund købte jorderne, fordi han regnede med at kunne sende

Skematisk oversigt over teglværkernes beliggenhed nord for Risby. De enkelte bygninger er dog ikke nødvendigvis placeret helt som de var i virkeligheden. Kort: Henning Sørensen, på basis af grundkort tegnet af Jenny Back Kristensen, Danmarks Naturfredningsforening.

murstenene med toget. Desværre for Lund blev baneprojektet ikke til noget, og det skulle vise sig at være et problem at få stenene kørt væk, fordi vejene mod Risby og Ballerup var mudrede.

I 1910 var første del af værket færdigt. Det var beregnet til en produktion på 1,5 million sten³⁶ – altså mindre end det teglværk som

Lund kom fra, men væsentlig større end de tidligere værker på Risby Mark. Fra 1910 boede familien Lund på ejendommen den nuværende Orchidevej nr. 137. Huset var ret stort. I stueetagen var der 5 værelser, køkken og trappeopgang og i tagetagen yderligere to værelser. I et udhus var der vaskerum, brænderum og retirede. Lund var nødt til at optage

lån for at klare jordopkøbene og finansiere byggeriet af teglværket. Som pant for lånet stillede han grunden på Orchidevej 1.

Sammen med teglværket blev der også opført en række boliger for værkets arbejdere. I forsikringsbetingelserne for Lunds ejendom kan man bl.a. læse, at der i den første arbejderbolig, nærmest Ballerupvejen, er fire værelser og køkken til én familie, samt to enkelte værelser. Samtidig med arbejderboligen forsikrede Lund et materialeskur, en hestestald og tre midlertidige halvtage til tørring af mursten. Anders Larsen har fortalt, at der var en »meget lille, firkantet, midlertidig ovn«. Ovnlågen lå lige overfor den første arbejderbolig, så teglbrænder Morten Nielsen bare skulle over vejen for at passe ovnen. Den midlertidige ovn blev brugt til at brænde de sten, selve teglværket blev opført af.

For at løse det føromtalte problem med at transportere de færdige mursten væk, købte Lund et stykke jord ved Harrestrup Mose, og lavede der en privat vej, den nuværende Orchidevej, over engene ud til Ballerupvejen på 6,30 m bredde indbefattet grøfterne. Ejerne af de jorder, den passerede, gav med deres underskrifter behørig tilladelse til færdse-
len.

Senere overtog Lund også grunden matr. nr. 27b i Ledøje, og Lund lagde, som Hans Nielsen fortalte,³⁸ åen gennem et rør, så han på den måde kunne køre over åen. Men desværre – Lund kunne ikke få vandet til at løbe igennem røret. Røret kom hurtigt væk, og derefter forsøgte Jens Lund med en træstamme, men den holdt kun nogle få år, så der

blev ikke kørt mange sten over åen. På Ledøje-grunden gravede Lund et par år røddler til røde mursten. Der blev ikke gravet så dybt, da det var et problem at holde vandet væk fra lergraven.

I juli 1909 optræder en *Peter Lund* som forvalter på teglværket i forbindelse med låneoptagelse. Det må være Jens Lunds ældste søn, der på dette tidspunkt er 22 år og ansat på værket. Peter Lund var som 19-årig på skole i Sverige, på »Forsöksteglbruket« i Svedala, hvor han sandsynligvis har lært teglbrænderfaget. Senere rejste han iøvrigt til Amerika.

I forbindelse med optagelse af et nyt lån i 1909 får vi at vide, at der på teglværket nu findes dampmaskine, strygemaskine, afskærrerborde samt 24.000 stk »bræddelapper«, som bruges til at sætte rå mursten på. Senere i 1909 byggede Lund en teglovn, der var bygget sammen med skorstenen. Maskinhuset bestod af to maskinrum og et halvtag til strygemaskinen.³⁹ På hver side af ovn, skorsten og maskinhus opførte Lund to lange tørrelader af træstolper uden vægge og med heltag.

Ovnen

Kernen i teglværket var ovnen. Den var 44 meter lang og 13 meter bred. Skorsten og maskineri lå nord for ovnen, og den var opført af »flammede« sten, dvs. røddler og blåler blandet sammen. Skorstenen var 35 meter høj og bygget af røde mursten. Ovnen var en ringovn, eller rettere en langovn, fordi den var rektangulær. Princippet i en ringovn er, at stenene kører rundt, og at der hele tiden er ild et

eller andet sted i ovnen. Ovnen havde to låger mod nord ved siden af hinanden. En til ind-sætning af rå sten, og en til udtagning af færdigbrændte sten, som Anders Larsen sagde. Stenene blev stablet ind i ovnen i et kammer, og et papirstykke sat op, hvorefter man murede det til. Ovnen blev nu varmet lidt op for at få det sidste vand ud af stenene. Det tog 2-3 dage, hvorefter der blev fyret kraftigt i en uge, men ikke mere end 1050°, for ellers boblede stenene op og blev grønne. Dette kaldte man overbrændte sten. Det var van-

skeligt at fyre op til den rette temperatur, og i en uge skulle der fyres ca. hvert 20. minut hele døgnet rundt. De drevne teglbrændere lærte at få en »nøglesøvn« ind i mellem. Efter de høje varmegrader skulle ovnen og stenene afkøles, og det tog en 4-5 dage. Endelig kunne de færdigbrændte mursten tages ud af den anden låge. Man satte hele tiden sten ind af den ene låge, og tog brændte sten ud af den anden.

De brændte mursten blev sat i stakke udenfor ovnlågen. Herefter blev stenene kørt med

Lunds teglværk med medarbejderne opstillet til fotografering. En del af arbejderne var udlændinge, f.eks. Thomas og Anna, der står i bageste række til venstre. Hesten tilhørte teglværket, men det har ikke kunne opklares, hvem rytteren er. Billedet er måske fra 1915-20 og sandsynligvis efter Lunds død i 1916. Foto udlånt af Michang Olsen, Ballerup.

firspands-hestevogn ud til byggepladserne. Hvis de skulle med toget fra Ballerup station, kørte de ad Orchidevej, ud til ballerupvejen, med 6 vogne ad gangen og 2-4 heste foran hver vogn. Det var det antal vogne, der passede til at fylde en jernbanevogn, som Hans Nielsen sagde. Stenene blev kastet fire ad gangen til den person der stod på vognen.

I 1911 giver kreditforeningspapirer et indblik i inventaret på Lunds ejendom. Her er bl.a.: En vandsnegl med tilhørende hesteomgang, to tipvogne og en drejeskive, fem arbejdsfjedervogne, en enspændervogn, en stiv arbejdsvogn, en ponyvogn, en charabanc, fire jernharver, fire plove, en hesterive, en tromle, en hakkelsesmaskine, en slåmaskine, foruden fem heste, nemlig tre jyske vallakker, to brune jyske hopper og en rød ko. Vi kan altså se, at Lund har dyrket en del marker ved siden af teglværket.

En ny arbejderbolig er opført omkring 1913, vest for den første, hvor den optages i brandforsikringen. I huset er der plads til to familier. Desuden er der opført et udhus, der fungerer som vaske- og brændeskur, mellem de to arbejderhuse, og 7 nye tørrelader er også kommet til. Den nyeste arbejderbolig lå øst for tørreladerne. Huset var ca. 5×18 meter, og man trådte fra lejlighederne lige ud på vejen.

Da Jens Lund havde bygget første arbejderbolig, materialeskuret, hestestalden, sin egen bolig (Orchidevej 1), ovnen, skorstenen, maskinhusene, 12 tørrelader på ialt 700 meters længde, endnu en arbejderbolig og udhuset, kunne han rive den midlertidige ovn og de først byggede tørrelader ned. Det har

været i 1913, hvor Anders Larsen kan huske, at den lille ovn ikke røg mere. Produktionen af mursten må være gået i vejret i disse år.

Arbejderne var sædvanligvis svenskere, der var her på sæsonarbejde. Den polske familie (fra den tyske del af Polen) hed Anna og Thomas. De boede i den nyeste arbejderbolig, og ifølge Svend Autrup var Anna og Thomas tyskere og boede senere i Risby. Anna og Thomas spiste alle de hunde og katte, de kunne komme i nærheden af. Også ifølge Hanne Larsen, serverede Anna og Thomas kat for hendes forældre, og de talte aldrig med dem efter den dag. Ejner Jensen kunne huske, at Thomas løb efter en kat ude ved teglværket.

Lergravene

Leret til murstensproduktionen blev hentet i de to sydligste lergrave omkring Risby Å. I et hjørne af lergraven var der en vandsnegl, der blev trukket ved hjælp af en hesteomgang. Sneglen førte vandet over i åen gennem en rende, inden man begyndte at grave ler med skovl og spade. Leret blev skovlet op i en tipvogn, som kørte på skinner. Tipvognen blev trukket af en hest, der kørte den over til den nordlige del af teglværkets ovn. Anders Larsen kan huske, at sneglen stod flere steder, også i den midterste lergrav, og at de gravede ler på begge sider af nuværende Orchidevej. Anders Larsen husker også tipvognene: *»Jens Lund kørte kun med én tipvogn og én hest ad gangen. Om søndagen legede vi børn med tipvognene. Vi trak dem op ad bakken, og så hoppede vi ned i dem og kørte i fuld fart*

Lergraven er idag en idyllisk sø i Vestskoven. Foto: Jytte Nielsen.

ned ad bakken. Men det skete, at vognen røg af sporet, og så var det bare med at komme væk! Vi måtte selvfølgelig ikke lege med tipvognene, da det ikke var helt ufarligt, men teglbrænder Morten Nielsen boede jo heldigvis langt væk, ovre ved Møllen.»

Morten Niensens barnebarn Viggo Nielsen har fortalt, at når svenskerne fra teglværket gik til købmanden i Ledøje, købte de brændevin og drak sig fulde. På hjemvejen ville de tæve teglbrænderen. Han anskaffede sig derfor en hund, som hed »Pas på«. Da svenskerne så en dag var på vej hjem fra købmanden, flåede hunden tøjet af dem, og fra det tidspunkt kunne Morten Nielsen være i fred.

Anders Larsen oplyste, at tipvognen kom op ved den østlige side af lergraven. I dag kan man se en smal, tilgroet opkørsel inde i skoven ved søbredden. Skinnerne krydsede Orchidevejen, og på venstre side af vejen var der strygeborde, hvor Anna og Thomas lavede håndstrøgne sten. Tipvognen vippede leret lidt før strygebordene, og så blev det kørt det sidste stykke med trillebør. Leret blev æltet i en trosse, dvs. et ælteapparat der bestod af en rund kasse nede i jorden med en bom henover, påspændt to store jernhjul. Hjulene gik nede i leret, og en hest trak det rundt. Thomas klaskede bagefter leret ned i en form, og Anna bar de håndstrøgne sten ud i tørreladerne.

Man kørte skiftevis tipvognen til området med de håndstrøgne sten og til området med maskinstenene. Når der blev kørt til maskinstenene, kørte man imellem tørreladerne og hen til maskinhuset ved ovnen. Her var der også et ælteapparat. Ælteapparatet stod på en opfyldning, men den mand, der betjente den, stod i et hul. Ælteapparatet lå i forlængelse af maskinhuset og bestod af to valser og en snegl, hvor man skovlede leret ned imellem. Leret blev nu æltet, og derefter sneglet ind til strygemaskinen, hvor leret blev ført op, og skåret af med en streng. De rå maskinsten blev herefter sat i tørreladerne.

Begyndelsen til enden

Risby Teglværk blev altså i Lunds tid bygget op til at være en anseelig virksomhed, eller som Anders Larsen sagde: – Det var en stor historie derude, det var i hvert fald en mægtig stor ovn, efter sådan et teglværk at være. Fra 1915 er det dog slut med Lunds ekspansion. Tidsskriftet »Lerindustrien« skriver i april 1915: *»... efter langvarige forhandlinger er det nu formentlig lykkedes for teglværkernes vedkommende at komme til en rationel ordning, idet der under navn af A/S Teglværkernes Centrankontor er dannet et fælles salgskontor for langt den største del af de i det storkøbenhavnske marked interesserede teglværker«.*

Sammenslutningen bestod af 33 teglværker, blandt andre Hedehus Teglværk, Frederiksholms Teglværk og Risby Teglværk. Også Tølløse Teglværk er med. Det var her til, at C. C. F. Otto flyttede i en kort periode

efter sin konkurs på Risby Mark i 1851. Kort tid efter, at teglværks-sammenslutningen er en realitet, udsteder Lund fuldmagt til Frederiksholm Teglværk, hvor han overdrager retten til at »foretage enhver disposition, som A/S måtte anse passende, såvel med hensyn til den daglige drift, som i alle øvrige forhold«.

Lund har sikkert på dette tidspunkt ikke følt sig rask, og han dør da også 7 måneder senere, i november 1916 – 66 år gammel. Familien var på det tidspunkt flyttet til København, hvor den nu boede i Absalonsgade. Begravelsen på Vestre Kirkegård blev betalt af Frederiksholms Tegl- og Kalkværker.

Frederiksholm Teglværker A/S driver nu Risby Teglværk videre indtil 1. oktober 1918. Indberetningerne til Arbejds- og Fabrikstilsynet tegner et par år efter et billede af produktionsforholdene af værket i Risby: »Antal arbejdere: 10 mand og 1 kvinde, ikke medregnet fast formand, kontorpersonale, bude og kuske«. Og året efter, »antal arbejdere 6 mand«. Forbruget af udenlandsk brændsel i 1917 udgjorde 20 tons. På værket anvendes to trosser (æltømøller), en murstensmaskine til mekanisk kraft og en langovn. Værket er i drift fra 12. maj til 2. september. Anders Larsen fortalte, »at efter det tidspunkt var det svært at få tørret stenene, men de kunne godt brænde i ovnen indtil jul«.

Produktionen er i 1917 kun på 44.000 »flammede« maskinsten, men til gengæld er der et lager fra det tidligere års produktion på over 400.000. I 1917 sælges 443.000 sten, som har en salgsværdi på 14.619 kr. Året efter, i 1918, produceres der lidt over 1 mill.

»flammede« maskinsten, og 29.000 håndstrøgne sten. Salget er oppe på 671.000, så muligvis har en del byggearbejder været sat i stå p.g.a. krigen. Da Lund startede værket, forventede han, som før nævnt, at kunne sælge 1,5 mill. mursten om året.

Teglværket forsvinder

Efter 1919 registreres slet ikke nogen produktion hos Arbejds- og Fabrikstilsynet, og ejendommen på Risby Mark går på tvangsauktion i 1921. Efter Lunds død i 1916 har der verseret en indviklet skiftesag. Hans enke, *Peternille Amalie Julie Louise Lund*,

kaldet Amalie, vil gerne afhænde teglværket, så hun kan sidde i uskiftet bo. Men hun kan ikke få det solgt og kan derfor ikke »vedgå arv og gæld«. Indtil 1921 står Lund som den formelle ejer af Risby Teglværk, men A/S Frederiksholms Teglværker er »brugere«. Først i 1921 er skiftesagen slut, og ender med at A/S Frederiksholms Teglværker køber Risby Teglværk ved tvangsauktionen for 25.000 kr. Der var ikke andre, der bød på ejendommen.

Ifølge brev til forsikringsselskabet i 1922 er Risby Teglværks ovn, skorsten, maskinhus og tørrelader delvis fjernet eller ude af brug. Som Viggo Nielsen fortalte: »Når vi løb til

Den ene af de to arbejderboliger, som den så ud kort før nedrivningen i 1980. Foto: Arne Jensen.

Ballerup, stod skorstenen frit i et par år«. Året efter sælges teglværket til en gårdbestyrer fra Ballerup, *Evald Engelbrecht*, der i skødet må skrive under på, at han og efterfølgende ejere »forpligter sig til ingensinde at drive teglværksvirksomhed på de solgte ejendomme«. Engelbrecht udstykker ejendommen, ifølge et rids udfærdiget af landinspektør Schmidt i 1922, og der opstår tre selvstændige landbrug. Efter Jens Lunds død boede der på Orchidevej to familier, nemlig teglværkets forvalter *Jensen*, der i 1920 blev omtalt som bestyrer, samt *P. Hansen*. Begge boede i huset indtil 1921.

Herefter begyndte sporene efter det gamle teglværk så småt at blive udslettet. Skorstenen blev væltet i 1924, og den væltede mod syd ifølge Anders Larsen. Arbejderne ville have, at teglværksejer Jens Lunds flag skulle sættes i lynaflederen i skorstenens top, men de turde ikke selv kravle derop. Det turde imidlertid Anders Larsen, og det fik han en bajer for. Han havde tidligere været deroppe sammen med en kammerat, hvor de sad med benene nede i hullet. Lysvidden var ca. 1,25 meter. Da mureren i 1908 byggede skorstenen, stillede han sig øverst oppe, hvorefter han drak en bajer, men det følte Anders Larsen nu ingen trang til, da han var deroppe! Svend Austrups mor var ude at se, at skorstenen blev væltet. Som Autrup sagde: – Det var en stor begivenhed.

Anders Larsen var selv med et par dage i 1924 til at rydde op efter nedlæggelsen af teglværket. Murstenene, der var brændt i stykker, blev kørt hen i den nyeste lergrav. De hele mursten kørte han til en tom byggegrund

i det gamle Herlev. Efter nedlæggelsen af teglværket, badede børnene i den nyeste lergrav, der ikke var så dyb. I den midterste lergrav druknede i 1921 en karl fra Østbakkegård, og derefter blev det helt forbudt at bade i lergravene, fortalte Svend Autrup.

Midt i 1960'erne gravede John Andersen fra Egebjerg Teglværk i Ballerup blåler i den nyeste lergrav i 2-3 år. Det blev brugt til gule sten, for de havde opbrugt det blåler, der var i deres egne lergrave i Ballerup. Der blev sat ramper op, og de brugte bulldozer med læssegab. Men leret måtte køres med lastbil ad Hedeengvej over Risby, for Orchidevej var privat vej.

Omkring 1982 blev den nyeste lergrav renset op af Vestskovens ansatte, på grund af tilgroning, og ved samme lejlighed blev der ryddet op, hvor Orchidegården og Rideskolen havde ligget. Albertslund Rideklubs hal blev flyttet sidst i 1970'erne til Gl. Landevej. Ved oprensning af lergravene fandt man både tipvogne og skinner – og det rene blåler.

Avlsgården til teglværket blev i 1923 solgt til en husmand Carl Larsen, iøvrigt Anders Larsens bror. Carl Larsen boede der indtil 1952, hvor orchidegartner Ejnar Kristensen fra Kastrupgård købte stedet. Han havde efter krigen været i Amerika og kom hjem med ca. 200 orchideer. Inden han købte den gamle forfaldne tidligere avlsgård til teglværket, gik hans far rundt om den nyeste lergrav og sagde: – Her kunne der blive nogle meget flotte orchideer med det iltede vand fra lergravene. Man måtte nemlig ikke bruge vandværksvand til blomstervanding. Derfor blev der lagt rør fra lergravene til drivhusene.

Med tiden fik Ejnar Kristensen bygget ca. 2 tdr. land drivhuse, men da den gamle, stærkt ombyggede avlsgård brændte i 1961, byggede han et stort, flot glashus, hvorfra han flyttede i 1974. Herefter boede der en skovfoged, og huset blev revet ned i begyndelsen af 1980'erne.

Orchidevej fik sit navn i begyndelsen af 1950'erne. Tidligere blev vejen kaldt Hedeengvej, Teglværksvej, Mosevej eller Strandvejen. Ejnar Kristensen søgte Herstedernes Kommune om lov til at kalde vejen Orchidevej, og der blev sat et skilt op.

Ved teglværket var der altid meget bart og blæsende, som Anders Larsen fortalte. Rækken af popler blev plantet i begyndelsen af

1950'erne af Ejnar Kristensen. Den største poppel er fra teglværkets tid og er ca. 4,40 meter i omkreds, og dermed Albertslunds største træ.

I 1923 boede Peter Tækkemand i arbejderhuset indtil deres hus på Ballerupvejen var bygget færdigt, som sønnen Ejnar Jensen har fortalte. Arbejderboligerne blev overtaget af Frederik Engelbrecht og senere af Kristoffer Nielsen. I 1925 købte Niels Albert Jensen arbejderhusene, og brugte det østlige hus til stuehus, og det vestlige hus til stald og lade, fortalte en af døtrene, Inga Mathisen. – Da vi var børn, samlede vi hele, halve og kvarte mursten sammen i en bunke på hjørnet, hvor skorstenen havde stået. Det var utroligt, hvor

Huset der i dag ligger på Orchidevej nr. 1 var Jens Lunds egen bolig. Foto: Jytte Nielsen.

mange mursten der var i det stykke jord, hvor ovnen havde ligget, og hvor skorstenen var væltet. Svend Autrup huskede også de mange sten i jorden, og han kunne ikke forstå, hvordan jord med så mange mursten, kunne brødføde en familie.

Første maj 1955 købte Arne Jensen stedet, og i 1981 var begge arbejderhuse revet ned. Arne Jensen har pløjet mange stolper op fra tørreladerne, og han har set mange stolpehuller i jorden. I hans jord var der stadig mange mursten, selv om det var 25 år siden, at teglværket var blevet nedlagt. Helt ned i en meters dybde var der stadig sten. Røde, gule og »flammede« sten, hele, halve og et tykt lag stenpulver. Mange sten var igennem tiderne frosset i stykker. Fundamentet til skorstenen har Arne Jensen slået i stykker, for hver kvadratmeter skulle jo dyrkes. Murbrokkerne blev kørt ned i alle hullerne på Hedeengevej

og Orchidevej. De største huller kunne tage et helt læs brokker.

I dag er de tre lergrave de eneste synlige spor efter teglværksindustrien ved Risby. Det eneste hus, der er tilbage fra teglværkets tid, er teglværksejer Jens Lunds bolig, der dog er ombygget efter en brand i 1969. Der er dog også andre spor i området, men de er svære at få øje på, hvis man ikke præcist ved, hvor teglværket har ligget.

Det er – med én undtagelse – ikke lykkedes at finde huse, som man med sikkerhed ved er opført af sten fra Risbys teglværker. Men Henning Jensen, der bor i Harrestrup, har fortalt at hans bedstefar, Niels Peter Jensen (kaldet »Peter Harrestrup«) var kusk på teglværket. Efter at værket var nedlagt, kørte han fejlbrændte sten på trillebør til Harrestrup. Og dem brugte han i ejendommen som endnu i dag ligger på Harrestrupvej nr. 158.

Risby-studierne

af Svend Ole Nielsen

I begyndelsen af 1960 havde Peer Guldbrandsen arbejdet som filminstruktør i 6 år. Siden sin debut i 1954 med *Succeskomponisten* havde han instrueret 6 film for filmselskabet Palladium og 5 for Saga. Filmene var hovedsageligt den type folkelige underholdningsfilm, som blev rasket ned af anmelderne, men blev godt modtaget af et større publikum. Guldbrandsen kunne således se tilbage på flere år som succesfuld filminstruktør, ihvertfald hvad angår solgte billetter. Og blandt filmproducenterne var han især kendt som manden, der aldrig havde instrueret en film, der ikke gav overskud. I de sidste år af 1950'erne havde han i stigende grad følt, at det var ham, der måtte gøre arbejdet, mens det var andre, der tjente pengene. Han begyndte derfor at arbejde med planer om at danne sit eget produktionsselskab og indrette egne filmstudier. Det ville også give ham friere tøjler til at indspille de film, som han selv havde lyst til at skabe.

I sommeren 1959 havde Guldbrandsen udarbejdet ideen til en ny film med titlen *Skibet er ladet med*. Det skulle være en farce omkring en piratsender, som den daværende radio Mercur i Øresund, der finansieredes ved at sende radioreklamer ind over Sjælland. Guldbrandsen ville denne gang selv stå som både producent og instruktør. Han ville leje sig ind på et filmatelier for at optage filmen

der, men en løbende kontrakt som instruktør for Saga forhindrede ham foreløbig i at gå videre med planerne. Hele vinteren 1959-60 var han på udkig efter egnede lokaler til sit eget filmatelier, samtidig med at han gjorde sin sidste film for Saga færdig, med titlen *Kvindelist og kærlighed*.

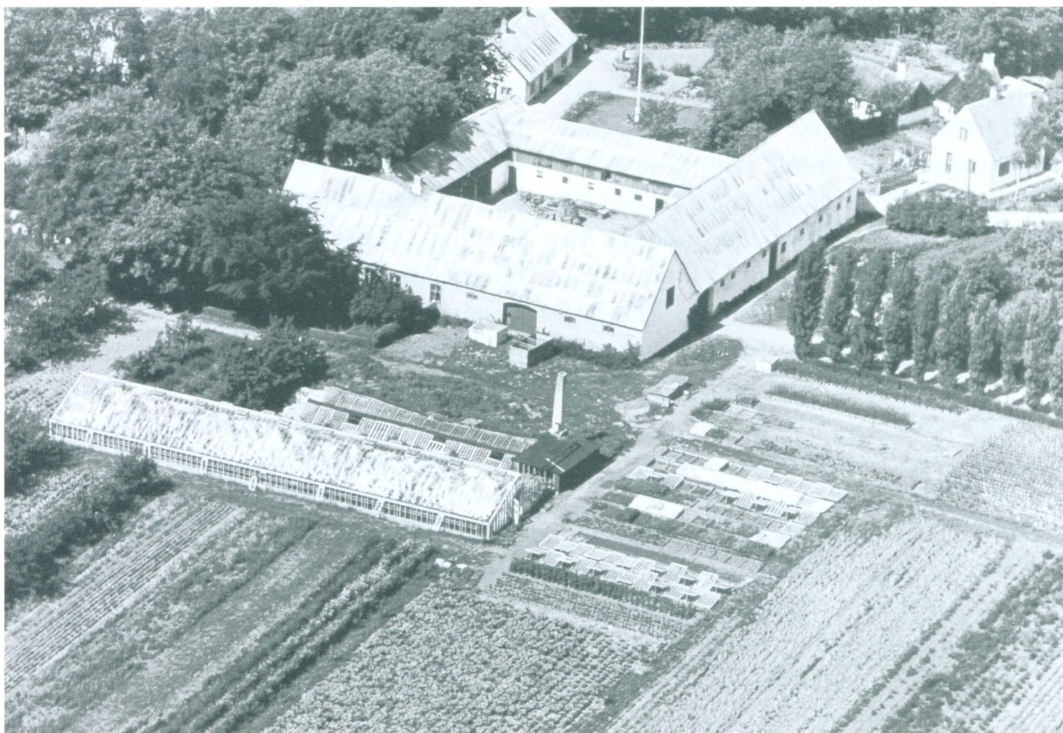
Guldbrandsen havde i første omgang set på en gammel jernbanestation ved Kalvehave på Sydsjælland med 7 tdr. land jernbanetræræn, en remise og 6 garager til rutebiler. Det kunne blive anvendeligt som filmstudie, men det lå for langt væk fra København, mente han. Det gjorde Ny Risbygård til gengæld ikke, og da Guldbrandsen i slutningen af februar måned 1960 i avisen så, at gården var annonceret til salg, aftalte han straks med ejeren, snedkermester H.J. Larsen fra Vesterbro, at komme ud og se på gården. Var Peer Guldbrandsen i tvivl om erhvervelsen af gården, der efterhånden var noget forfalden, så var hans kone Svea det ikke, og derved blev det. Gården blev købt for ca. 165.000 kr. og familien flyttede ind på gården den 11. april umiddelbart efter købet.

Risby bliver filmby

Ny Risbygård var i begyndelsen af dette århundrede et traditionelt drevet landbrug med et jordtilliggende på omkring 100 tdr.

land. Siden blev der solgt meget af denne jord fra og det var især til gartnere, der erhvervede sig mindre lodder. Da Guldbrandsen overtog ejendommen fra snedkermester Larsen, var der kun ca. 17 tdr. land tilbage. Allerede den 20. april kom der håndværkere til den firelængede gård for at foretage de ombygninger, som var nødvendige for at komme igang med det filmprojekt, som Peer Guldbrandsen nu i omkring et årstid havde ventet på at starte. I forbindelse med købet af gården skulle Guldbrandsen have løst to

presserende problemer i løbet af kort tid. Han skulle for det første fremskaffe midler til finansiering af gårdens ombygning til filmstudio, og det ville blive en bekostelig affære, fordi det materiel, der skulle anskaffes til filmproduktion var meget dyrt. Derefter skulle han hurtigst muligt i gang med optagelserne af sit planlagte filmprojekt om en piratsender i Øresund. Det krævede samtidig at han fik etableret et produktionsselskab. For at komme hurtigst muligt igang med optagelserne til *Skibet er ladet med*, måtte der satses

Ny Risbygård i midten af 1930'erne inden den blev til filmstudio. Det daværende stuehus var opført i 1868. Gårdejer H. E. Nielsen købte ejendommen i 1913, og drev den delvist som gartneri. Foto: Sylvest Jensen Luftfoto.

på en nødtørftig indretning af studierne, og så udsætte en mere gennemgribende ombygning af gårdlængerne. Peer Guldbrandsen skaffede likvide midler, dels ved at sælge sit hus i Lyngby, dels ved at bortforpagte de 17 tdr. land omkring gården til en leverandør af grønsager til en salatfabrik i København. Guldbrandsen valgte dog at alliere sig med pengestærke folk. De samlede udgifter til ombygningen og indretningen af studierne blev på godt 190.000 kr. og blev delvist finansieret gennem et aktieselskab bestående af Peer Guldbrandsen, landsretsagfører Eigil Jensen og direktør Børge Binnerup fra Teknisk Institut i Hellerup. Aktieselskabet, der fik navnet Novarisfilm, blev produktionsselskab på studierne i Risby, og Peer Guldbrandsen blev direktør for det. Derimod forblev filmstudierne lige fra starten, og indtil produktionsselskabets likvidation i 1971, i Guldbrandsens besiddelse.

Den første del af ombygningen, der varede fra 20. april til 14. juli, stod Guldbrandsen personligt for, samtidig med, at han planlagde optagelserne til *Skibet er ladet med*, hvor han skulle være både producent, manuskriptforfatter og instruktør.

– Det var med murskeen i den ene hånd og manuskriptet i den anden, for den 14. juli skulle vi være klar til min første film herude, berettede Guldbrandsen senere. Med hensyn til ombygningen drejede det sig først og fremmest om, at få studie, garderober og toiletter færdige. Og det var stort set, hvad man måtte klare sig med under optagelserne af den første film, der foregik under temmelig primitive forhold. Guldbrandsen måtte stille

sit eget køkken til rådighed som kantine for hele filmholdet. Man nåede heller ikke at blive færdige med tone-rummet og forevisningssalen, der var beregnet til fremvisning af en arbejdsdags resultater, så eventuelle fejloptagelser kunne rettes med det samme, mens man endnu havde interiøret til den pågældende scene.

De første par år var filmproduktionen på *Novaris-studierne*, som gården blev døbt om til, præget af den fortløbende ombygning og indretning af filmstudierne og af de delvist primitive forhold, der var på gården. Om filmproduktionen i denne periode udtalte en daværende scenograf mange år senere: – Vi lavede film mellem murbrokker og faldefærdige vægge, der endnu ikke var isolerede. Skuespillerne blev sminkede i Peer Guldbrandsens private lejlighed i hovedbygningen, og hans køkken var vores kantine. Jeg husker stadig den morgen, hvor alle dekorationerne stod under vand, fordi det i nattens løb havde regnet gennem taget ...

Guldbrandsen sammenfattede problemerne således: – Under de første år herude, kunne der ikke laves det helt store. For det første foregik der en stadig ombygning, og for det andet måtte der arbejdes med meget lånt materiel, idet der var lang leveringstid på filmoptagelsesmateriel.

Havde Guldbrandsen oprindeligt været i tvivl om, hvorvidt han skulle købe Ny Risbygård med henblik på at bygge den om til et filmstudie, blev han ihvertfald senere overbevist om de fordele som gården og dens beliggenhed havde. For det første var der de høje ladebygninger, som var velegnede til studie-

brug. Beliggenheden var ideel på grund af den relativt korte afstand til Københavns centrum. Omgivelserne var meget rolige, hvad der var vigtigt ved filmoptagelser. Radiomasterne ved Herstedvester forhindrede overflyvning, og den idylliske bivej, der førte til Risby befærdedes kun af lokal trafik. Der var desuden rige muligheder for udendørsoptagelser i det smukke landskab i området. Alle-rede i oktober 1960 havde Gulbrandsen planer om, at udvide atelierpladsen, hvad der først blev realiseret nogle år senere, fordi de offentlige myndigheder lagde sig i vejen for projektet. Han sagde: – 17 tdr. land lyder ikke af meget, men det er nok til, at jeg kan udvide og bygge et meget stort atelier og alligevel have plads omkring. Der kræves ro og stilhed, og det har jeg i modsætning til de andre danske filmatelierer i Københavns omegn, som tilmed ikke har udvidelsesmuligheder.

Indretningen af filmstudierne

I foråret 1962 var den planlagte ombygning ved at være tilendebragt, og bygningerne fremstod som et noget specielt, men for datiden dog moderne filmatelier. Gulbrandsen lagde vægt på, at gården udadtil bevarede sit udseende. Således lod han jerngittervinduerne sidde i staldbygningerne og foretog iøvrigt ingen ændringer på den udvendige side af bygningerne. Det eneste, der udadtil afslørede, at det var et filmstudie, var den røde lampe, der sad på muren ved indkørslen til gårdspladsen. Den lyste, når der var optagelser. Indvendig var der til gengæld sket store ændringer. Den sydvendte længe var delt i om-

trent to lige store dele. Den del der vendte mod vest var stuehus, og den østlige ende der tidligere havde været lade, fremstod som et stort rum helt op til tagryggen og med et stolpesystem, der fungerede som tagbærende konstruktion. Her indrettedes den såkaldte store scene eller »scene I«. Begge langvægge var her brudt af store porte, hvis størrelse var nødvendig for at få kulisser og dekorationer ind. Men de tjente også et andet formål, idet de kunne smækkes op og gøre det muligt at anvende pladsen udenfor i forlængelse af studiet. Det kunne være nødvendigt ved visse lejligheder, hvis man skulle have kameraerne ud på afstand, eller hvis man skulle indspille scener i fri luft med relation til rummet bagved.

I den vestvendte længe, der tidligere havde været svinestald, blev der i den sydlige ende indrettet kantine for skuespillere og andet personel, og herfra førte en gang videre, hvor der på begge sider var der indrettet garderober for skuespillerne. Disse rum var alle udstyret med divaner, så skuespillerne kunne hvile sig mellem optagelserne, og som en mindelse om bygningernes fortid, benyttedes kreaturtavler som navneskilte på skuespillergarderoberne. For enden af garderobegangen i gårdens nordvestlige hjørne lå toiletter og baderum. I nordfløjen, der vender ud mod Risbystræde, havde der været grise-stald, og her havde Gulbrandsen fået indrettet to kontorrum med telefonomstilling. Herefter et mørkekammer, et tone- og operatørrum og endelig en biograf, hvor man kunne se dagens optagelser eller spille den færdige film.

Østfløjen var også delt i to. I den nordlige ende var der indrettet snedker- og malerværksted og et lokale hvor dekorationerne forarbejdedes. I den sydvendte del af østfløjen, hvor der tidligere havde været indrettet hestestald, blev lille scene eller »scene 2« indrettet. Den fremstod ligesom scene 1 som et stort rum (9×14 m), og bygningens indre var udnyttet helt op til hanebjælkerne. Indenfor de udvendige mure og vinduer var opbygget en isolerende mur bestående af dels rockwoolplader og dels træbetonplader, som hindrede indtrængen af såvel lyd som lys udefra, samtidig med at den fungerede som en effektiv brandsikring. Gulvet var indrettet, så fotografene kunne køre på det med de såkaldte dollykøretøjer, der var beregnet til at lave »glidende kameraoptagelser« med.

Film- og TV-produktion 1960-64

Trods de løbende ombygninger, blev der alligevel indspillet mange film på Novarisstudierne. I løbet af det første års tid blev der produceret fem film på studierne, hvoraf de to var Guldbrandsens egne produktioner. Foruden *Skibet er ladet med* (premiere 30.10.1960), var det *Løgn og løvebrøl* (premiere 24.7.1961), som han også selv instruerede. Desuden blev der i løbet af de følgende år indspillet så betydningsfulde danske film som *Harry og kammertjeneren* og *Weekend*. Den første instrueret af Bent Christensen og den anden af P. Kjærulff-Schmidt. Frem til 1964 producerede Guldbrandsen ialt fem film for sit eget selskab, hvoraf der kun var én han ikke selv instruerede, nemlig Astrid

Henning Carlsens *Een blandt mange*, der samtidig var den eneste, som ikke blev en publikumssucces. Desuden blev der produceret syv andre danske film på studierne, deriblandt *Ullabella*, og Henrik Sandbergs *Pigen og pressefotografen* og *Et døgn uden løgn*.

Udover den egentlige filmproduktion havde det været Guldbrandsens plan lige siden ombygningen af studierne at lave TV-produktioner, og han fik også indgået en aftale med Danmarks Radio om to produktioner, der blev optaget i begyndelsen af 1963, henholdsvis *Drømmeland* og *Crazyland*. Det var første gang Danmarks Radio lod optage en underholdningsfilm uden for sine egne studier. Danmarks Radio havde på forhånd aftalt med Guldbrandsen, at filmen ikke måtte koste mere end 70.000 kr. plus et forfatterhonorar på 3000 kr. Så meget ville prisen være, hvis de selv producerede den. – Men de glemte blot at regne med det, man i TV kalder faste omkostninger, som fotograf, dekoration og teknisk hold, beredte Guldbrandsen senere. Alle disse folk havde man i forvejen, og derfor budgetterede man ikke med dem, fik han at vide. Det lykkedes ham alligevel at holde filmen inden for det budgetterede beløb, men den gav intet overskud. Alligevel kunne det gå hen og blive en god forretning, hvis programmet kunne sælges til udlandet, mente Guldbrandsen. Det skulle dog senere vise sig umuligt. Men han havde erkendt, at TV var kommet for at blive og at TV-mediet i fremtiden ville blive en hård konkurrent for filmproducenter og biografer, hvad han forholdt sig realistisk til og udtrykte således: – Vi kan lige så godt forsøge at

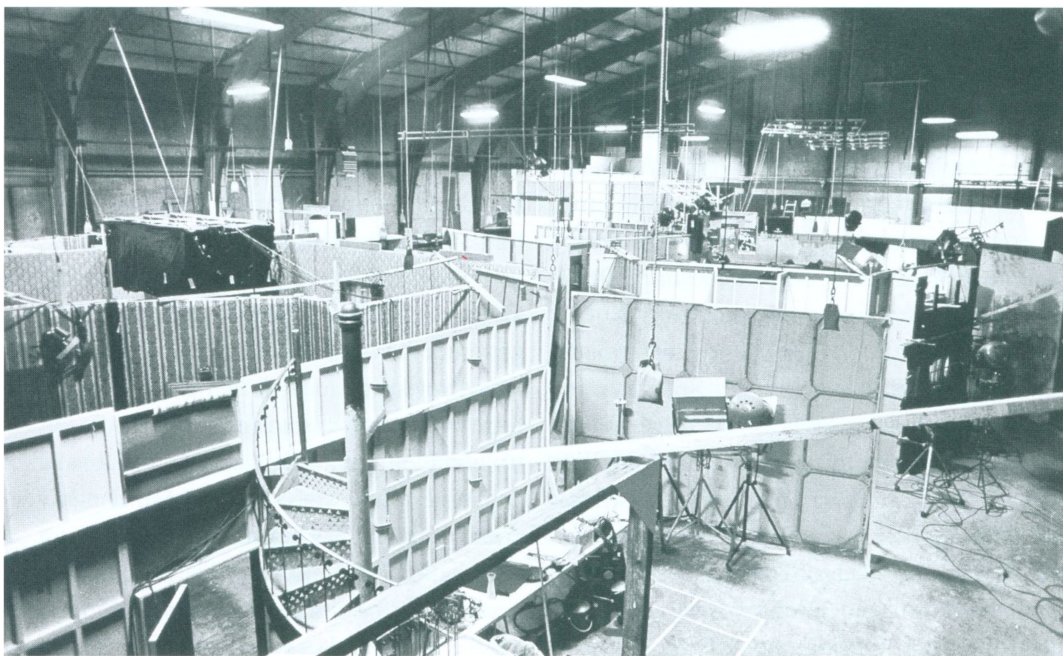

finde en form for samarbejde. Det er min overbevisning, at vi kan lære af hinanden.

Guldbrandsen så flere fordele ved TV-produktioner. Det betød dels, at han kunne holde sine filmstudier igang, når han ikke selv optog film eller lejede ud til andre producenter. Han var samtidig begejstret for, at kunne få lov til at eksperimentere, hvad han mente, at han ikke kunne tillade sig som dansk filmproducent fordi »... man uvægerligt måtte være lidt kommerciel for at få sine penge hjem,« som han udtrykte det.

Det skulle alligevel vise sig at blive Guldbrandsens første og eneste produktion for TV. Han fik ikke produceret mere TV i 1963 end de 2 nævnte produktioner, og i begyndelsen

af 1964 brændte dele af studierne. Og da det nye og meget TV-eguede filmatelier var kommet op at stå i slutningen af 1964, havde Guldbrandsen fået en meget ubehagelig sag på halsen. Han blev sagsøgt af 5 grammofon-selskaber og musikforlag, da han afslog at betale en stor afgift på ca. 7.500 kr. til de selskaber, der hævdede at have eneret på den musik, som blev benyttet i TV-stykket *Drømmeland*. Guldbrandsen havde lånt plader i Radiohusets pladesamling og brugt dem til underlægningsmusik i stykket. Problemet var, at han ikke først havde spurgt de pågældende grammofonpladeselskaber om tilladelse til at anvende musikken. Guldbrandsen tabte sagen ved 2 retsinstanser og måtte ud over de

Kulisseopbygning i det store studie. Foto: Jens-Aage Jungersen.

7.500 kr. betale 2.200 kr. i sagsomkostninger. En bitter Guldbrandsen kunne nu konstatere et større underskud på TV-produktionen, men værre var det, at de ovennævnte selskaber satte sig imod, at Guldbrandsen solgte stykket til udlandet, hvorfra han havde fået adskillige forespørgsler. Det kunne have vendt et større tab til et overskud.

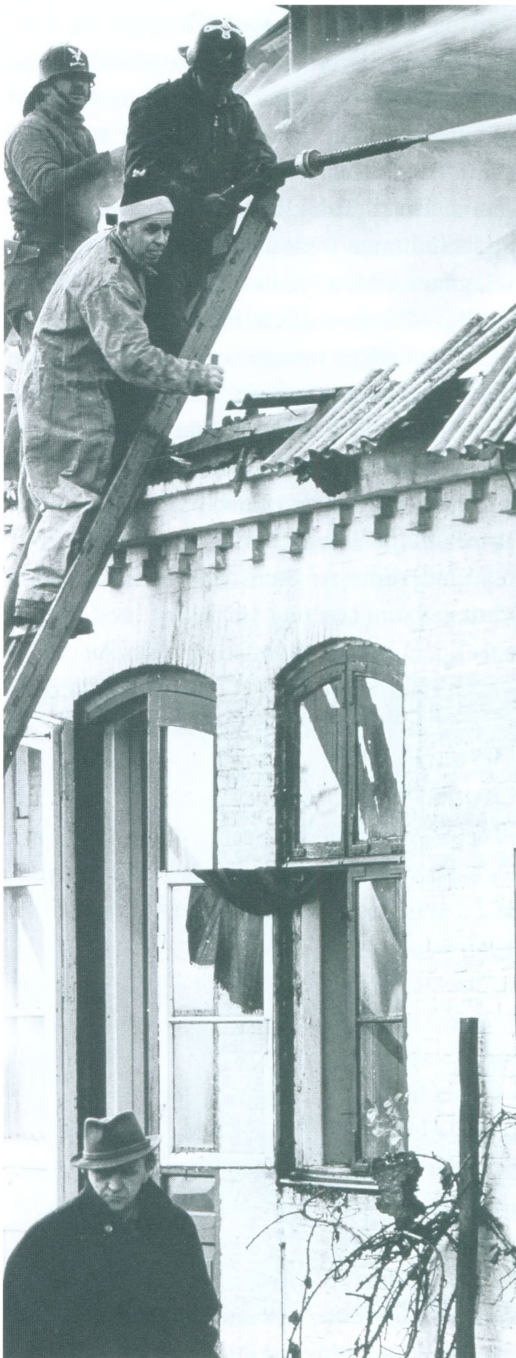
Også en svensk instruktør, Åke Falk, optog TV-produktioner på Novaris-studierne. Det var underholdningsshow, hvoraf han optog 4 produktioner i året før branden, og både Sveriges og Tysklands bidrag til Montreux-festivalen blev i det samme år produceret i Risby.

Branden og genopbygningen

Filmproducenten Chr. Danvill's instruktør Sven Methling var begyndt på 3. uge af optagelserne af *Ta'ørt på*, i Novarisstudierne, da der den 25. februar 1964 kl. ca. 15.30 opstod brand på scene 1 i sydlængen. I studiet var der opbygget en kulisse, der forestillede en gammel restaurant i 2 etager. I nogle timer havde man arbejdet med optagelserne, da skuespillerne Ebbe Langberg og Birgitte Reimer, der var hovedpersoner i filmen, bemærkede en kraftig røglugt fra kulissen. Umiddelbart efter kunne man se, at det brændte kraftigt i den del af kulissen, der var af hessian. Det lykkedes i første omgang Ole Guldbrandsen (Peer Guldbrandsens søn) at slukke ilden med en kulsyresprøjte, så der kun var nogle få gløder tilbage. Men de blev ikke slukket, fordi sprøjten var blevet tømt, og ilden blussede kort efter op med en voldsom

kraft og satte ild til taget. Producenten Chr. Danvill fik alle de tilstedeværende til at forsøge at redde så meget som muligt af alt det fotoudstyr og filmmateriel, der var i studiet, udenfor i sikkerhed for flammerne. Der blev slået alarm til Falck-Zonen i Tåstrup, samtidig med at man forsøgte at redde mere materiel, men da ilden bredte sig så hurtigt, var det umuligt. Fordi studiets bjælker og træværk efter års daglige optagelser var blevet knastørt af den megen varme, som projektorlamperne udsendte, kunne ilden brede sig så hurtigt, og da ilden havde fået rigtigt fat, kunne man høre høje brag, når de store projektorlamper eksploderede.

Da udrykningen kom til stede, var ilden brudt gennem taget og var ved at brede sig til østlængen, hvor den anden scene befandt sig. Falckredderne måtte lægge 500 meter slanger ud til den nærmeste branddam ved Risbys gadekær, hvor 27 cm. is først måtte hugges op. På grund af en kraftig vind bredte ilden sig med foruroligende hast, og tagets eternitplader eksploderede i heden med brag, der kunne høres i miles omkreds samtidig med, at en regn af splinter føg om ørene på brandmandskabet og andre tilstedeværende. Da det snart stod klart, at stuehuset i forlængelse af det brændende studie ikke kunne reddes tømte reddere, skuespillere og risbyborgere i en fart Peer Guldbrandsens hjem for indbo. Næsten alt indboet blev reddet, ikke mindst de værdifulde herregårdsmøbler, som Svea Guldbrandsen havde erhvervet sig fra sin familie i Sverige. Ilden begyndte også at få fat i den østlige længe, men det lykkedes her at »skære« ilden over, bl.a ved at overdænge bygning-

gen med skum, således at kun noget af taget i den sydlige ende brændte. Ved hjælp af en nødtørftig istandsættelse af denne scene, lykkedes det at genopbygge de brændte kulisser her, således at man kunne genoptage de afbrudte optagelser allerede efter 14 dage.

Branden gav Guldbrandsen anledning til at komme i gang med de planer, han havde haft om at bygge et nyt og større studie på grunden umiddelbart op til gården. Det var også nødvendigt for at kunne imødekomme de mange bestillinger på leje af studielokaler, der forelå, og også for at Guldbrandsen selv kunne føre sine egne filmplaner ud i livet. Der blev hurtigt udarbejdet planer for en genopbygning, men så meldte problemerne sig for Guldbrandsen. Der skulle opnåes diverse godkendelser, og på grund af beliggenheden i Københavns yderzone kom også byplanmyndighederne ind i billedet. Først da Kulturministeriet og Boligministeriet tog fat på sagen, blev hele sagsbehandlingen fremskyndet. Til Guldbrandsens store ærgrelse gik der adskillige måneder inden byggeriet overhovedet kunne påbegyndes, for han fik i denne periode adskillige forespørgsler fra producenter, både fra udlandet og herhjemme, der ønskede at optage film på hans studier. Ligeledes måtte han også selv sige nej til at stå for optagelserne af *Sommer i Tyrol*.

Studiet stod først helt færdigt i slutningen af året. Da var Nordeuropas største og mest moderne filmstudie blevet opført, med et are-

Peer Guldbrandsen ser på at hans film-gård brænder i 1964. Foto: Erik Gleie (Polfoto).

al på ca. 800 m². Ydervæggene var opført med aluminiumsbølgeplader, der indvendigt var beklædt med glasuld og halmplader, og hele bygningen hvilede på laminerede træbuer, så lokalet blev uden bærende søjler, hvad der naturligvis var en fordel ved mange filmoptagelser. Sidelængden på 37 meter gjorde lokalet egnet til TV-optagelser, der sædvanligvis krævede mere plads end filmoptagelser, og der var indrettet et kontrolrum og andre udenomslokaliteter. Der kunne opsættes lamper over hele atelieret takket være et væld af snoretræk til de ialt 120 lysudtræk, der kunne dirigeres fra en stor kontroltavle.

Drømmen om en biograf

Af de 6 filmstudier, der fandtes i Danmark i 1960 (Novaris, ASA, Flamengo, Nordisk, Palladium og Saga) var det alene Novarisstudierne, der udelukkende beskæftigede sig med filmproduktion. De andre selskaber havde ved siden af filmproduktionen et udlejnings-selskab og/eller en biograf, og ofte en stor premierebiograf. Det var Guldbrandsens hensigt lige fra oprettelsen af Novarisselskabet at skaffe sig en produktionsbevilling til en biograf. Det kunne være et vældigt økonomisk rygstød at drive en biograf, så man kunne tjene ind på gyngerne, hvad man satte til på karusellen. Filmproduktion var i stigende grad blevet et usikkert foretagende, og bare en enkelt stor eller to mindre fiaskoer kunne være fatalt for et produktions-selskab. Her kunne en biograf på det rigtige sted være en lille guldgrube, der kunne udligne eventuelle tab. En biograf kunne også skaffe midler til et sel-

skab, så det kunne skabe film med mere kunstneriske ambitioner. Peer Guldbrandsen gav i forbindelse med indretningen af Novarisstudierne udtryk for, at han var indstillet på at producere sådanne film, hvis han fik en såkaldt produktionsbevilling til en biograf: – Det vil give økonomisk baggrund for at realisere drømmen om en alvorlig kunstnerisk linje, foruden den mere rebelske, udtalte han til pressen kort efter indretningen af studierne i Risby. Et par år senere var han stadig lige indstillet på at drive biograf og gav en lignende begrundelse. – Hvis det lykkes mig at få en sådan bevilling, kan jeg komme igang med at fremstille de film, jeg interesserer mig for. Jeg har drømt om særlige ting hele livet, men det koster penge at gennemføre sine ideer.

Trods ihærdige forsøg på at opnå bevilling til en biograf i løbet af sine første mange år i Risby, lykkedes det aldrig for Guldbrandsen. Biografdriften var ikke nogen fri næring. Der var knyttet såvel kvalitative som kvantitative krav til selskaber, der søgte de såkaldte produktionsbevillinger. Bevillingssystemet havde bestemmelser om både »kunstneriske og forretningsmæssige forudsætninger« for at drive biograf og bevillingshaveren skulle sørge for at vise »kulturelt og kunstnerisk værdifulde film.« En bevilling kunne tilbagekaldes, hvis bevillingshaveren til stadighed foreviste »underlødige film.« At Guldbrandsen blev forbigået, ved tildeling af biografbevillinger hænger sandsynligvis sammen med hans ry for at instruere de såkaldt mindre lødige film som folkekomedier, lystspil o.lign., som næsten hver gang blev nedsablet af film-

kritikerne. Han havde ind imellem forsøgt sig med mere seriøse film (*Gengæld* (1955) og *Premiere i helvede*, (1964)), men de resterende 14 spillefilm, som han instruerede i perioden 1954-64 gik under kategorien folkekomedier og lystspil, og filmkritikerne var ikke blide, når disse film blev anmeldt.

Filmproduktion 1965-71

Peer Guldbrandsen var gennem sit tidligere virke som instruktør og senere også som producent i stigende grad blevet tvunget over i

rent kommercielle baner. Det blev op gennem 1960'erne mere og mere vanskeligt at få en film til at give overskud, da det samlede biografpublikum til stadighed faldt, og det ramte de danske film hårdt. Stadig flere film blev produceret ud fra devisen om, at man skulle give folk, hvad de ville have. Der var ikke længere råd til at eksperimentere, og der blev produceret efter bestemte formler for at minimere risikoen for fiasko.

Midt i 1960'erne påbegyndtes en ny lukrativ opfindelse: Sexfilmene. Paladium lagde i 1965 ud med *Syften*, og Novaris fulgte i sam-

Risbystudiernes store hal er landsbyens største bygning. Billedet er formentlig taget efter Guldbrandsens tid, dvs. efter 1971. Foto: Kastrup Luftfoto.

me år efter med *Jeg – en kvinde*, som Gulbrandsen producerede og skrev manuskript til. Den blev den helt store »sællert« med et nettooverskud på ca. 1,8 mill. kr. Året efter producerede Novaris *Jeg – en elsker*, og i 1967 *Jeg – en marki*, som Gulbrandsen også selv instruerede. Endelig fulgte *Jeg – en kvinde 2*, som afsluttede denne serie af familieporno fra Novarissstudierne. Filmenes økonomiske succes skyldtes ikke mindst, at det var muligt at sælge dem til udlandet. *Jeg – en kvinde* kunne have indbragt Gulbrandsen en formue, hvis ikke salgsrettighederne i USA var blevet solgt for en klatskilling af 180.000 kr. Indehaveren af rettighederne tjente over 24 mill. kr. på den i USA. Den stod lang tid på plakaten på Broadway, og blev i USA brugt som et forbillede for et lempeligere syn på sexlivet.

I perioden 1965-70 blev der udover Novarisselskabets sexfilm produceret folkekomedier og lystspil i stor stil på studierne i Risby. Det var især Henrik Sandbergs »Merryfilm«, der stod for produktionen af en stor del af disse film i kompagniskab med Dirch Passer, der som regel lod sit honorar stå i filmene til dækning af et eventuelt underskud. Fra 1965-70 producerede dette selskab 1-2 titler om året på studierne, og det blev til film som *Pigen og millionæren* (1965) og *Pigen og greven* (1966). Begge disse film havde fået udarbejdet manuskript af Gulbrandsen. Desuden kan nævnes titler som *Elsk ...din næste* (1967), *Onkel Joakims hemmelighed* (1967) og *Dyrlægens plejebørn* (1968). I 1967 producerede Preben Philipsens Rialto to produktioner på Novarissstudierne: *Tre mand frem*

for en trolld og *Det er ikke appelsiner – det er heste*, og i 1969-70 producerede Panorama ligeledes to film på Novarissstudierne i samme genre. Mellem 1965 og 1970 blev der ved siden af Novaris' egen produktion således optaget mindst 15 danske film af selskaber, der lejede sig ind på studierne i Risby. Desuden blev der produceret adskillige udenlandske film, og det var en af disse produktioner, der blev skæbnesvanger for Novarisselskabets eksistens. Et amerikansk produktionsselskab, V.I. Productions fra New York, havde lejet sig ind på Novarissstudierne i slutningen af 1960'erne og indspillet filmen *Threesome*. Efter sigende havde filmen tjent ganske godt i USA, men Novaris og Gulbrandsen kom aldrig til at se noget til de penge, som selskabet skyldte i leje af filmstudiet. De udeblevne betalinger betød et tab på en halv million kroner, og da så Novaris' ene (og sidste) produktion – *og så er der bal bagefter* også gav et tab på ca. en halv million kroner, var det forbi med Novarisselskabet – *og så er der bal bagefter* havde ellers fået en god kritik hos anmelderne. Det var derfor paradoksalt nok en sådan film, der skulle blive den endegyldige årsag til selskabets fald. Den var ikke kommet op på de bedste premierebiografer men gik på en masse mindre steder, som ikke trak det nødvendige publikum til filmen, og dermed var fiaskoen en realitet. Som direktør for selskabet valgte Peer Gulbrandsen at træde i frivillig likvidation. Trods vanskelige forhold havde han i mere end 10 år drevet selskabet med succes. Han havde administreret et filmstudie, der som det eneste i landet hverken havde et udlejningsselskab eller en

bevilling til en biograf, som kunne give et kærkommet tilskud til filmproduktionen. Peer Guldbrandsen var og forblev folkekommediernes og den lette genres mand, og han vænnede sig efterhånden til den negative presseomtale. Forud for premieren på den sidste film han instruerede på Novarisstudierne, *3 slags kærlighed*, udtalte han til BT: – Jeg ved, jeg bliver sablet ned i morgen, men tager det roligt. For jeg ved også, at publikum ikke svigter (...) Jeg vil vise, at både højre- og venstreorienterede er intolerante. Det kan gøres i langhårede, såkaldte kunstneriske film, men hvad nytter det, når ingen gider se dem.

Hyppige ejerskift 1971-82

Nogle måneder efter at Novarisfilm var likvideret overtog et konsortium bestående af A/S Ankerstjerne (51%) Saga (15%) samt direktør Thomas Olesen, advokat Gunnar Hansen og administrerende direktør Jon Bille Brahe studierne i Risby. Det skete den 1. juni 1971, men selskabet kom snart i så store problemer, at det allerede efter godt et år gav op. En af årsagerne var, at man fra starten havde kalkuleret med støtte fra Filmfonden til produktion af film, men efter gentagne afslag på ansøgninger om støtte, valgte man at likvidere selskabet, som siden starten havde brugt 1 million kr. på driften af studierne. Den officielle grund til likvidationen var, at man manglede penge til lønninger.

Der var dog også en anden og måske lige så væsentlig grund til likvidationen. Kulturminister Niels Matthiasen ønskede, at staten overtog ASA-studierne og søgte i februar

1972 Finansudvalget om tilladelse til, at Filmfonden købte ASA-studierne for 4,6 millioner kr. Ejerne af Risbystudierne var rasende over dette initiativ og mente, at det ville stille dem i en umulig konkurrencesituation, idet et statsdrevet ASA ville kunne få dækket sine eventuelle underskud via statskassen. Istedet tilbød de staten at købe Risbystudierne for godt 3 millioner kr. Det blev dog afslået efter en del polemik, hvor kulturministeren fastholdt statens køb af ASA-studierne. Købet blev vedtaget af Folketinget d. 31. maj 1972, og ca. 3 måneder senere likviderede selskabet, der ejede Risbystudierne. Likvidatorerne, advokaterne Gunnar Hansen og Jens Jordan, forsøgte at drive studierne videre så længe de kunne, indtil nye ejere var fundet.

Det blev Danmarks biografkonge Preben Philipsen – han ejede en halv snes biografer – der fik pustet nyt liv i Risbystudierne. Som leder af Rialto film A/S var han primus motor for den modernisering, som Risbystudierne gennemgik. Og det nye selskab, som etablerede sig i Risby i slutningen af 1973, havde et ambitiøst program for studierne. Den nye ejerkonstellation bestod af Preben Philipsens Rialto med 2/3 og Saga (Dirch Passer, Sven Borre og Flemming John Olsen) med den sidste trediedel. En fast stab af filmarbejdere blev ansat på studierne. Erik Overbye blev udnævnt til stedets direktør med Erik Crone som højrehånd. Saga startede samtidig en kortfilmproduktion på stedet, ledet af Gerd Roos.

Moderniseringen, der kom til at koste halvanden million kr. bestod i opførelsen af en ny værkstedsbygning til snedkere og ma-

Rialto/Saga-selskabet overtog Risbystudierne i 1973.

lere, biografen blev udvidet til fuldt udstyret minibiograf til 35 mm film. Lys-, lyd- og fotoafdeling blev moderniseret og udstyret med de nyeste tekniske anlæg, nye klippeborde blev føjet til udstyret, og kontorer blev indrettet i hovedhuset på gården (sydfløjen).

Allerede under studiernes ombygning havde de første produktioner lejet sig ind. Det var naturligt nok Saga, der indspillede Dirch Passer-filmen *Mig og mafiaen* (1973), og et filmprojekt af det svenske selskab Minervafilm. Man regnede med, at kapaciteten i de nye studier ville blive på ca. 5 spillefilm om året og enkelte TV-produktioner. Samtidig var det ideen, at filmproducenter kunne leje hele »filmbyen« med alle faciliteter og de fa-

ste filmarbejdere til en pris på 100-150.000 kr. pr. film. Det var dog naturligvis først og fremmest de egentlige ejere Rialto og Saga-film, der skulle leje sig ind på studierne. Man ønskede en vekselvirkning mellem lystspil og folkekomedier og så mere kunstneriske film, og sådan blev det også. De første år for Rialto/Saga studierne var idet hele taget Dirch Passer-filmens periode, indledt allerede med *Mig og mafiaen*, og fulgt op i 1974 med *Mafiaen – det er osse mig*. Dirch Passer var en gennemgående figur i de folkelige underholdningsfilm, der produceredes på Risbystudierne i årene 1973-77. Således var han hovedperson i tre film, der havde premiere indenfor et halvt år: *Spørgelsestoget* (1976),

Piger i trøjen 2 (1976) og *Alt på et bræt* (1977). I 1975 startede »Panorama« serien af Gyldenkalffilm med *Familien Gyldenkalff*, fulgt op af *Familien Gyldenkalff sprænger banken* (1976) og *Familien Gyldenkalff vinder valget* (1977).

Umiddelbart efter indspilningen af den sidste Gyldenkalffilm i sommeren 1977 gik man på studierne igang med produktionen af en TV-serie for Danmarks Radio på 5 afsnit á 50 minutter. Det skulle være en fortsættelse af Leif Panduros *En by i provinsen*, af hvilken der var optaget 4 afsnit det foregående efterår. Produktionsleder Erik Nissen var meget tilfreds med denne aftale med Danmarks Radio. De fleste spillefilm blev traditionelt

optaget i forårs – og sommermånederne. Aftalen med DR betød, at studierne også kunne fortsætte med fuld kapacitet i efterårsmånederne.

Af økonomiske grunde blev denne periode også domineret af de såkaldt folkelige film. Produktionsleder Erik Nissen var meget utilfreds med filmstøtteordningen, der ikke gav nogen støtte til de folkelige film: – Det tvinger os til at tilrettelægge filmene på en sådan måde, at vi er sikre på at kunne få pengene hjem, sagde han. De såkaldt seriøse film var ofte en underskudsforretning. Således gav *Bejleren* (1975) omkring en million kr. i underskud. Erik Nissens forklaring på at så få seriøse filmprojekter lod sig gennemføre, var at det danske befolkningstal – og dermed biografpublikum – var for lille.

I 1976 kom Preben Philipsens Rialto film i økonomisk krise som følge af nogle fejlinvesteringer og blev tvunget til at afhænde hovedparten af selskabets aktiver, herunder aktieposten i Risbystudierne. Et konsortium, bestående af bl.a. Leif Panduro, Gabriel Axel og Bent Christensen fortsatte driften af studierne.

Som følge af den generelle afmatning i dansk filmproduktion, hvor der var lange perioder med tomme, arbejdsløse studier i de sidste år af 1970'erne var Risbystudierne meget nær en lukning. Studiernes eksistens blev dog sikret af shipping-firmaet Jensen & Larsen Chartering Agents of 1934 A/S, der i 1979 købte en så stor aktiepost, at det kontrollerede Risbystudierne. Det var firmaets direktør Søren Larsen, der gennem længere tid havde interesseret sig for filmproduktion

Optagelse til TV-serien »En by i provinsen«, 1978.
Foto: Jens-Aage Jungersen.

og -distribution, som tog initiativ til købet. Der blev foretaget en gennemgribende reorganisering af studierne, hvor shippingfirmaet selv overtog administrationen. Det betød, at studiernes leder gennem en årrække, Erik Overbye, forlod stedet, og at shippingmanden Bent Carlsen blev den nye administrative leder af studierne. Den nye ledelse opgav samtidig ideen med at lade Risbystudierne være en slags passiv »maskinstation« for filmoptagelser. Man ønskede i stedet at gå aktivt ind i rollen som producent. Til det formål ansatte man Esben Højlund Carlsen som »opsøgende, kreativ konsulent.«

Shippingfirmaets tid på studierne blev dog ret kortvarig, for allerede i foråret 1982 erhvervede Nordisk Film studierne for 4 mill. kr., og dermed slutter den kæde af forskellige ejerkonstellationer, der havde efterfulgt hinanden gennem de foregående 10 år, idet Nordisk film i godt 13 år har været i uafbrudt besiddelse af studierne, indtil de for nylig blev overtaget af Egmont-koncernen.

Nordisk film 1982-95

Nordisk Films køb af Risbystudierne fandt bl.a. sted fordi man ønskede at forhindre, at evt. konkurrenter overtog dem. Brugen af studierne efter 1982 var meget uregelmæssig og de fungerede nærmest som en »blindtarm« til Nordisk Films studier i Valby. I forbindelse med filmproduktioner blev Risbystudierne nærmest brugt som en slags reservestudie, hvor deloptagelser af de enkelte film foregik.

Da lagerpladsen på Risbystudierne var lille, og da der heller ikke var indrettet tilstrækkelige værkstedsfaciliteter blev rekvisitter og kulisser, der skulle benyttes i forbindelse med de forskellige filmoptagelser transporteret ud til studierne i Risby, og efter endt brug blev de bragt tilbage til Valby igen.

Fra 1986, hvor Bo Christensen var produktionschef på Nordisk film, blev filmproduktionerne i stigende grad lagt ud på Risbystudierne, mens man i Valby forberedte sig på at gå ind i TV-produktion. Og da man i 1990 fik installeret lysloft i Valbystudierne til brug ved optagelser af TV-udsendelser, flyttede alle filmoptagelserne permanent til Risby, herunder også TV-drama – og serier.

I begyndelsen af 1990'erne begyndte Danmarks Radio optagelserne til en ny TV-serie med titlen *Landsbyen*, hvoraf de første 6 dele blev optaget på Risbystudierne. Siden flyttede optagelserne til lokaler i Tåstrup. I de senere år har Nordisk Film under Lars Kolvigs ledelse gennemført forberedelserne til Danmarks Radios største projekt, nemlig filmserien om brygger Jacobsen. I den anledning blev der opført et nyt stort studie i umiddelbar forbindelse med det gamle studie, hvor de fleste af indendørsscenerne til bryggerserien er optaget. Og på området bag studierne blev der opført en stor kulisseby med gader og baggårde, hvor mange af seriens udendørsscener er filmet. Inden igangsættelse af dette kæmpeprojekt med et budget på omkring 90 mill. kr. blev der foretaget en gennemgribende nyrenovering af studiernes indretning for at kunne imødekomme kravene til gennemførelsen af projektet.

I perioden 1982-93 er der bl.a indspillet følgende film på Risbystudierne: Den dansk-svenske børnefilm *Med lille klas i kufferten* (1984), den dansk-franske film *Oviri* (1986). Jarl Friis-Mikkelsen og Ole Stephensens *Kampen om den røde ko* (1987), *Kærlighed uden stop* og *Dansen med Regitze* (1989). I 1991 foregik ca. 2/3 af optagelserne til Lars

von Triers *Europa* på studierne og endelig er også *Det forsømte forår* optaget i Risby.

Hovedparten af de ovennævnte film er produceret af forskellige producenter med forskellige finansieringskilder, og til selve optagelserne er der benyttet hold af free-lance teknikere, der gik i aktion, når en film skulle optages.

Risby i avisen

af Annie Brøgger Andersen

Før Albertslund Posten »kom til verden« måtte borgerne i Herstedernes Kommune klare sig med de omkringliggende kommuners lokalaviser, f.eks. Taastrup Avis og Roskilde Dagblad. I sidstnævnte havde man endda fast spaltepads, hvor der f.eks. kunne læses referater fra møder i Herstedernes Sogneråd. Nok blev mange begivenheder omtalt i de nævnte aviser, men det var dog først, da man fik en lokalavis, at man rigtig kunne følge med i, hvad der udspandt sig i kommunen. Herstedernes Avis blev den første. Den så dagens lys lige i slutningen af 1964, hvor den kom godt igang og fortalte borgerne om stort og småt i Albertslund – og bragte en masse annoncer, såvel fra lokale forretningsdrivende, som fra Taastrup og Glostrup.

Imidlertid havde en vis *Erik Rasmussen* fået den idé, at han ville starte sin nye avis i Herstederne, uanfægtet at der allerede var en lokalavis. «*Avisen der læses*» blev mottoet for Albertslund Posten, der kom på gaden første gang den 8. april 1965. I Erik Rasmussen's indlæg »Et nyt blad« kan man læse, at Albertslund Posten udkommer hveranden torsdag til samtlige husstande i Herstedernes kommune, at man vil forsøge at kombinere annoncer og tekst på en sådan måde, at der også lægges mærke til annoncerne samt, at avisen ikke vil være politisk dikteret, men stå åben for indbyggernes meninger og holdnin-

ger i form af læserindlæg. Det må siges, at Erik Rasmussen havde valgt et godt tidspunkt for sin start, for netop i de år begyndte en rivende udvikling i kommunen, som i de næste få år både skulle ændre navn, udseende og »sammensætning«. AP, som avisen i dag kort kaldes, fik sin sag for. En hård start, hvor man helst skulle dække alle begivenheder på en fyldestgørende og neutral måde og samtidig tilgodese alle dele af kommunen, nemlig Harrestrup, Herstedvester, Herstedøster, Risby og Vridsløse. Om den ansvarshavende redaktør på Herstedernes Avis, P. E. Johansen, har set skriften på væggen ved jeg ikke, men hans avis blev overtaget af AP, som siden da har været den lokale avis i kommunen.

Trafik

Noget af det første man kunne læse om Risby, var den dårlige forfatning, som Risbyvej var i, men kommunens stramme økonomi tillod ikke nyanlægning af vejen, hvorfor det blev besluttet at kontakte amtet og foreslå en vægtbegrænsning på 2 tons på Risbyvej samt andre veje i kommunen. I juli 1966 blev AP inviteret til Herstedvester af beboere i Herstedvester og Risby, som ønskede mere opmærksomhed på tilstandene i de nordlige områder af kommunen. De var trætte af at læse albertslundbeboernes utilfredse læser-

indlæg, når de samtidig følte, at deres egne områder blev aldeles svigtet af kommunen, f.eks. p.gr.a. manglende cykelsti på Herstedvestervej, ingen busforbindelse til byen, en »Berlinmur« (dvs. en afspærring med pæle) ved indkørslen til Risby og dårlig skiltning både ved Herstedvester og Risby. AP besøgte områderne, kontaktede Teknisk Forvaltning og fik lovning på forbedring i flere af forholdene – altså nyttede det at gøre noget.

I 1976 blev der holdt møde i Ledøje-Smørum kommune, hvor oprettelsen af 600 nye kolonihaver på Øbakkegårds jorder lige nord for Porsemosen var emnet. AP deltog i mødet, da en evt. etablering af kolonihaverne ville få stor betydning for trafikken gennem

Risby. Albertslund Kommune havde da også tidligere betinget sig, at trafikken ikke skulle gå gennem Risby, men ad en omkørselsvej uden om byen. Samme år meddeler Københavns Amts tekniske forvaltning iøvrigt, at Risbyvej den 10. maj 1976 overskæres af den nye Ringvej B4. Det må formodes, at en del trafik til Ballerup ved den lejlighed er forsvundet fra Risby.

I 1985 diskuteres et ønske fra beboerne i Risby om at få stilleveje, vel nok især p.gr.a. den megen gennemkørende trafik til og fra Ledøje. Når nu vejene i byen alligevel skulle brækkes op i forbindelse med kloakeringen af landsbyen, ville det være praktisk at få lavet stillevejene i samme omgang. Men pro-

Motorvejen, Ringvej 4, kom til at gå tæt forbi Risby, men betød at trafikken mod Ballerup nu gik uden om landsbyen. Foto i Lokalthistorisk Samling Albertslund.

blemet var, at man i kommunen endnu ikke havde taget stilling til, hvilken type stilleveje der skulle etableres. Ifølge AP den 16.10. 1985 vil arbejdet koste 260.000 kr., men der var kommet et nyt projekt frem, som kun kostede 191.000 kr. og man brugte så lidt tid til at diskutere vigtigheden af trafikikkerheden, kontra de 69.000 kr. man kunne spare.

Busproblemer

Et tilbagevendende diskussionsemne i AP's spalter om Risby er busforbindelsen eller måske snarere manglen på samme. I forbindelse med omlægningen af linie 141 i august 1967 følte risbyborgerne sig absolut ikke i feststemning. Ifølge et læserindlæg, underskrevet *I. J.*, var man nødt til at foretage sine indkøb, sit tandlæge- eller lægebesøg på 27 minutter, hvis ikke man ønskede at tilbringe 8-9 timer i Albertslund Centrum. Skolebørnenes transport såvel som søndagsgæster var der heller ikke taget hensyn til. Indsenderen »angreb« en artikel i AP fra ugen før, hvor en journalist jublede over den nye busrute, og straks tog AP sagen op igen og behandlede de trafikale problemer i kommunen, både med hensyn til offentlige transportmidler og børnenes skoleveje. Et år senere, efteråret 1968, er sindene igen i kog med hensyn til Risbys busforbindelse. AP refererer borgermøder såvel som kommunalbestyrelsesmøder om sagen og tager selv stilling, idet man udtrykker, at det er ganske urimeligt, at Risby skal forblive et u-land på busområdet. Samtidig opfordrer man kommunalbestyrelsen til at finde en løsning til Risbys fordel.

I foråret 1976 besluttes det at lade et konsulentfirma undersøge busdriften/-behovet i Albertslund kommune. HT kunne ikke gå ind for en busrute til Risby, da økonomien ikke kunne holde, men man enedes om at undersøge mulighederne for at lade skolebussen indgå som offentligt transportmiddel. Syv år efter kan man læse, at der nu er håb om bedre busdrift. I september 1983 skriver AP, at formanden for HT, Erik Davidsen, forelagt Albertslunds »ønskeseddel«, godt kan se det urimelige i, at der ikke er en direkte forbindelse fra Risby til kommunens centrum.

Vestskoven

Vestskoven kom også til at ligge ved Risby. I juli 1967 begyndte annonceringen af de ejendomshandler, der senere skulle gøre det muligt for skovvæsenet at anlægge Vestskoven, f.eks. fru Bertha Elisabeth Thøgersens, handelsgartner Karl H. Pedersens og gårdejer Alfred Møllers ejendomme. Handlerne var ganske vist til manges fortrydelse, idet sælger og køber ofte havde svært ved at blive enige om prisen. I november 1972 stod imidlertid en større handel på sammenlagt 300 tdr. land god risbyjord lige på vippen. Landmændene og Statsskovvæsenet var i dette tilfælde enedes om en pris på 5 kr pr. m². I AP kunne man læse, at Vestskovudvalget behøvede accept af handelen fra Statens Ligningsdirektorat inden den 3. november, hvor udvalget skulle mødes.

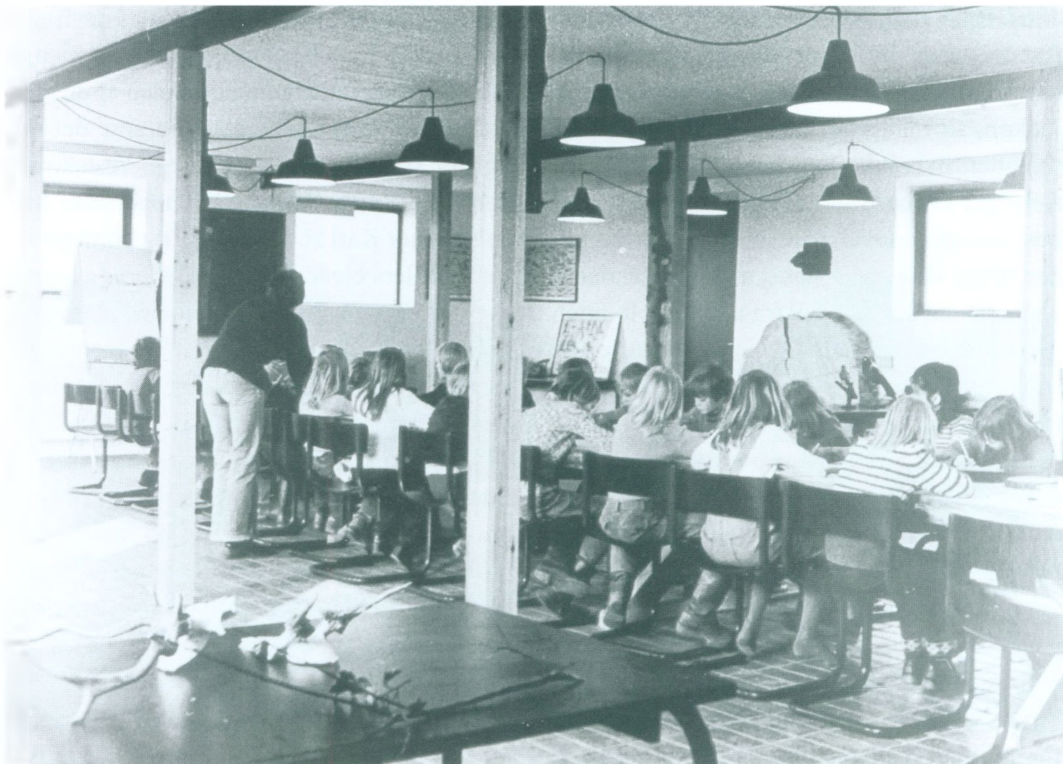
Også her fulgte AP sagen nøje op, og i den følgende tid kunne læserne følge sagen. Svaret fra Statens Ligningsdirektorat nåede ikke frem inden den 3. november, og da det kom,

viste det sig, at man ikke godkendte den forhandlede pris, men kun ville godkende 4 kr pr. m². Forståeligt nok afstedkom denne afgørelse megen bitterhed hos sælgerne, og især da en afgørelse fra Statens Ligningsdirektorat ikke kan ankes. Landmændene følte sig urimeligt behandlet og som en af dem blev refereret i AP: – Jeg føler, at der bliver tale om en tvangshandel.

Ekspropriation var inde i billedet og en ombudsmandssag var også på tale. I begyndelsen af 1973 afgav landmændene et tilbud på kr. 4 kr pr. m². De følte sig pressede til at

sælge, da det var for dyrt at blive boende og umuligt at finde andre købere. Dermed blev de ønskede risbyjorder opkøbt til Vestskoven.

I februar 1975 kan man læse om planerne om at indrette en naturskole på *Pedersborggård*. I 1974 havde man talt om en svagbørnskoloni, men det blev aldrig til noget. AP fortæller, at forslaget går ud på at indrette dels overnatningsmulighed, dels undervisningslokaler. Man forestiller sig, at skoleklasser sammen med deres lærere, skal bruge timerne i deres biologiundervisning på Naturskolen på de forskellige årstider og for at

Albertslundbørn på besøg i Naturskolen. Foto i Lokallhistorisk Samling Albertslund.

se og undersøge forandringerne i naturen. Ifølge avisen skal projektet foregå i samarbejde med Glostrup og Brøndby kommuner, og der foreslås ansat en forstmand på stedet. I oktober samme år kan man i AP læse, at Skoleudvalget i Albertslund Kommune har vedtaget at anbefale forslaget om Naturskolen, og at Glostrup Kommune har godkendt planerne. Første etape bliver dog uden sovepladser, men skolen skal indrettes til heldagsudflugter for skoleklasser, og til at bistå disse med faglig viden skal en skovtekniker tilknyttes skolen. Samtidig vedtog Skoleudvalget at indstille, at Naturskolen under alle omstændigheder skulle oprettes, uanset Glostrup og Brøndby kommuners medvirken. I dag drives skolen af Albertslund Kommune i samarbejde med Glostrup Kommune

I marts-april 1985 stod en debat om at anvende *Tinghusbakkegård* som udflugtsmål for børnehaver og fritidshjem fra det indre København. Dette blev dog afvist, for børnenes skyld, p.gr.a. støjen fra motorvej B4. Sammenlignet med »den sorte firkant« på Nørrebro, havde børnene sikkert været taknemlige for en dag på *Tinghusbakkegård*. *Nina Hoel* var en varm fortæller for udflugtsmålet. AP gjorde hende i øvrigt både til konservativ og DKP'er – men det kan jo ske.

En by i udkanten

I juni måned 1975 optager AP et læserbrev fra *Svend Atrup*, hvor han beskriver kommunens »manglende interesse« for Risby og i september kan man læse *B. Først Hansen's* indlæg, der bl.a. efterlyser interessen for Ris-

by hos kommunens øvrige beboere. I samme anledning fortæller B.F.H. så en smule om Risby's historie. Nu vil nogen måske straks synes, at »de risby'ere er da altid utilfredse«. Hver gang, man i AP ser et læserbrev om Risby, er det negativt. Ja, det er rigtigt. Det er negative læserbreve, men landsbyen har sandelig også været forsømt. Heldigvis har AP utallige gange skrevet om beboernes beklagelser og problemer, og senere på året kan man i et nyt indlæg også læse, at til trods for, at en beboer skriver både officielt i AP og direkte til Albertslund Kommune, får han tilsyneladende ingen reaktion fra kommunen. Alle disse problemer fører i slutningen af året 1975 til oprettelse af en grundejerforening i Risby, hvor 38 grundejere ud af 41 indmelder sig. Den nystartede forenings formand, Birger Madsen, nævner at man som forening er blevet godt modtaget, og nu vil gå i gang med at få vist interesse for sine problemer, f.eks. manglende kloakker, busproblemet, manglende beplantning om byen og ubebyggede grunde, som man ikke ønsker anvendt til hvad som helst. I marts 1976 refererer AP specielt Risby's interesser på et borgermøde for de nordlige områder i kommunen. Grundejerforeningen følte ikke, at man fik tilfredsstillende svar på sine spørgsmål til kommunen om f.eks. hastighedsbegrænsninger og bus- og stiforbindelser.

Lossepladsen

Lossepladsen i Hedeenge har været genstand for mange diskussioner gennem tiderne. Beboerne i Risby har været meget utilfredse med at konstatere forurenede vand fra losse-

pladsen i vandløbene. I 1966 forelagde AP problemet for kommunens tekniske forvaltning, der erkendte, at kritikken var berettiget, og at man snarest ville drage omsorg for at dæmme op for lossepladsens spildevand. Men den 1.8.1981 overtog Statsskovvæsenet lossepladsen, og samme dato ophørte stedet med at modtage affald. AP skriver den 3.6. 1981, at 10.000 kubikmeter jord i løbet af de kommende to år skal dække alt skraldet på lossepladsen. Hermed skulle problemerne omkring stedet egentlig slutte og det er da tilsyneladende også opfattelsen både hos Hovedstadsrådet og Albertslund Kommunes tekniske forvaltning, for den 2.12. samme år gives der et klart og enigt nej til Elkraft's ønske om at udlægge slaggedepoter (aske) på den tidligere losseplads. I marts 1982 kan man læse en artikel under overskriften »Rotterne myldrer ved Risby«. Det var et resultat af at lukke lossepladsen. Rotterne fandt nye »spisekamre« og der måtte tilkaldes hjælp fra rotteekspertes, og rottegift blev delt ud til flere beboere bl.a. på Hedeengevej. Imidlertid var rotteplagen stor, og man afholdt ligefrem en »rotteklapjagt«, hvoraf resultatet var en flere meter lang række af døde rotter.

I 1984 bruges ord som kemikalieaffald, miljøskandale og giftlosseplads ofte i AP. Den 4. januar bringes et indlæg af *Susanne Borup*, som mener, at da »vores« losseplads er kategoriseret som kategori B, der betyder en alvorlig forurening, skal kommunen ikke finde sig i, at yderligere undersøgelser først skal foretages i 1986, men forlange, at amtet tager hurtig affære. Da hun samtidig mener, at kommunen må have haft kendskab til de-

poneringen, mener hun også, at den, på trods af udgifterne, må prioritere en hurtig løsning. Ugen efter har AP et interview med stadsingeniør Thorvald Ovesen, som udtaler, at kommunen ikke har været vidende om deponeringen af kemikalieaffald på lossepladsen i Risby. Samtidig mener han, at man kan og skal lede efter de skyldige, da vognmænd fra Ballerup har oplyst, at de har transporteret kemikalieaffald over kommunegrænsen. Igen kommer Susanne Borup til orde. Den 18.1. tilbageviser hun stadsingeniørens påstand om, at kommunen ikke havde kendskab til affaldet. Alene det, at man i foråret 1982 blev gjort bekendt med en vandanalyse, som viste en klar forurening af grundvandet, tilbageviser ukendskabet. Hun frygter, det kan dreje sig om pesticider fra Cheminova-grunden i Ballerup og konkluderer, at uanset hvordan og fra hvem forureningen er kommet, må det ikke være økonomien, som holder kommunen tilbage fra at kræve, at arbejdet sættes igang omgående. 25.1. har viceamtsborgmester Finn Jørgensen et indlæg, der skal forklare, hvorfor lossepladsen først i 1986 skal undersøges nøjere. Ved at læse indlægget i AP den 15.2.1984 om lossepladsen, føler man lidt afmagt. Er der overhovedet kemikalieaffald i vandet? Prøver, taget i Risby Å og andre steder i landsbyen, viser ikke tegn på kemikalier, og det er da sandsynligvis også medvirkende til, at kommunen står fast på sit krav om kloakering af Risby.

I de næste par måneder følger flere indlæg om forureningen af Risby losseplads. Hvem har startet snakken om kemikalieaffald, skal kommunen selv bære udgifter til undersøgelser og

analyser (hvilket nedstemmes i kommunalbestyrelsen) og i hvor skarpe vendinger skal man bede amtet fremskynde sine undersøgelser, som var sat til 1986-87? Den 21.8.1985 skriver AP om de seneste målinger, som viser fenolindhold. Drikkevandet findes i orden, men åvandet ved lossepladsen er, som man tidligere havde konstateret, forurenat. Dette, sammen med kommunens henvendelse til amtet i foråret 1985, gør, at amtet nu lover at overveje at fremskynde Risby-undersøgelserne til 1985, såfremt der er penge til det. Denne afgørelse ser man i kommunalbestyrelsen som en positiv ændring sammenlignet med tidligere total afvisning. Senere på året afholder NOAH-Glostrup et pressemøde om gift-lossepladser og specielt Risby Losseplads. I en senere debat herom i AP slår »haga« fast, at han og AP fortsat vil forbeholde sig ret til kritiske bemærkninger såvel overfor NOAH som kommuner, amter, Miljøstyrelsen, firmaer og andre. Hvis man lever op til en sådan holdning, må det siges at være alle tiders udgangspunkt for en avis, især set med forbrugersens øjne.

Den 2. april 1985 kan man læse, at amtets teknikere vil fremskynde analyserne i Risby. Man har fremlagt nogle planer med et forløb over undersøgelserne, men den endelige afgørelse ligger hos amtsrådet, og fremskyndelsen kræver også ekstra bevillinger. Det forventes, at tidsplanen kommer på amtets møde i juni måned. Københavns Amt beslutter at starte undersøgelserne i Risby og bevilger 100.000 kr. til de indledende undersøgelser i 1985 og yderligere 500.000 kr. i 1986. Susanne Borup mener, at kommunen har så

vægtige beviser på kemikalieforurening, at man må presse amtet meget hårdere, end man gør for at få nogle nøjagtige tidspunkt for starten, da vi efterhånden er i september måned.

I AP den 13. november 1985 kan man læse, at firmaet Carl Bro har udarbejdet en plan over, hvordan arbejdet med kemikalieforureningen på lossepladsen skal gribes an. Planen er netop forelagt den teknikergruppe, som skal følge det kommende arbejde. Gruppen består af repræsentanter for Albertslund kommune, Københavns Amt, Københavns Vandforsyning, Miljøstyrelsen, Hovedstadsrådet samt embedslæge-institutionen. Så fik man altså fremrykket starten til 1985.

Den 22.1.1986 starter AP endnu et års skrivelser om Risby losseplads. I efteråret 1985 har Statsskovvæsenet tilsyneladende lavet en udledning af vand fra foden af lossepladsen og til Risby Å. Et kommunalbestyrelsesmedlem mener, at det er ret betænkeligt med en udledning fra et område der, som alle ved, er stærkt forurenat og ønskede derfor at vide, om kommunen havde givet sin tilladelse. AP forsøgte at få en udtalelse fra skovrider Laumann Jørgensen, men det lykkedes ikke inden redaktionens slutning. På to af Statsskovvæsenets ejendomme på Hedeengevej har analyser af private borer vist, at drikkevandet er sundhedsfarligt. Beboerne skal koge drikkevandet. Dette må »væsenet« selv bringe i orden. I sommeren 1986 har Københavns Amt afsat knap en million kroner til nye undersøgelser på Risby losseplads. Borer viser, at der er kraftig forurening under lossepladsen, men det kan ikke bevises, at

forureningen i drikkevandet stammer derfra, ligesom den forurening, der er konstateret lige under lossepladsen ikke går i den dybde, som drikkevand pumpes op fra. P.g.r.a. uvisheden om, hvor langt forureningen har bredt sig, har amtet sat mere omfattende undersøgelser i gang.

I januar 1989 kan man igen læse om Risby losseplads. AP fortæller, at der løbende foretages kontrolmålinger af forureningen, som stiger støt. Nu vil kommunen dog ikke længere finde sig i, at der ikke gøres noget for at få fjernet kemikalieaffaldet, så man vil presse på overfor amtet for at få en handlingsplan. Den 26. april samme år bringer AP et indlæg

af Susanne Borup, som siger, at man på næste møde i teknisk udvalg vil stille forslag om, at kommunen retter henvendelse til amtet om at få en handlingsplan for, hvad der skal ske af afværgeforanstaltninger på den tidligere Risby losseplads. Det er utroligt, at man gang på gang i løbet af flere år, blot beslutter, at **nu** må der gøres noget, man vil ikke længere acceptere de ansvarliges »sylvning« af sagen.

Meget af det skrald der gennem tiden er havnet på Risby losseplads er iøvrigt kørt dertil af firmaet *Kai Pedersen* fra Risby. I 1979 holder det 30 års jubilæum i Risby, og AP er på pletten og fortæller i en artikel den 24. januar om firmaet *Kai Pedersen*, som på

Risby i 1970'erne. Foto: John Frederiksen.

det tidspunkt stadig står for den overvejende del af renovationen i Albertslund Kommune. Firmaet har nu 10 chauffører og diverse skraldevogne og containere. Både lidt historie og fremtid er indeholdt i artiklen. Firmaets grundlægger, »Skralde-Kai«, som han kaldtes, døde iøvrigt ca. 1½ år før jubilæet.

Kloakering

»Kloakeringen af Risby afgøres i Hovedstadsrådet« – det er overskriften på en artikel i AP den 29.12.1982. Heri kan man læse, at kommunalbestyrelsen allerede i juni 1982 har vedtaget kloakeringsplanen, men at der kræves et offentligt møde før en endelig vedtagelse kan finde sted. Et sådant møde var afholdt den 22. november med deltagelse fra Hovedstadsrådet, Teknisk Forvaltning og grundejerforeningen i Risby. På mødet er mange meninger fremme om, hvorvidt beboerne finder kloakeringen nødvendig og »pengene værd« – man taler om 425 kr pr. måned i 10 år – for den enkelte grundejer. Grundejerforeningens formand, *Flemming Lyngvig*, udtaler: – Moderne faciliteter spiller ingen rolle for os, så længe det fungerer, når man trækker i snoren. En anden beboer, *Poul Nystrup Rasmussen*, mente dog, at man måtte tage hensyn, såfremt der steder i byen var lugtgener p.gr.a. det 50 år gamle kloaksystem. Samtidig forhørte han, om det ville være muligt at opnå kommunegaranti på et 20-årigt lån. Dette kunne godt lade sig gøre, mente kommunens ingeniør Thorvald Ovesen. Mødet sluttede med, at Teknisk Forvaltning lovede at få lavet en økonomisk bereg-

ning for den enkelte parcel og ellers se hen til Hovedstadsrådets afgørelse, som burde falde straks i det nye år, 1983.

Et par år efter, læser borgerne i Risby med interesse om kemikaliefurening fra den tidligere losseplads, ikke mindst set i lyset af, at man nu så en mulighed for at »slippe« for kloakering, da den største synder tilsyneladende ikke var utætte kloakrør i landsbyen, men affald fra lossepladsen. Herom skriver Risby Grundejerforenings formand i AP den 25.1.1984 samtidig med, at kommunalbestyrelsesmedlemmer også ønsker, at man i første omgang skal koncentrere sig helt og fuldt om kemikalierne fra lossepladsen og sætte kloakeringen i bero foreløbigt.

Risby var »godt stof« i AP i efteråret 1985. I august en artikel om kloakeringen af Risby til 1,6 mio.kr. Denne sag var borgerne meget imod, da man ikke mente, der var problemer med drikkevandet, men derimod med lossepladsen. Sagen blev anket i alle instanser, men sluttede hos ombudsmanden til fordel for kommunen, og nu skulle arbejdet så sættes igang med udgifter på op til 60.000 kr. for nogle lodsejere. Ifølge AP var der dermed sat punktum for en af de mest langvarige stridigheder i Albertslund Kommune.

Historien i skoven

Den 2. juni 1993 kan man læse i AP, at alle borgere inviteres til åbningen af *Danmarks-historien i Vestskoven*. Det er et nyt projekt, startet af Albertslund, Høje-Taastrup og Ledøje-Smørum Kommuner samt Miljøministe-

riet og Københavns Amtsmuseumsråd, som er etableret for at fortælle folk om områdets særlige historie. Vikingelandsbyen ved Risby var, som nyindviet, et naturligt midtpunkt i festlighederne.

Vikingelandsbyen ved Risby blev indviet torsdag den 6. maj 1993, bl.a. til musikken »Thors March« skrevet specielt til lejligheden. AP var på pletten denne dag til taler af bl.a. borgmester Finn Aaberg, statskovrider Gammeltoft og direktør for Børneforvaltningen Yvonne Svendsen. Et asketræ blev plantet og andre gaver blev overrakt til Vikingelandsbyen. Et par uger senere, 23. juni, har

AP igen været i Vikingelandsbyen. Denne gang for at tale med de to daglige ledere på stedet, Jørgen Bay og Jørgen Poulsen. De to er henholdsvis lærer og bager/pædagog og har store planer om, hvordan Vikingelandsbyen skal fungere og efterhånden udbygges. Til daglig er der åbent for skoleklasser og institutioner, og kulturudvalget har netop bevilget penge til, at borgerne kan komme ti søndage og arbejde med at bygge byen op.

I august og oktober 1993 bringes debatindlæg samt artikel om at bevare kulturværdierne i forbindelse med Vestskoven. Nogle borgere ønsker visse af ejendommene, som nu er

I Vikingelandsbyen ved Risby kan man blive viking for en dag. Foto: Jytte Nielsen.

solgt til skoven, bevaret, f.eks. gartnerier og i det hele taget karakteristiske bygninger. Det kunne f.eks. være ejendomme i yderområderne af Risby samt på Hedeengvej. Den 19. januar 1994 bringes en »rørende« artikel om en familie på det alleryderste af Risby Mark, tæt på Harrestrup Mose, som er i fare for at få sin ejendom revet ned til fordel for forlængelsen af Frederikssunds-motorvejen. I regionplanen, som blev fremlagt i starten af 1993 viste motorvejen sig at gå direkte gennem familiens hus.

Muligheden for anlæg af en stævningsskov nær Vikingelandsbyen i Risby – det kan AP fortælle om den 18. maj 1994. Nationalmuseet har søgt Statskovvæsenet om tilladelse til

at etablere en stævningsskov, dvs. en brugsskov efter mønster fra oldtiden, hvor skoven bliver udnyttet optimalt. Skoven er iøvrigt nu blevet en realitet.

»Nu kommer vandet«. Det er overskriften på en artikel i AP i april måned 1995. Det drejer sig om vand til Vikingelandsbyen, som i de foregående sæsoner har fået vandet leveret i plasticdunke, hvilket har forhindret, at man kunne have dyrehold eller holde liv i en anlagt urtehave. Tre uger senere er Vikingelandsbyen igen i AP – Man får tildelt de 50.000 kr., som kommunen modtager i forbindelse med udnævnelse til *Årets By*. Pengene skal anvendes til bygningen af et længe ønsket langhus.

En by i skoven

af Kaj Hansen og Henning Sørensen

Risby er i dag omkranset af Vestskoven. Alle-rede i 1930'erne tænkte man på at lave en skov vest for København. Hensigten var at sikre københavnernes udflugtsmuligheder med et system af sammenhængende grønne områder. Ideen nævntes første gang i betænkingen *Københavnsegnens grønne områder*, der kom i 1936.

Men først i 1966 kom der gang i planerne, da Hakon Stephensen i dagbladet Politiken skrev en kronik under overskriften *Lad os plante et træ*. Heri appellerede han til borgerne i københavnsområdet om at give en 5-krone – nok til at købe et træ til den kommende skov for. Det skabte en folkestemning for sagen, og der blev politisk enighed om at anlægge Vestskoven. Hovedformålet med etableringen af skoven var at skabe et rekreativt område for borgerne på Vestegnen, hvis befolkning blev mangedoblet i 1960'erne.

I 1967 begyndte statsskovbruget at opkøbe arealer til Vestskoven. Planlæggernes ønske var at lave et så varieret landskab som muligt. Der skulle være åben skov med store sletter, kunstige bakker, søer, veje og stier. Salget af fem store gårde omkring Risby gik først i orden i 1972. Der havde været problemer med prisfastsættelsen imellem 13. og 14. vurdering, og problemet blev først ordnet ved lov i 1972.

I 1982 skrev E. Laumann Jørgensen, at

»Risby og Herstedøster vil i fremtiden blive omsluttet af skov og slettearealer, og vil ad åre blive attraktive at bo i«. Denne forudsigelse har ingenlunde vist sig at slå fejl, nu hvor der er gået 14 år. Risby et blevet et lille samfund i Vestskoven.

Desværre er der ikke ret mange spor tilbage, fra den tid hvor der lå gårde, husmandsbrug, gartnerier og teglværker i området. Og eftertiden vil nok undre sig over placeringen af motorvejen, som skærer ind igennem Vestskovens rekreative arealer. Selv i 1996 er der stadig mange der mener, at motorvejen har været en brist i planlægningen. Der er mange negative meninger om nogle af de ting der sker i Vestskoven, men det skal også siges, at Vestskoven er en naturperle, der er til gavn for mange mennesker i Storkøbenhavn. Skoven er først nu begyndt at ligne en »rigtig« skov. Der er opstået mange smukke steder, og der er opstået en bestand af dyr og planter som kan opleves døgnet rundt. Mellem træer og åbne sletter kan man se det langhårede, skotske højlandskvæg, foruden de »vilde« dyr: Rådyr, ræve, harer, grævlinger, egern, fasaner, snepper og mange andre.

Risbys historie går mere end 1000 år tilbage. Men byen ligger der endnu, på trods af at København i den tid Risby har eksisteret, er vokset fra fiskerleje til hovedstad, og har strakt sine bebyggelser næsten helt herud.

Foto: Jytte Nielsen.

Den sammenhængende masse af byområder som København med sine forstæder er, vokser nu ikke så meget mere. Og det er Risbys held, for den ligger i udkanten – eller *på* kanten. Risby ligger på grænsen mellem storby og land, og derfor lader byplanlæggerne den i fred. Ja, de tager sig ovenikøbet kærligt af den, ved at omkrænse den med skov. Andre planlæggere har forsynet byen med let adgang til motorveje og højspændingsledninger.

Faktisk er det imponerende, at byen bare er blevet liggende, på trods af, hvad der er foregået omkring den. En total omfordeling af

byens landbrugsjord i 1700-tallet betød egentlig kun, at et par gårde blev flyttet ud af byen, mens andre stædigt blev liggende. At byen i sit nabolag i 1800-tallet fik en af egnens største industrielle virksomheder, gav arbejde til et par enkelte risby-boere. Men teglværket forsvandt næsten sporløst og Risby levede videre. I vores århundrede blev byen centrum for en intensiv filmproduktion, der satte dens navn på landkortet. Mens der blev lavet film på den ene side af Risbystræde, gik livet videre på den anden. Når Albertslunds børn skal lære deres forfædres liv at kende, så gør de det sammen med kommu-

nalt ansatte vikinger i en rekonstruktion af en vikingeby, klos op af Risby, uanset at Risby er en levende historisk ramme i sig selv. Og byen er så gammel, at den i sin »ungdom« har været beboet af vikinger af kød og blod.

Endnu bor der folk i Risby, som er født eller opvokset her. Men den lille landsby bliver efterhånden et liebhaverkvarter, for dem der søger en attraktiv base for et travlt liv. Mennesker flytter hertil, men ikke alle falder til i

en by med 2 km til købmanden. Og selv om husene ligger tæt i byen, som de har gjort det gennem årtusinder, så er det jo ikke sikkert, at man automatisk »kommer hinanden ved«.

Har Risby en fremtid? Nej, ikke en fremtid som hjemsted for mennesker, der lever af jorden omkring den. Men som en oase af liv imellem den menneskeskabte natur, vil byen bestå. Risby er robust og har lagt ryg til en lang historie – og byen vil overleve.

Foto: Kaj Hansen.

Kilder

»Risbygruppen« – kredsen af bogens forfattere – har gennem 3-4 år arbejdet med talrige sider af Risbys historie. De har haft kontakt med snesevis af personer, som hver især har bidraget med oplysninger. Det er ikke muligt at nævne alle de mennesker, der undervejs har hjulpet til, så de personer, der her anføres som kilder, er kun dem der på særlig vis har yder bidrag.

Forarbejdet til bogen har betydet, at der foreligger et omfattende materiale om Risbys historie på skrift og i form af interviews på videobånd. Dette materialet er overladt til Lokalhistorisk Samling Albertslund, hvor det er tilgængeligt – med mindre den enkelte bidragsyder har sat særlige betingelser for benyttelsen. Så hvis læseren af denne bog har fået lyst til at vide mere, så kontakt samlingen for at få mere at vide.

Den nedenstående kildefortegnelse er kun en summarisk oversigt over, hvor de enkelte forfattere har hentet sine oplysninger, og den gør på ingen måde krav på at være fuldstændig.

Risbys historie

Til kapitlet er hentet oplysninger fra en lang række skriftlige kilder. F.eks. er en del trykte kildeudgivelser, *Danmarks Riges Breve*, *Kancelliets Brevbøger* og *Kronens Skøder*

gennemgået. Der er udarbejdet fortegnelser over alle Risbys gårde og huses ejere/brugere – i mange tilfælde tilbage til 1600-tallet. Disse fortegnelser har tjent som baggrundsmateriale for bogen, og tænkes senere udgivet i manuskriptform. Slægtsforskerne *Holger Pedersen*, Helsingør og *Lily Cortsen*, Glostrup, har bidraget med mange oplysninger og været en uvurderlig hjælp. *Ebbe Nielsen* har gennemgået topografiske kort, med henblik på afsnittet om Bertels Kilde. *Frits Beck Kristensen* transkriberet en række originale dokumenter, f.eks. udskiftningspapirerne. *Gurli Thuneby* har stillet sit speciale om markstrukturer i middelalderen til rådighed og iøvrigt været til stor hjælp.

Gartnerier

Afsnittet bygger især på interviews med H. Vesterager Nielsen.

Fællesopgaver og transport

Inger Jacobsen har gennemgået protokoller m.m. fra Risby Vandværk og Risby Frysehus, og afsnittet herom bygger i høj grad på hendes oplysninger. Historien om Risbys busforbindelser er skrevet på baggrund af *Claus Hansen's* bog »De blaa rutebiler« (1994) og foredrag af *Jens Birch* i Albertslund 1991.

Afsnittet om Risbys jernbane har tidligere været trykt i «*Nyt fra Lokalhistorisk Samling Albertslund*».

Kvinder og børn

Eksemplerne er især hentet fra *Folketælling 1787, Smørum Herred*, ved Kjeld W. Rasmussen (1989), *Viggo Steen-Møller: Udflugt til en landsby (1949)*, *Ole Højrup: Landbokvinden (1964)*. Kapitlet bygger især på: *Troels-Lund: Dagligt liv i Norden i det sekstende århundrede (1968-69)*, *Axel Steensberg, Dagligliv i Danmark, 1700-1800 (1969-71)*, samt *Kvindfolk : en danmarkshistorie fra 1600 til 1980 (1987)*. Institut for dansk Dialektforskning ved Københavns Universitet har givet oplysninger om *sallen*.

Risbyfolk fortæller

Afsnittet om Svend Autrup er samlet af Jytte Nielsen og bygger på Svend Autrups egen skriftlige og mundtlige beretning, på interviews og på en artikel i Albertslund Posten. Ernst Cortsens erindringer var et bidrag til Lokalhistorisk Samlings Venners erindringskonkurrence 1994, og andre dele er trykt i bogen *Fra land til by (1995)*.

Risby teglværker og deres ejere

Kildemateriale er hentet fra Landsarkivet for Sjælland ..., Rigsarkivet, Erhvervsarkivet, Københavns Stadsarkiv, Det kongelige Bibliotek, Universitetsbiblioteket, lokalarkiverne i Høje Taastrup, Ledøje-Smørum, Ballerup

og Albertslund, Københavns Amtsmuseumsråd, Glostrup Retskreds (Dommerkontoret), Albertslund Kommune (Teknisk Forvaltning) og Københavns Skovdistrikt.

Der er som baggrundslitteratur benyttet følgende litteratur: *Birgit Als Hansen: Bistrup Teglværk (1980)*. *Flemming Nielsen: Tegl i Nordjylland (1988-89)*. *Henning R. Lauridsen: Kalk- og teglværker (I: FRAM, 1984)*. *Teglværksprojektet ved Flensborg Fjord (1986)*. *Ole Hytloft: Moderne teglværksteknik i 1850'erne (I: Årbog, Danmarks Tekniske Museum, 1987)*. Desuden artikler i: *Nordisk Tidsskrift for Lervare – og Stenindustri*.

En særlig tak rettes til: Anders Larsen, Niels Thøgersen, Arne Jensen, Hans Nielsen, Henrik Nielsen, Peter Jørgen Otto, Grethe Beck Kristensen, Mette Beck Kristensen, Ebbe Nielsen, Vagn Nielsen, Bo Skjoldager Nielson, Kaj Hansen, Svend Autrup, Anders Olesen, Esbern Thøgersen, Lisa og Giermann Jensen, Michang Olsen, Hanne Larsen, familien bag Otto's Turistbusser i Ledøje, Anni Koch, Ole Samuelsen, Erling Pultera, Inga Mathisen, Jan Petersen, Einer Kristensen, Arne Petersen, Anna Eriksen, Svend Westberg, Ejner Jensen, Jan Petersen, Henning Jensen og John S. Andersen. Endvidere en tak til Albertslund Posten og Ballerup Bladet.

Risby-studierne

Fremstillingen er primært baseret på et større antal artikler om Risbystudierne fra forskellige dagblade, herunder en del pressemeddelelser og interviews. Artiklerne er indsamlet af, og findes på, Det danske Filmmuseums bib-

liotek. Desuden bygger kapitlet på interviews med Ole Guldbrandsen (Peer Guldbrandsens søn) om Novarisperioden og Bo Christensen om Nordisk Films periode, samt med Vagn Andersen, der har været opsynsmand og fast bosiddende i studiernes »stuehus« siden 1975. Af litteratur er især benyttet *Peter Jepsen, Ebbe Villadsen* og *Ole Caspersen: Danske Spillefilm 1968-1991* (1993) og

Niels Jørgen Dinnesen og Edvin Kau: Filmen i Danmark (1983). Endelig er benyttet diverse artikler fra filmtidsskriftet *Levende billeder*, lokalavisen *Vestegnen* og *Familiejournalen*.

Risby i avisen

Kapitlet bygger på en gennemgang af Albertslund-posten 1965-1995.

Noter

1. Opgjort efter markbogen 1682. Se: *Glostrupbogen*, 1960, side 120-123.
2. Heden nævnes første gang omkring 1400. Navnet Hedebo (Hethbo) betyder et skovløst område og optræder i kilderne første gang 1361. På denne tid har egnen altså i hvert fald været skovløs.
3. *Danmarks Stednavne*, nr 19 (Smørum Herreds sydlige del), side 132.
4. *Bent Holsøe*: Forsvundne skove i Københavns Amt (I: Årbog for Københavns Amt, 1932-33, side 229-244).
5. Kancelliets Brevbøger. 1601 17 Juli. Missiv til Knud Rud om, at han med så ringe bekostning som muligt skal lade opføre et hus i Risby, hvori Clement han, tilforordnet Hederider mellem Roskilde og København, kan have bekvem bolig, og føre bekostningen dermed til udgift i sit regnskab.
6. *Johan Hvidtfeldt*: Håndbog for danske lokalhistorikere (1952-56), side 266: *Hegerider*.
7. Morten Venstermand var embedsmand på Københavns Slot. Kancelliets Brevbøger, bd. 5. (1571-75), side 324 og 449-59.
8. *Kancelliets Brevbøger*, bd. 5, side 449-50.
9. *Kancelliets Brevbøger*, 28.nov.1585.
10. *Danmarks kirker*, Københavns Amt, bd. 3, I (1944) side 492 og 498.
11. Dokumentet har været optaget i en registratur over breve i Roskildegårds arkiv. Det findes gengivet i uddrag i *Danmarks Riges Breve*, 2. rk., bd. 7, side 136.
12. Byen er nævnt som en af de landsbyer Knud den Hellige skænker til domkirken i Lund.
13. *Valdemar Møller*: Knud Worm i Ledøje (I: Ballerup historiske forening, Årshæfte 1958, side 5).
14. *Valdemar Møller*: Knud Worm i Ledøje (I: Ballerup historiske forening, Årshæfte 1958, side 5).
15. Eventuelt kun til 1606.
16. Også Peder Lauridsen blev fritaget for at betale visse afgifter. Som belønning får han stilling som herredsfoged. I 1606 udstedtes åbent brev om, han »må være fri for at svare Landgilde og gøre ægt (skat i form af kørsel, transport.) og arbejde af den gård, han bor i, så længe han er Herredsfoged«.
17. Landsvæsenkomisionens dokumenter (Landsarkivet for Sjælland ...), 2.4 1790, 24.9 1791.
18. Skoleprotokollen for Herstedvester skole findes i Landsarkivet for Sjælland. Her citeret efter Mikael Lassen: *En skole fylder 100 år* (1972).
19. Se nærmere om arvefæstet i afsnittet *Kvinder og børn*.
20. *Jørgen Dickmann Rasmussen*: Bønder og udskiftningen (1977). Side 32-35.
21. Udskiftningsdokumenterne er transskriberet af Frits Beck Kristensen.
22. Gurli Thuneby: *Kontinuitet og forandring i vangebruget i Ølstykke og Smørum Herreder, ca 1200-1700* (1995), side 23, note 75.
23. *Kancelliets Brevbøger*, 4. januar 1643. Miss. til Niels Wind. I *Risbye* har meddelt, at deres gårde forleden som er er afbrændt ved den ulykkelige ildebrand, og af hans erklæring ses, at deres meddelelse er rigtig. De beder om afslag i deres landgilde, og han må forskåne de to bønder for et års landgilde. Efter Otto Brockenhusis befaling.
24. Gengivet fra: *Bondeskifter fra Smørum og Lille herred 1644-48* (1984). Her »oversat« til et mere nutidigt dansk.
25. »Vægge rum« er rummet mellem to par modstående stolper i en lade, og her et mål for den mængde der rummes i et fag.
26. Holger Pedersen: Afskrivne »Kontribution/Jordbogsregnskaber« Rigsarkivet. Kopi i Lokalhistorisk Samling Albertslund.
27. Disse oplysninger er hentet fra mange kilder og er stykket sammen til et hele. Materiale hos Lilly Cortsen, Frits Beck Kristensen og Holger Pedersen (Helsingør) er udnyttet samt kilder på Rigsarkivet, Landsarkivet for Sjælland ... og Lokalhistorisk Samling Albertslund.
28. Kirsten Nilsdatter boede på gården med matr. nr. 4.
29. Historien stammer fra Viggo Sten Møller: *Udflygt til en landsby* (1949, genudgivet 1990).
30. Ordet *sallen* eller *sahn* går tilbage til et fransk bynavn, *Chalans-sur-Marnes*, der var kendt for sine

- vævede uldstoffer. Ordet er tidligt indlånt i de nordiske sprog, i betydningen tæppe, i former som *schallun*, *sallun*, *sale* – Et mørkeblåt sengetæppe med hvidt trykt mønster, en efterligning af det fine og dyre, uldne klæde. En parallel har vi i vore dages denim-cowboystof. Denim kommer også af et fransk bynavn: *Nimes*, fordi stoffet oprindeligt vævedes der.
31. Forskere synes at være enige om, at araberne var de første til at strikke. Det ældste, daterede fund af strikket tøj, fra år 250 e.kr., stammer fra oldtidsbyen Dura Europos. Spaniolerne lærte i 700-tallet strikkekunsten af araberne, der havde erobret landet. Fra Spanien bredte strikkekunsten sig til nordligere egne. I 1500-årene køber fornemme folk strikkede strømper hjem fra Frankrig.
  32. Fritlev Thøgersen, der senere blev fuldmægtig i Viborg.
  33. Jens Ernst Lund var søn af bolsmand Ernst Lund og hustru Marie Kirstine Christensen, Niverød. Faderens hustru, Peternille Amalie Louise, var født den 28. marts 1867 i Tikøb af ugifte Else Christine Jensen på 21 år og pottemester Lars Peter Nielsen.
  34. *Lerindustrien*, 6. marts 1908. Prisen for den jord Lund købte, var 5-800 kr pr. td. land.
  35. Matr. nr. 3b og 4c, Risby sælges på auktion den 25. januar 1908. Sælgeren er enkefru Vilhelmine Nielsen (født Theilgaard), Gl. Risbygaard. Hendes mand, tømmermester Niels Nielsen har den 28. og 29. juli købt grundene på auktion af proprietær August Vilhelm Rosin. Allerede i 1905 indfandt fogeden sig på grundene og bemærkede at »ejeren ikke bor på matr. nr. 3b og 4c, der er en ubebygget grund«.
  36. *Lerindustrien*, 16. september 1910.
  37. Matr. nr. 9d, Risby.
  38. Hans Nielsen har ejet ejendommen, der i dag ligger Orchidevej 1. Hans Niensens far, Niels Peter Nielsen, var født på Østbakkegård i Risby i 1888.
  39. Oplysningen stammer fra *Brandsynsprotokol for Risby*, Herstedernes Kommunes arkiv i Lokalhistorisk Samling Albertslund. Det var denne oplysning, som i 1991 satte Frits Beck Kristensen på sporet af teglværkerne ved Risby.

Risbygruppen 1996